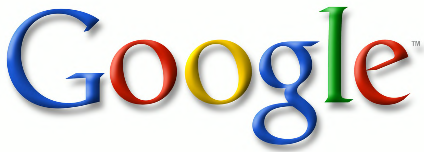
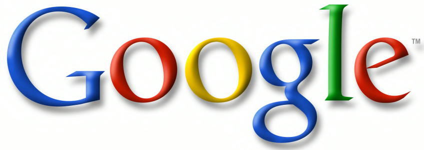
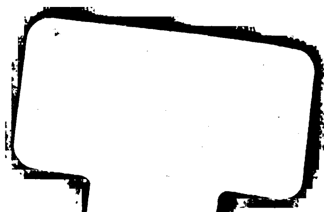

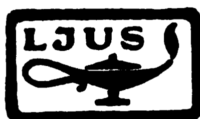

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF
CALIFORNIA

NÅGRA
DIKTAREPORTRÄTT

ESSAYER AF

HELLEN LINDGREN

AKTIEBOLAGET LJUS
. STOCKHOLM 1907 .

CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM, 1907.

Det har under dessa års djupa sorg stundom förefallit mig, som om jag genom att fortfarande låta min älskade sons essayer vara spridda här och där i tidskrifter och broschyrer, beginge en oförrätt mot honom och hans lifsverk. Då jag därför nu samlat dem i en bok och genom korrekturläsningen på nytt satt mig in i hans omdömen och hans uppfattning af de store män han skildrat, har jag blifvit befästad i det hopp att sammanförandet af dessa alster af hans studier, hans flit och hans begåfning möjligen kunde vara en liten hyllning åt hans minne.

Amanda Kerfstedt.

HENRYK SIENKIEWICZ.

Det är med verkligt meteorlik glans det tämligen afglömda Polen har uppträdt för Europas läsekrets, representeradt af de för några få år sedan okända namnen Henryk Sienkiewicz och Elisa Orzesko. Med den förre författaren sysselsätter man sig flitigt här i landet, dels på grund af yttre förhållanden — på grund af den uppsjö af hans böcker, som öfversvämmat vår bokmarknad —, dels genom det lätt förklarliga intresse, som blir en följd af den storartade framgång han vunnit i hela Europa, hvilket med ens tyckes ha fattats af en vurm att läsa Sienkiewicz — han har till och med genom en dramatisk bearbetning af romanen *Quo vadis?* eröfrat det svårintagliga Paris.

Man får likväl knappast det rätta måttet på denne författares förmåga, om man lägger romanen *Quo vadis?* — eller som den på svenska heter *Från Neros dagar* — till grund för sitt omdöme. I sitt slag är den visserligen ett mästerverk, den upprullar för våra ögon en illusorisk

bild af den första kristna tiden och af det romerska sen-käjsardömet. Den på en gång förfärar och förvånar oss med sina skarpa kontraster, den förtrollar oss tillika genom den trollkonstnärsaktiga virtuositet författaren utvecklar. Han är, om jag får använda ett äktsvenskt uttryck, »dubroder» med den skeptiske Petronius, han låter lika litet imponera på sig af gladiatorerna som af käjsarhofvet, ja, reverenter sagt, ej ens af vilddjuret-käjsaren själf. Han tyckes stå på lika förtrolig fot med äfven den enkle Petrus, Herrens apostel, han har lefvat sig in i de kristnas föreställningssätt, som om han umgåtts med dem personligen. När vi i våra unga dagar läste Bulwers »Pompejis sista dagar» eller Kingsleys »Hypatia» njöto vi visserligen, men nog var det en smula besvärligt i alla fall — vi fingo så mycket historiskt lärdomsstoff, som var rätt hårdsmält. Sienkiewicz' förmåga att smuggla in detta och att icke gifva det i för stark dosis är beundransvärd. Han är världsmannenberättaren. Han lyckas likväl, enligt min tanke, icke helt besegra vårt motstånd mot detta fjärrbelägna ämne. Ty när han för oss in i detta lif, så olikt vårt eget, så mättadt af rikemanspassioner, så dödstrött af njutningarnas kvalmiga luft och på samma gång å andra sidan så fylldt af denna trons passion, som öfvervinner världen och föraktar världen, verkar detta det käjserliga Roms panorama nästan som en underbar fesaga, en sagodröm, hvilken tagit kroppslig gestalt inför

en fantasi som kan återge spöksyner med verklighetstrohet, inför en fantasi dessutom, som känner och lider på en gång med sjukskötarens hjärta och med läkarens blick för de abnorma och sjukliga tillstånden. Likväl ligger något af en feberdröms töckenslöja, en feberdröms sjukliga öfverretning öfver detta lif af på en gång ve och jubel — de dödsjagade offrens ve och de vansinniga tyrannernas jubel. Underbart är detta stolta Rom, som står där i sitt kolossala, hånfulla majestät, trotsande på århundradens segrar och oöfvervinnelighet. Underbart har senapskornet, kristendomen, framlagts för våra ögon. Och så liffullt än dess bekännares trosmod är skildradt under sitt till synes hopplösa arbete att gräfva sina mullvadsgångar för att undergräfva hela denna byggnads stolta säkerhet, är dock den historiska striden här alltför fjärran, för att vi, trots all historisk trohet, trots alla kampens skiften, skola glömma, att lifvet här i någon mån tillhör det evigt förflutna. Som sådant ikläder det sig former af för nutidsläsaren nästan grotesk natur, af ett intresse, så uteslutande historiskt arkeologiskt, att det lämnar hjärtat och själen något oberörda. Historien är en stor kyrkogård, som allt jämt har något af den gråtande förgängelsens högtidlighet. Att förflytta oss allt för långt tillbaka i dess grafhvalf medför också för oss något af den grafstämning, som väckes af det evigt flydda, och denna doft af förbleknade minnen stiger oss åt hufvudet som en liklukt, en graf-

doft. Sienkiewicz' jätteroman är ett storartadt epos, men den lefver i en värld af ben och spillror, den har för mycket af ett historiskt och för litet af nutidsintresse. De käjserliga palatsen, de omätliga trädgårdarna, de sällsamma danserna och de hemska orgierna, denna häxsabbat af djuriskhet och förfining — det är som om allt detta i första ögonblicket gaf oss en känsla af kaos och förvirring, en barnets mörker och spökrädsla, det är som ville vi fly till vår enkla barnkammare, till ett kloster, till vårt studierum eller till vilda lekar för att åtminstone få glömma dessa barbarismens triumfer. Och så starkt har diktaren själf sett ned i denna afgrund, inför hvilken svindel måste ha fattat dessa människor själfva och då ännu mera måste fatta oss moderna, att han lockat fram just sådana gestalter ur detta brokiga virrvarr, hvilka likasom lysande punkter vägleda vårt trötta, irrande öga. Vi bjudas ett Guds frid med känslan af att hafva upptäckt det stora ljuset, eller vi säga oss som Petronius, att man måste skämta med både döden och djäfvulen för att uthärda att lefva i denna vulkaniska atmosfär eller gömma sig i vetenskapens kylkamrar för att ej brinna upp i denna värld af lössläppta begär och viljor, som endast kunna befalla, straffa, slå och åter slå, plåga och åter plåga.

Innan vi lämna romanen *Quo vadis?* har det dock sitt intresse att påpeka, hurusom den grundidé, som genomgår författarens alla romaner, de må vara sociala eller historiska, ger sig tillkänna

äfven i denna roman. Den besjälar hans framställning af den stora brytningstid, där kristendom och hedendom brottas. Vi höra den uttalad i Vinicius' ord i brefvet till Petronius:

»O Petronius», skrifver han, »du har sett, hvilken uthållighet och hvilket mod i lidandet denna lära (kristendomen) kan gifva, hur hon tröstar i olyckan. Kom till oss och du skall förnimma, hvilken källa till lycka hon är i det dagliga lifvet. Människorna, ser du, ha hittintills icke känt en Gud, som de kunna älska, och därför ha de icke heller kunnat älska hvarandra. Häraf kom hela deras olycka, ty på samma sätt som solen föder ljus, ger kärleken oss lyckan. Hvarken lagstif tarna eller filosoferna ha lärt oss denna sanning. Den existerade hvarken i Grekland eller Rom, och när jag säger Rom, betyder detta universum. Stoikernas torra och kalla lära, som de dygdiga omfatta, härdar hjärtan, som stålet härdas, men den gör dem kalla i stället för att göra dem bättre.»

Så blir kärleken då som religion en ny världsvisdom — den moderna tidens nya evangelium, som allt fortfarande verkar föryngrande och innebär framtidens hopp, möjligheten till allmänmänsklig lycka och vapnet mot pessimismen. Styrkan att kunna lefva består icke i att vara starkast och kunna slåss, utan i att kunna älska med den oändliga ömhet, som blott den förhoppningsfulle, den, som har ett ungt hjärta, äger.

Och så stark har kontrasten mellan denna frid, som öfvergår allt förstånd, och denna spöksyn

af ett helvete på jorden varit i författarens själ, att han som ett komplement till skildringen här och en kommentarie med nästan modernt synmått skrifvit den lilla romannovellen *Suivons-le* (Följom honom), en helt kort lifsbild, en af de bästa han gifvit oss, som på några sidor visar oss rent af synen af *Fasan* själf, världsfasan, spöket, som stirrar in i en kvinnosjäl, som sett för mycket af detta obarmhärtighetens grymma lif. Den håller på att förskräcka henne till döds. Ingenting hjälper mot detta fantom: hon håller på att dö i armarna på man och far. Fasan kommer vid middagstiden, den är icke blott nattens spöke utan det klara, kalla dagsljusets onde ande. Men en dag befinner hon, romarinnan, sig på den afrättsplats, där Kristus trampar sin törnestig, som den fina damen vid en cirkusföreställning. När han kommer, bärande på korset, vet hon, att det är han som skall befria henne, att han är sanningen. Hon vågar sig fram till honom. Där han skrider sin väg fram, ser hon att alla dessa förfärliga, mordiska blickar ej verka på honom det minsta, han står öfver det alltsammans. Han är lifvets konung, döden har intet välde öfver honom, han är Fasans besegrare, intet hat på jorden kan förskräcka honom, han är ju lugn, nej, han är glad: man *kan* alltså vara lugn här i jämrens dal. Hvarför skulle hon icke våga sig fram till honom? Han är ju god, nej, han är icke blott god då och då, han *är* ju godheten.

Ordet katolsk och ordet slavisk har oafbrutet legat mig på läpparna, när jag skildrat denna lilla boks ämne. Det är en oändlig exaltation, en *passionerad* kristendom, som vi så sällan kunna svinga oss upp till, så olik vår nordiska nyktra hvardagskristendom. Det är det »blödande hjärtats» kristendom, *le sacré cœur*, som gör under och tecken i de katolska länderna än i dag. På samma sätt som vårens solsken, värme, doft, fågelsång genomtränger naturen och nyskapar och gör det hela till ett tempel, som andas lifvets tillbedjan, där förr var mörker och köld, på samma sätt verkar denna kraft i ett nu som en ny lifsström, ett dop af eld, en räddning och en änglamakt. Och som det är med tron, så är det också med kärleken hos Sienkiewicz, den har oerhördt mycket af religion och religiös vidskeplig vördnad. Denne sextonhundratalets adelsman och riddare, som han tecknar, som en gång sett sitt ideal, han lefver icke längre sig själf, han lefver för en idealkvinna, han har tvenne tillstånd, ett där han är osårbar, oöfvervinnelig, modig, glad, när han har henne, ett där han är utan en skymt af sällhet och glädje. Nu är han en munk i bot och aska. Hans sol är skymd eller borta, när han fruktar, att han förlorat henne.

Låt oss minnas denne pan Szchetuski i romanen *Med eld och svärd*, när han söker sin bortröfvade furstinna. Han svarar icke, när man talar med honom, han är med sina stirrande ögon icke fullt normal längre. Hans kamrater, fär-

diga att eljes gyckla och drifva hårdhändt skämt med allt och alla, betrakta honom med ett vördnadsfullt medlidande, som de endast bestå det stora inre lidandet. Jag erinrade mig vid dessa beskrifningar vissa gamla historier om vilda stammars vackra sed att betrakta de svagsinta som heliga, på hvilka Gud satt ett särskildt märke. Och en kvarlefva af en barndomstro af samma slag från mänsklighetens barndomsålder möter oss med en hjärtlighetens fläkt i dessa Sienkiewicz' böcker. Dessa män eljes utan all barmhärtighet, som i striden rusa fram, skrikande: hugg ned och mörda, dessa män kunna inför den ovanliga olyckan, likasom inför det ovanliga mannamodet, som tar deras fantasi, bli gripna af en kvinnlig, moderlig, uppfinningsrik och beskyddande ömhet.

Sådan är ibland till och med denne Zagloba, som har brutit mot alla Guds bud utom vänskapens och trohetens och som man kallat Sienkiewicz' Falstaff: han ljuger som en Münchhausen och super som en borstbindare, men storskräflaren är hos honom förenad med en hjärtemänniska. Hans tapperhet är barnslig, hans tillgifvenhet likaså och hans glupskhet lika allvarligt menad som barnets. Han är ömsom feg och ömsom modig. Vid belägringen af Zburaj utbrister han:

»Eftersom jag är satt på halfrationer, gör det mig alldeles detsamma. Mitt mod fordrar tre ting: att äta godt, dricka godt och sofva godt.

Äfven den bästa spannrem torkar och brister, om den icke blir smord.»

Det är otroligt våldsamma naturer dessa paner eller polska ädlingar, som Sienkiewicz aldrig tröttnar att skildra. En mängd af dem äro blott vilddjur, andra mycket sällan något annat, men i detta mycket blandade sällskap finns det, trots allt, ett samvete af så österländskt snitt, att vi knappast kunna kalla det med detta namn, men som, när det en gång börjar på att fungera, har en imponerande kraft, ett samvete, som har en oräddhet och en envishet, som andra människor blott visa, när de bli gripna af en fix idé. Och med denna besynnerliga tingest, ett mellanting mellan hjärta och samvete, mellan svaghet och styrka, blifva de plötsligt manliga, glada, hurtiga till en grad, som vinner dem vårt hjärta, och få ibland melankoliska drag, som bli rent af förtjusande. Det är det enda som kan förklara gåtan, hur Sienkiewicz burit sig åt att skildra tider, som drypa af blod och skamliga dåd, så att vi kunna lefva i dem med nöje. Det är denna friska ridderlighet med sin ära, som här tar vårt förnuft till fånga och gör oss likasom till barn på nytt. Det är tydligt att människan med detta vida spelrum af äfventyr, både lyckliga och olyckliga, icke blott skall öfva upp sin beslutsamhet och sitt mod utan också med större lifskraft skall spana såväl efter alla faror som efter räddning och hjälp. Det blir för dessa män från förgångna dagar naturligt att med större hänförelse hälsa

lifvet och glädjen, omgifna af dödar, så som stjärnorna lysa klarast, när natten är som mörkast. Vi talade nyss om den drömlika verklighet, som gjorde *Från Neros dagar* alltför mycket till en scen, alltför mycket till en hallucination och flyttade oss in i en alltför främmande värld. Men alltid följer något af denna det öfvernaturligas mystik med, där Sienkiewicz skildrar. Först ter han sig för oss något kall, med något af historiens lugna genius, som lungt lyfter sin fackla och blott säger: se! medan byar brinna, kvinnor skändas och män spetsas. Sedan få vi en hisnande känsla af den världssympati, som gör hans fantasi kosmopolitiskt fruktbar. Då ville vi öfversätta hans valspråk med detta: Världen är vid, konsten är stor och det enskilda lifvet som droppen i hafvet. Vi tycka oss med Sienkievicz taga steppens vilda fåle och jaga genom världshistorien. Luften blåser friskt och gladt kring våra tinningar, kammarluftens damm flyger bort, blodlukt och krutrök draga också snart bort, scenerierna växla och taflorna aflösa hvarandra, och medan vi följa honom, tänka vi på tidernas eviga växling, inandas nomadlifvets eviga flyttningsbehof. Vi beundra denna sällsamma österländska vältalighet, som talar alla landsmål, vet snitten på alla dräkter, som med samma lätthet bryter på alla karaktärers dialekter, som är så muntert målande och som likväl genom sin trånad ger oss en känsla af något hemlöst förtvifladt, något nervöst och jagadt. Hafva vi

kommit så långt, börja vi på att förstå arten af Sienkiewicz' vemod. Låt oss då också samtidigt beskåda hans berömde landsman, målaren Stykas genialiska illustrationer till romanerna, och då — men icke förr — skola vi komma det stora hos honom närmare och det gåtfulla också. Vi skola möjligen se, att denna mänsklighet, som han skildrar, är ett helt folk, ja, kanske alla folk. Den går på en väg, vägen mot domedagen, en dansande, bullrande skara af vilda våldsmän med grupper bland sig af botfärdiga. Fy! det är en förfärande medeltidstafla vi skåda, med mordbrännarkrigets blodsorgie som bakgrund — kriget spelar tärning med människolif, det är ett upp och ned af människoöden, ett bredvid hvartannat af njutningslystnad och mod och tapperhet och öfver allt detta en religion, hvars svärmeri eldar till sagolik heroism. Men midt ibland denna stojande hop står där alltid någon hjältegestalt. För honom är världens växling lek, för honom äro lycka och olycka som böljebubblet på ytan af tillvarons ström. I denna ström späjar han alltid efter spegelbilden af en sol, högt öfver de oroliga böljor, som drifva människolifvet framåt. Han står där med en kunglighetens åtbörd gent emot alla lifvets vedervärdigheter. Och hvarför? Han drömmer. Han har en gång sett en syn: en kvinna kanske, ett älskadt Polen kanske, upprättadt och fritt, eller kanske, som någon af martyrerna, Guds kommande tusenåriga rike, men aldrig en den låga njutningens fest. Och då —

när denna syn bemäktigat sig denne man eller denna kvinna, är troheten ingen dygd längre, den är blott det som människan åtrår, det enda eftersträfvansvärda. Det är denna drömmande blick på tillvaron, som anger Sienkiewicz' polska ursprung: han hör till de stora svärmarnas folk, de slaviska. Slaven behöfver ett öfverjordiskt något, en fjärrsyn, som kommer honom att drömma, en fantasisyn, i hvars himmelska solsken han går. På grund af abstrakt svärmeri kan han bli brottsling och trampa sed och lag under fötterna, medan gallern åsidosätter moralen blott af jordisk entusiasm och för någon jordiskt strålande uppenbarelse. Poesi åtföljer alltid denna slavens entusiasm, den målar alltid med öfverdrifna färger, den inspireras aldrig af logiken, den har kärlekens ofta blinda och dumma vidskepelse, ömhetens vansinne. Det är ödmjukhet och lydnad som gör den stark, och som är dess mat och dryck. Därför kan den vara af samma art som muhammedanens fanatism och sjunga fromma sånger medan den spetsar eller korsfäster sina fiender, därför kan den barnafromt besjälas af fröjden att äga en härskare att dö och lida för, därför kan den vara en ödesdyrkan, som aldrig tvekar, ty af tvekan och öfverläggning har den i sina stora ögonblick intet spår: den resonnerar icke. Och hur modern Sienkiewicz än må vara — hans realism kan ej utestänga denna visionära hemlighet, hvaraf hans hjältar äro i besittning.

Men samma folk som äger den mystiska trosglödens hela hänförelse, har svagheten i viljan, när det gäller att sammansluta sig till ett. Det är ett folk, som älskar att gå på egen hand, att grubbla och svärma på egen hand. Alla de gamla fabelaktiga legenderna, som vi känna från historien, om den polska adelns oregerliga oenighet och barnsliga kif, förrädiska stämplingar och omätliga äregirighet finna vi här, utan tvifvel på goda historiska vittnesbörd, styrkta genom Sienkiewics' romaner. Det är Polens kräfta detta. Den verklige fosterlandsvännen är den förtviflade enskilde, som söker att samla och ständigt misslyckas. Det är förrädarnas land, lika väl som hjältarnes, Sienkiewicz har framställt i synnerhet i romanen *Syndafloden*, som behandlar svenskkriget 1657—59, och romanens titel, Syndafloden, ljuder ju som ett nödrop ur nationens hjärta. Hela den barnsliga sorglöshet, som ger en så vacker färg åt den polska fribytarnaturens brist på logisk förmåga af disciplin, är framställd med en blandning af humor och bitterhet. Det asketiska lynnets, munklynnets afvigsida är med mästerligt fördragsam glädje återgifven, när det gäller att teckna dessa lekande naturer, som intet hafva förstått och intet glömt af forna felsteg, när fosterlandet står på branten af undergång. En ungdomsroman, som hvarje intelligent yngling borde läsa, lika väl som Fältskärns berättelser, är i många hänseenden just *Syndafloden*. Den kunde för öfrigt, blott politiskt taget, vara en

uppfostringsroman icke blott för de unga utan också för de äldre.

Alltjämt är det äfven här hufvudafsikten hos Sienkiewicz att afslöja den instinkt, som har något här i världen att älska och bevara öfver allt annat, den karaktär, som hämtar sin kraft i sin dyrkan af något ideelt. Det är när han visar oss detta, som han tecknar sitt innersta. Tvenne kvinnor, den ena i *Quo vadis*, Lygia, den andra i *Syndafloden*, Olenka, ha låtit sitt val falla på män, hvilkas karaktärer de icke kunna gilla. Hon, kristinnan, kan icke tillhöra den njutningslystne Vinicius, och den andra, Olenka, får om sin älskade höra, att han visat sig ovärdig både som riddersman och människa. I bägge fallen står hedern för dem öfver lyckan, troheten mot dem själfva öfver alla lidandets fasor. Detta ämne, den älskande och moraliserande kvinnan, så ofta behandladt och därför så utnött, så dåligt behandladt i en mängd fall och därför så förlöjligadt, får här en tragisk storhet, som ger scenerna en rangplats i litteraturen. Olenka, likasom Lygia, är en äkta kvinna. Bägges kärlek är lika outrotlig som om den vore en trolldryck, hvilken blandat sig med deras blod. Och Olenka — om hon också skall älska honom till lifvets slut med hela sitt unga blods glöd och ömhet, så är hon en för fin kvinna, en adelsnatur af alltför äkta halt för att taga honom besudlad som han är med blod och insnärjd i låga kamraters nät. Författaren lägger ord i hennes

man, när hon bryter sitt löfte, om han icke vill blifva en annan, som skälfva af denna ädla kvinnlighets patos. Till den unge krigaren, som hon nyss, okunnig om hans våldsdåd, gett sitt hjärta, och som nu, ursinnig af raseri öfver hennes förakt, hotar med att taga, hvad han ej får, riktar hon ord, som »klinga stål», om någonsin ord klingat så:

»Om än inte *ni* fruktar någon, så vet att jag fruktar för Guds vrede ... och människors tårar fruktar jag, och orättrådighet fruktar jag. Vanära vill jag inte dela med någon; fastän jag är en svag kvinna, har jag kanske mitt namns heder kärare än mången, som kallar sig för en ädling.»

Svårt är ju alltid att med ett kort citat söka att återgifva, hvad som kunde betecknas som lifsnerven hos en diktare. Dock synes det mig, att detta kunde ge en föreställning om hvad man skulle vilja kalla det idealismens svärmeri hos denne författare, som gör, att han kan ge äfven resignationen en färg af lifsberusning, försakelsens njutning, samvetsnjutningen. Denna hänförelse talar mångenstädes här; den kommer till orda i den mästerliga predikan, som Herrens lärjunge, Petrus, håller för sina lärjungar i katakombernas klyftor *(Quo vadis)*; den får ett alldeles klassiskt groteskt uttryck hos den polske adelsmannen, när han försmäktar bland tatarerna *(I tatarernas våld* i novellsamlingen *Polackerna)*. Ingen af Sienkiewicz' gestalter, utom den sistnämnda, har dock så mycket af korsriddarblod i sina ådror, som den oförgätliga typ af ett riddarbarn, som

fått sitt förhärligande i några sidor i romanen *Med eld och svärd* i skildringen af Pan Longin Podbigienta, den blygsamme, man ville säga den jungfrulige hjälten, som så gärna ville älska en ung fager kvinna, men som icke får göra det, innan han infriat löftet att upprätthålla släktens fabelaktiga hjältetradition att afhugga tre hufvuden på samma gång, och som med sitt stora slagsvärd är stridens rasande Roland. Denna typ af dödsförakt och adelsmannaglädje tillhör ett mera idealistiskt barnsligt släkte än vårt. Det solsken, som utgår från honom, har något af den dämpade och skära morgonglöd, som är fritt från dagens kväfvande hetta. En storartad och enastående scen är den, då han dör för tatarernas pilar, under det han upprepar dödsbönens ord: »O, himmelska drottning!», »Frälsarens moder!». Medan pilarna öfversålla hans kropp och blodet från tinningarna droppar ned i hans ögon, framstönar han slutlingen: »Änglaskarornas drottning!» och dör, medtagande himlasynernas ljus, medan dödsnatten sänker sig öfver honom.

Det har gällt för oss att här framför allt betona, hvad som gjort Sienkiewicz till sitt folks diktare och representant. Häraf vore emellertid alldeles oriktigt att sluta att något munkartadt och världsföraktande, något dystert och asketiskt skulle färga hans världsåskådning i dess helhet. Sällan har den fagra jorden med alla dess former af muntert och sjudande lif och rörelse fun-

nits representerad så fullödigt som här. Hans melodiers djupaste ackord ha denna grundton af vemod och längtan, men denna ton är på samma gång förenad med en af glädje, tro och hopp. Något af sin folkstams legend har Sienkiewicz diktat in i allt hvad han skrifvit. Icke utan skäl kallar han sin förnämsta roman *Syndafloden*. Titeln skulle ej illa passa vare sig till *Från Neros dagar* eller *Med eld och svärd*. Ty likasom den grundtanken ligger i den bibliska syndaflodshistorien, att det finns en motsats mellan världens stormande och hemska kaos och ljuspunkten af ett kämpande folk, ett egendomsfolk, en trupp af Guds utvalda, så ha också för Henryk Sienkiewicz dessa kristna under käjsartiden, dessa polacker midt i ett svallande haf af barbarer blifvit symbolen för det salt, som räddar världen från att förruttna. Deras fana har ingenting af protestantismens breda demokratiska inskrift med allmän upplysning och med socialdemokratiska planer, men den höjs där, hvarest de få utvalda, de verkliga adelsnaturerna våga att kämpa, lida och älska. Likasom Noak i arken bärgar det, som är värdt att undgå förstörelsens syndaflod, så samlar Petrus i ladorna för Herrens tillkommelses stora dag. Så finns det alltid en liten farkost, rymmande de äkta riddersmännen, som har tagit landkänning af någon den heliga Graals fyrbåk och klyfver de svarta vågorna, trotsande stormar och olycksöden. På detta sätt söka vi alltjämt dikta oss

sagor om vrån bland bergen, där en koloni af ädla, glada människor lefva paradislif, och denna idyllton hos vår författare försonar oss med de strömmar af blod, de outsägliga skändligheter han ofta måste förevisa.

I grund och botten har han bättre än de flesta kunnat förstå martyrkänslan, han som tillhör det historiska martyrfolket. Han har kunnat förstå den religiösa tro, som liknar den korsfästes uppblickande mot en förlossare, medan bödlar hudflänga honom, den blick som, när den måste släppa allt jordiskt hopp, måste skåda inåt.

Att söka sitt stöd hos en mäktigare är gammal österländsk sed. På Polens mark har ingen af dessa teorier florerat, som vi på vårt språk nämna folkets själfstyrelse, jagets själfhäfdelse, personlighetens ansvarskänsla, medvetenhet o. dyl. Äfven när Sienkiewicz skildrar, får en furst Jeremi ett slags profetisk, sagolik nimbus. Det vill säga, det är han som lånar sitt ljus åt en krets af drabanter, han spelar rollen af ett centrum i ett solsystem. Vi märka då här en egendomlighet för denna åskådning, här bibehåller sig ännu en hierarkisk patriarkalisk öfver- och underordning, som eljes i Europa spelat ut sin roll men som färgar alla förhållanden så i stort som smått, öfverallt, där man talar de slaviska språken. Man beror religiöst, socialt, erotiskt af en kraft ofvanifrån. Alla skola enligt denna patriarkaliska familjeprincip hafva sin goda fé eller bero af sin goda genius, vara omyndiga med nöje, behär-

skas af någon, ha sitt ideal. I denna beroendekänsla, syndakänsla, ödmjukhetskänsla finner man lyckan; detta att kyssa ett ljuft ok ger en salig rysning af fröjd, det är en barnslig glädje att *tillhöra*, att beskyddas, som våra prosaiska förhållanden hålla på att till en del utplåna. En slags sagoerotik ingår i alla förhållanden, icke blott de könsliga men också de religiösa. I Kmitits känslor vid den heliga jungfruns fest i Jasna Goras kyrka finner man den typiska beskrifningen på extasen i denna själsstämning (Syndafloden II, 208), obeskrifligt vacker i sin domnande öfverlåtelse och trygghetskänslan af ett öfverjordiskt beskydd. När vi nordbor tänka oss rättvisan, tänka vi oss henne som något abstrakt, något oberoende af sympatier och antipatier, en allmän människorätt, lika för alla. Tolstojs och Sienkiewicz' folk tänka sig henne som något vackert, något som också måste vara lycka och som måste sprida doft och glans öfver lifvet. Till och med hos den njutningsföraktande Tolstoj är det dock denna fordran på ett jordiskt Arkadien med utopiska drömmar som ligger djupast. Slaven kan offra sig i vida högre grad än vi västerländingar, förutsatt att hans ideal är något som tager hans fantasi fången. Vackert måste hans ideal vara, och därför förledes han lätt af sin skönhetskult till själfviskhetsdyrkan. Han kan icke underordna sig den hårda nödvändigheten, när den är ful och prosaisk, eller offra sig för det allmänna, när det är tråkigt, oskönt eller blott ämbets-

mannamässigt, symmetriskt och regelbundet. Aldrig har man bättre förstått, hvilken djupt ingripande betydelse denna upproriskhet mot abstrakt system, disciplin och maskinmässig lydnad haft i den polska historien än i dessa Sienkiewicz' sannsagor. Orsaken, hvarför detta rike vacklar och faller, är en illustration till ordspråket om, huru den lilla tufvan välter det stora lasset, om huru små orsaker kunna åstadkomma stora verkningar. Det förfärligaste i Polens olycka är, att dess tragedi är så mycket af en fars och afgöres genom barnkammaruppträden och af män, hvilka synda snarare af barnslig besinningslöshet än af ondt uppsåt. Man tycker, att med en liten smula sundt förnuft vore allt hjälpt, men — denna lilla smula sundt förnuft är omöjlig att bibringa dem. Aldrig har faran af att vara ett nyckfullt, halsstarrigt, ouppfostradt naturbarn klarare åskådliggjorts än i historien om denna republik och dess nyckfulla adel. Dessa adelsmän sakna ingenting af hvad bildning, fin sed, älskvärdt och ridderligt sinnelag kan gifva en människa, men för ögonblickets impulser, uppbrusning och afundsjuka glömma de allt, bete sig som narrar och vansinniga. Med beundransvärdt fin psykologi beskrifver vår författare, hur, när vansinnighetsparoxysmen är öfver dem, ingenting är dem heligt. Deras afgud, deras ömtåliga hederskänsla, är kränkt. Som själfsvåldiga barn bete sig dessa höga herrar inför krigslifvets besvärligheter, emedan de tycka, att det är en dräng-

tjänst att lyda kommando. Tappra i dueller och slagsmål, vilja de rymma från lägret och sluta med att öfvergå till svenskarna. De stoja på sina riksdagar som en upprorisk skolklass; vid tillfällen, då hela fosterlandet är i fara, är det icke möjligt att förmå dem att passa på tiden för allmänna uppbådet; de behöfva minsann icke passa på klockslag. Det är på grund af bristande punktlighet som bataljer förloras, och när man skall slå läger, kan man det icke, därför att hvarje adelsman har tagit med sig hela sitt lilla hof med tross och allt. Och man anar dunkelt, att all denna upproriskhet i grunden beror på den värdighetskänsla, som å andra sidan är deras dygd, ett ideal af ära och adelsmanna-comme-il-faut, som är deras religion och dogm. Den har för dem trollmakten af en amulett, denna tradition om hvad som höfves dem som sina förfäders söner, och af pliktkänsla mot ätten blifva de förrädare mot fosterlandet. Det är småsaker och ömkligheter, som spela den stora rollen här: bortskämdheten och egenviljan kan icke offra en vana, ett behof, ett tycke. Man ser icke det stora för det lilla: man förlorar ett land, som man förlorar en knappnål, utan att märka det. Intrigen frodas som ett ogräs. Man spelar på känslosträngarna, och man har vunnit, omvänder riddare till förrädare med några väl svarfvade, sofistiska fraser, och de omvända tro till hälften, att de göra fosterlandet en tjänst. Det är förblindelsen hos en samling älskvärda, intelligenta

barn man bevittnar, som, förda af några ränksmidares eländiga spel och sitt eget lättsinne, skrattande och med högburet hufvud men med förbundna ögon gå självmant till stupstocken. De ha knappast sett sitt eget Golgata, förrän vid sista kröken af vägen, ty de hafva aldrig förmått att läsa i framtidens bok. Och det värsta är, att innerst beror det på, att deras hjärta är för gladt, deras sinne för förhoppningsfullt, deras världserfarenhet för liten, allt sådant som hör till den barnsliga älskvärdhetens meritlista. Lif och död leker för dem ännu i äfventyrets glada färger; att slåss är deras lust, att blöda är deras vana, och det är en fara för den människa, som icke fruktar döden, att hon är *för* modig; att undvika farorna intresserar henne icke, och för att ordna lifvet måste man dock intressera sig för att undvika faror och utjämna svårigheter. Det är förbannelsen med hjältenaturen i allmänhet här i lifvet, när den slår öfver, den handskas för vårdslöst med lifvets fredliga värden och vinster, den skattar dem icke, den ställer till oordning, ty den förstår icke dessa, det praktiska lifvets små segrar och nederlag, som vinnas under årstiders växling genom plöjning, sådd och skördearbete. I huru mycket högre grad gäller det icke dessa fribytare, som lefva på hästryggen och bland bägarna, i tält och på marscher öfver hälften af sitt lif. Och det förefaller mig som om Sienkiewicz framför allt vore en *Seher* i det förflutnas dimmor, en uppväckare af dess gestalter,

därigenom att han så tydligt gett oss denna atmosfär af det krigiska lifvets orosande, af dessa krigare, som äro innerst oroliga, af den förstörelsens stormvind, som så att säga ligger i deras lynne, i självfva deras natur, som ingenting stannar vid, ingenting tar hänsyn till. En sådan andlig skogsmänniska som Kmitits, en sådan förtjusande frisk, lifvets och liffullhetens egen förstfödde son — hur verkar han icke på samma gång tragiskt oroligt och oroande — oroande sig själf och oroande andra. Alla goda feer ha gifvit honom sina gåfvor i vaggan, blott en, den fientliga, gaf honom ofridens, tecknade på hans panna detta rastlöshetens märke, som alltid hör i hop med ett stycke Kainsnatur, som icke kan böja sig. Hvem förstår icke, att en sådan man måste bli älskad, otuktad och odisciplinerad som han är. Han måste bli det, lika väl som man älskar svalans flykt med korta oregelbundna vingslag som vårens egen häroldsförkunnelse. Men många luttringens skeden måste han genomgå för att han skall kunna bli den man, som en kvinna skall kunna bygga bo med. Han är en äkta bild af den polske adelsmannen, frihetsmannen.

Ungefär så har Sienkiewicz repeterat historiens bittra läxa för sitt folk, historien om detta olyckliga Polen, som synes mig i hela sin tillvaro kunna förliknas vid historiens ironiska Penelopeväf, där allt, som väfves den ena dagen, upprifves den följande af folklifvets dunklaste ödes-

makter, afunden och den självsvåldiga självtillräckligheten. Det vemod vi i hans skildringar så skarpt förnimma, så att man i vissa af dem tycker sig inandas en sömnörts narkotiska doft, härleder sig möjligen däraf, att ett ursprungligen lekande barnalynne finns hos detta folk och att detta barnalynne blifvit instängdt, slaget i bojor, omänskligt behandladt. Det är en sammansmältning hos honom af tvenne från början alldeles främmande beståndsdelar: en vild, barnsligt lättsinnig folknaturs glädje, som vill svärma i skog och mark med ett ungt djurs kaprioler, och ett utifrån påtvunget ok och lidande. Det är denna slaviska natur som gjort Sienkiewicz så intressant och så ny för oss västerländingar. Hans romaner äro fyllda af en viss vildblomsdoft, af något som känns som en fläkt från steppen, något som fängslat oss som toner från en trånadsfull folkdans, hvars steg och vändningar vi aldrig förr sett. Dess takter och rörelser ge oss nya intryck, dess längtan efter ljus, luft och frihet griper oss som en främmande längtan af en fågel med bundna vingar, dess oändligt veka, gråtande klagan vill framlocka tårar, och dess vildhet erinrar något om de ungerska dansernas plötsliga kastningar mellan högtidlighet och barbariskt lifsmod.

LEO NIKOLAJEVITSCH TOLSTOI.

Den icke blott genom sällspord begåfning utan genom sällspord karaktär, icke blott genom diktning utan genom lif märklige ryske romanförfattaren Leo Tolstoi, hvars namn och rykte nu fyller den bildade världen, måste af den västerländske psykologen betraktas som en ingalunda lättydd gåta. Men ju mera man studerar honom, desto mera upplösa sig de första motsägelserna, och bilden af hans mäktiga gestalt växer, ju mera ingående man granskar honom. I vissa delar skall alltid hans nya samhällsbyggnad förefalla bisarr, men grundstenen till det hela är af hållfastaste granit; den skall trotsa tiden. Den är ett begrepp om allmän människokärlek, som förklaras på ett sätt, så originellt, att det är som om ett nytt lif genomströmmade den gamla läran, ty den formulering han ger den, är ett af dessa poetiska fynd, dessa stora perspektiv, som kasta ny dager öfver belägenheten, så

att säga, af människolifvets ljus- och hälsokällor, som gör dem lättare att finna för hvar man.

Och att upptäcka eller rättare sagdt — för att icke öfverdrifva deras betydelse — att bringa i dagen dylika hälsokällor är endast möjligt för dessa stora vägvisare, på samma gång reformatorer och diktare, till hvilka Tolstoi obetingadt hör.

Betydelsen af en sådan gärning som hans är omätligt stor. Kraften af hans insats har emellertid också blifvit så stor af det skälet, att den varit personlig. Han har vid ännu unga år lösbrutit sig ur en glänsande krets och en ställning med alla det förfinade världslifvets behag och tagit på sig en tjänares skepelse, från salongshjälte gjort sig till dagsverkare. Om än offret för honom var mindre kännbart, då han efter hårda strider tillät hustrun att behålla godset och en del af förmögenheten, är hvad han offrade alldeles tillräckligt betydande, för att han skall vara värd både vår förundran och beundran. Det är säkert, att den, som så som han kan skildra salongslifvets lekfulla konversationssport och eleganta färgspel med all den charm, en humorist, poet och fashionabel författare kan utveckla, han har ännu starka rötter kvar i den högaristokratiska tillvaro han lämnat. Och allt detta öfvergaf han på en tid, då han gällde som Europas mest firade skriftställare, och underkastade sig alltså att för sina »galna idéer» plötsligt betraktas som halfförryckt och ovärdig allvar-

samma mäns medborgerliga förtroende, en uppfattning, som nu visat sig ohållbar men som då verkligen låg nära till hands. Mätt med detta mått ter sig Tolstois idealiserade bondlif i sitt rätta ljus som en verklig heroism under hans förhållanden. Hurudan är då denne man, som så litet följer världens regler för en väluppfostrad samhällsgosses uppförande och hvars starkt Rousseauiska naturlifsideal säkert skall komma att verka sönderfrätande på många samhällsafgudar, om ock hans lära måste sofras från mycket sagofantasteri?

* * *

Om någonsin har man rättighet att med honom på afstånd anställa ett förhör, som ibland nästan kan komma att likna ett slags fantasteriinterview, och denna metod är den kortaste och bekvämaste för att sätta oss in i hans tankegång under första perioden af hans lif. När han 1861 efter andra utrikesresan återvände till Ryssland, kan man anse hans ungdom afslutad, och då är det icke svårt att af honom själf få upplysning om hvad som rörde sig i hans själ, tack vare hans många självbekännelser, böckerna *Från mina barndoms- och ynglingaår* och *Min ungdom*, de genomskinliga anspelningarna i hans ungdoms novellistiska författarskap, likasom genom återblickarna i hans *Bekännelser* o. s. v.

Den ryska allmänna stämningen känna vi också genom samtidas vittnesbörd, vi känna honom

som vi skulle känna en romanhjälte ända in i hjärtegrunden af hans drömmar och önskningar.

Hoppets morgonsol lyser just nu öfver det omätliga tsarriket, sedan Alexander befriat de lifegna. En obestämd sangvinisk kamratkänsla och framtidsdröm fyller de ungas bröst, man känner sig färdig att bli ett folk, att kasta alla klassåtskillnader öfver bord, och Tolstoi har redan på sitt gods inrättat en skola för folkets barn. I hans öron, likasom i allas, ljuda mystiskt lockande Nekrassovs ord: »Tig, hämndens och smärtans sånggudinna, jag vill icke mera störa andras sömn, vi ha förbannat tillräckligt» ... Och grefven tänker: Hvarför förbanna, när man kan välsigna? Ännu ser han detta fridens och välståndets rike blott i dunkla konturer. Men den tanken skall han tänka ut sedan. Ända från barndomen har han haft stora planer. Han är en underlig blandning af sangviniker och melankoliker. Under ungdomen, berättar han oss, hade han fyra känslor: 1) kärleken till henne, hans fantasis idol; 2) behofvet att vara känd och älskad af hela världen; 3) hoppet om en berusande lycka något oerhördt, som skulle komma; 4) fasan för sig själf, åtföljd af en ofta återkommande förtviflan.

Är det ej som om vi hörde vår egen Thorild i denna katalog, likasom vi återfinna något af Tolstoi i dennes ord: »Det fanns hos mig blott en tanke: att förklara hela naturen och reformera hela världen». Men just för sådana fantasiens kolossala kraftnaturer lyckas också mi-

raklen. En fantasiens idol tycks han verkligen ha funnit i den hustru, han året därpå hemförde, och känd och älskad af hela världen har han blifvit som sitt folks andlige oförskräckte välgörare. Trollmedlet hos honom är denna universala sympati för både bekanta och obekanta, som är den ryska naturen så egen, som gör »att en rysk bonde, som ni frågar om vägen till närmaste by, svarar er en halfmil, om ni ser trött ut, men två, om ni ser ut att vara god fotgängare »(Lanin Ryska karaktärsdrag, Fortn. Review 1889). Ibland kan äfven Tolstoi i en ifver, som liknar moderskärlekens, när den vill trösta ett sorgset barn, berätta sina bönder otroliga amsagor, hvarom mera här nedan.

Om människan någonsin förstode det omedvetna i sitt temperament, skulle grefven kunna lyckönska sig till denna evigt blomstrande, rastlösa fantasi, som han får som sitt rasmärke, fast i högre grad än sina landsmän i allmänhet, och som låter honom lefva på denna fantasi som på en verklighet. Stundom förskräcka honom visserligen dess bilder som spökgestalter och eviga samvetskval, men stundom kan han blott behöfva en af dess glansfulla bilder för att stå som en man i lifvets strider för ett ideal, om också aldrig så fjärran. Som den ryske politiske martyren har han en oändlig fond mod för hvad han tror på.

Men ännu är för honom lifvet själft insvept i en ovisshetens halfdager: hvar är kosan, hvar

är målet? Är det att som Olenin i »Kosackerna» söka tillfredsställa sin sensuella natur? Han har försökt det; han kan lefva om och förlusta sig rätt tappert bland glada kamrater. Men åter och åter kommer den besynnerliga frågan, som ingen bland hans jämnåriga förstått eller som ingen åtminstone kväljes af såsom han: *Hvad är lifvets mening?* Han måste ha reda på lyckans hemlighet, ty han är olycklig.

Och vi kunna tänka oss, att han nu, medan han nalkas det heliga Ryssland, säger till sig själf i en af dessa självpröfningens återblickar, som han ständigt gör: »Hvad jag hatar denna högförnäma turistvärld, som jag skildrat i furst Nechljudof, dessa håglöshetens och likgiltighetens människor, som knappt orka föra maten till munnen, människor med bildningens alla företräden, men hos hvilka hjärtat är dödt. Och på samma sätt med de ryska salongshjältarna, han har icke framställt dem en bit bättre i »Två husarer» (på svenska: Två generationer). Han kan dock tryggt säga sig, att de icke äro en hårsmån öfverdrifna. Husaren från i går, hvars ideal var att supa, spela högt och duellera, finns ju kvar än i dag, och den vördnadsfulla beundran, hvarmed man hviskar hans namn, relaterar hans galna streck, räknar upp, hur många fruar han enleverat, hur många äkta män han skjutit ner i duell, såsom det omtalas i novellen, visar bäst beskaffenheten af allmänna opinionens världsmannaideal. En elak satir, säger man. Ingen-

ting annat, svarar Tolstoi, än en trogen blid ur verkligheten. Och denne vivörs son, tecknad i motsats till fadern som kall diplomat och egoist, beräknande alla chancer — den unge grefven vet, att denna typ vimlar i alla salonger som något extra modernt, ty det senaste modet är den unge gubben. Dessa lycksökare, som nu försiktigt trefva sig uppför maktens backe, se ned på sina förfäder, hvilka dock hade en smula hjärta och godt humör. Huru de, bugande till höger och vänster och sparkande alla underordnade åt sidan, tränga sig fram till en hög plats i samhällslifvet, skall Tolstoi med tiden vidare utveckla i »Krig och fred» i de mästerliga figurerna Berg och furst Boris, ty hans hat mot dessa världsslafvar och lismare är obevekligt, och han försummar ej, att, när han kan, moraliskt afrätta dem.

Och dock kallar man Tolstoi lycklig, han som förlorat tron på människorna, på ärans värde, på sin egen stålsatthet mot lumpna njutningar! Man kallar honom mycket lycklig, han citeras som tapper soldat, som framtidsman, han som varit med i kriget och blott genom en usel intrig vid Sebastopols belägring beröfvats en tapperhetsmedalj! Hvarifrån kommer hans olycka, kan någon säga det? Han vet det. Kriget, slagfältet har lagt för hans ögon den mänskliga tillvarons stora gåta, döden, förintelsen.

Hela Tolstois natur är innerst ett solsken, hela hans temperament är innerst ett menlöst barnalöje,

och det är därför han ser i döden ett Damoklessvärd, som med sitt hot förgiftar lifslyckan eller gör den meningslös, då ju hvarje otrygg besittning snarare är en olycka än en lycka. Hvad är glädjen af att äga en skatt, om en tjuf ständigt lurar på den? Det är Tolstois känsla gent emot döden.

Han har sett *modet* i sömmarne, och han vet, att man icke vill dö, och att man måste dö. Hur skall man lära sig att gå in på att dö, att icke känna sig olycklig vid denna utsikt? Att han icke är rädd för döden, har han som sagdt bevisat på slagfältet, men dödsföraktet hos den själfulla människan, som icke drifves fram af animalisk dumdristighet, är en mask, som döljer en fruktan. Dödsföraktet är ett välskoladt sinnes plikt- och hederskänsla, när man skall bestå ett obehagligt examensprof utan att blinka men egentligen hälst ville rymma från alltsammans. Redan i »Soldatlif i Kaukasus» förekommer en skildring, som visar rätta halten af humbugskallblodigheten. Scenen framställer ögonblicket före drabbningens början, innan de första skotten växlas. Junkern (kadetten) hör inom sig tvenne stämmor, den ena hviskar: »Herre, mottag du min själ», den andra: »Håll dig nu bara rak i ryggen, när kulan far förbi, och huka dig icke ned», och när kulan kommer hvinande, och kaptenen skämtsamt säger: »Nu borde jag yttra ett historiskt ord, à la Napoleon», då vet den unge officern, att denna likgiltighet blott är ömklig komedi.

Det skall ännu dröja länge, innan Tolstoi skall upptäcka den enda möjlighet, han anser finnas, att undkomma, icke feghetens dödsfruktan, ty den menar han icke, men den hopplöshet, hvarmed människan riktar till sig frågan: Hvad tjänar det till att lefva, när man dock måste dö? Om han kan göra upptäckten af denna möjlighet att icke frukta döden, först då kan han känna sig lycklig. Men ännu har han icke kommit dit, ehuru de i yttre afseende mest strålande åren i hans lif nu följa. Han vinner 1862 den ömmaste och mest uppoffrande maka, hans eget godsägarlif har karaktären af patriarkaliskt fadersvälde öfver de underordnade, allt trifves, familjen växer år från år, och hans förnämsta romaner skapas under denna tid: »Krig och fred» blir färdig 1869 och »Anna Karenina» 1877. Men under allt detta plågar honom nästan som en fix idé den gamla frågan, så att han är frestad att taga lifvet af sig. Medan bifallets storm växer omkring honom, kräfver den grymma sfinxen sitt svar på gåtan: Hur skall man kunna dö lycklig? Hvad är eljes lifvets mening? Det är först år 1883 han fått fullt klart för sig, att hos mannen af folket den rätta lefnadsvisheten finnes. Hvar har han funnit världsharmonien?

* * *

När Tolstoi behandlar samhället blott så, att han framställer dess skuggsidor, så begår han

en orättvisa, därom kan intet tvifvel råda, ja, han verkar delvis verkligt samhällsupplösande, men för att förstå hans kulturfientlighet och visa, huru mycket den innehåller af godt och sant, bör man för ett ögonblick ställa sig på hans ståndpunkt och se med hans ögon. Han behöfver systematisera samhällskritiken för att komma till den lösning på lyckans problem, hans hjärta åstundar, och han gör detta konkret genom sina stora romaner. Så se vi då redan i *Krig och fred,* huru en af statslifvets funktioner, kriget, men icke blott detta, utan äfven ett af dess organ, dessa, som iklädt sig uniformen, angripes. Ty det är icke blott krigets oförnuftighet som utgör målet för denna del af skildringen utan äfven apparaten för detta massmördande, armén. Dessa människor, ofta så fyllda af hänförelse, spela i självfva verket en ömklig, föga människovärdig roll, beroende därpå, att de skola utföra en blindbockslek på ett schackbräde, hvars rutor ständigt omkastas och som är omöjligt att öfverskåda för självfva generalerna. Hvad kan i självfva verket mindre ha karaktären af förnuft och intelligens än en drabbning, målad af Tolstoi? Skådespelet är allt igenom antingen tragiskt eller löjligt, vare sig man tänker på slagfältets obeskrifliga förvirring, segerns blinda slump eller segrarens skryt öfver sina djupsinniga beräkningar. Inför ett af dessa slagfält, som Tolstoi med oupphunnet mästerskap upprullar för oss, har man känslan af, att alla dessa ståtliga män

äro marionetter och själfva känna sig som en stackars skara vilsna gossar, beordrade af någon sorts diabolisk vilja till en hemsk lek, där det spelas hasard med människolif.

I *Anna Karenina* är samhällssatiren riktad mot den gängse konstnärliga, eller låt oss hellre säga ungdomligt erotiska uppfattningen af kärleken som ett svärmiskt rus eller, som Zabel bra uttryckt det, som en himlastege, där människopar sväfva upp och ned. Här framträder på ett intressant sätt striden hos honom mellan konstnären och den skolmästrande vise. Ty på samma gång han med sin paletts rikaste och mest glödande färger tecknat Annas böjelse för Wronsky, på samma gång han gjort hennes man till ett torrt träbeläte af ämbetsmannakorrekthet, dömer han henne skyldig, när hon vill bryta med honom. Ty enligt Tolstoi är familjebandet oupplösligt, ingen upptäckt af själslig oförenlighet kan försona eller ursäkta brytandet af ett äktenskap, och olyckan följer förr eller senare lossandet af familjebandet.

Det nya förhållande, i hvilket Anna inträder, gör henne mycket riktigt så olycklig, att hon drifves till självmord, och det är just hennes samvete — allt enligt Tolstoi — som gör henne förtviflad, ty hon känner, att hon svikit sin plikt, att hon stört den naturliga jämviktslagen, som bjuder trohet mot familjen, hvilket är detsamma som trohet mot mänskligheten. Därigenom får hos Tolstoi rent af den erotiska entusiasmen

något ordningsstörande, det är en fantasiförvillelse, en romantisk utsmyckning, som det osunda kurtis- och haremslifvet i det eleganta samhället uppmuntrar. Och i sin paradoxalaste form uppträder sedan samma åsikt i »Kreuzersonaten» med sin besynnerliga saga om oförnuftig svartsjuka. Ty detta ligger bakom alltsammans, att kärleken som passion för Tolstoi har något af måttlöst *personligt* begär, och i denna egenskap är äfven dess poesi Tolstoi en nagel i ögat — den är en kultursynd, en form af den girighet, den självföfverskattning, som vi skola döda inom oss.

Slutligen kulminerar hans polemik mot staten i hans ålderdomsroman »Upprättelse», hvars handling vi tills vidare icke vidröra, men där den juridiska rättvisan betecknas som en enda omätlig orätt. Här stämplas fängelseväsendet som en skola i fördärf och statens straff som ett vackert namn på samhällets hämnd eller inkomst på de moraliskt lytta och vanföra, det själf alstrar. Det är en hatets sådd som här utsås. Och inför dessa gripande förfärliga taflor af lidande, som bära sanningsprägelns omutlighet, stå vi handfallna med skammen hos epikuréer, som vilja vända sig bort men icke töras.

Det är vid sådana tillfällen vi känna, att Tolstoi menar något djupt kändt med sin jämförelse mellan sig och profeten Jonas, till hvilken Herrens ord skedde, att han skulle gå ut och predika sanningen för de nineviter och som icke

ville, men som blef tuktad *tills han ville.* Det är också inför sådana taflor som vi förstå, att han känt sig förlora all tro på världens rättfärdighet, känt behofvet af en ny moral, känt sig som gudsonen i hans bondnovell, hvilken fick se gumman, som tvättade med en smutsig trasa, och med ens tyckte sig se, att ondt ej kan tas bort med ondt, våld ej botas med våld.

Härvid lätta för oss dimmorna öfver Tolstois moral, det dagas för oss hvad som är roten och upphofvet till all vreden och indignationen hos denne fredsapostel. Det är hans kärlek till människorna i gemen, till naturbarnen, till de enkla, hvilka han tycker sig se trampas under fötterna, hans kärlek till dem som han kallar milliarderna. Han är, om någon, det klingande skrattets skald, den yra flickans skildrare, den glada vårens och den muntra vinterns skald, när det gnistrar i solskenet, vårknoppens och isblommans skald. Och människor med enkel lifslust, kosacker, betjänter och bönder skildrar han med samma sympati som allt ljusgrönt och doftande i det späda ungdomslifvet. Och därför är världen och salongen honom ett fängelse.

»Jag kan nu knappt fatta det», säger han, »så besynnerligt finner jag det misstaget att tro, att mitt lif, en Salomos lif, en Schopenhauers lif var det sanna, det normala lifvet, under det alla dessa milliarders lif var en opåaktansvärd detalj.» Och på ett annat ställe: Hvad göra de lärde, de föregifne vise, en Salomo, en Sakyamuni och en Schopenhauer? De förstöra lifvet, de lära oss att betrakta det som en orimlighet och en olycka; det lugn, hvarmed de enkla, de

ödmjuka, samhällets parias uthärda tillvaron, visar falskheten hos tänkarens påståenden. Det, som filosofernas högdragna spekulation smickrade sig att förinta, återupprätta de dygdiga människornas anspråkslösa praktik, skapar det på sätt och vis.»

Har man en gång upptäckt »milliardernas», folkets betydelse för Tolstoi, kan man omedelbart upptäcka grunden till hans svartmålning af samhällslifvet och är frestad att i tesens form för klarhetens skull uppställa hans förklaring till kultursamhällets lysande elände så: Det är egoismen som åstadkommer minoritetsväldet och klasskillnaden, och dessa äro samhällets onda makter, stora olyckor. Tag blott denna del af hans program, afklädt dess ytterligheter, och man häpnar öfver, hur rätt han sett. Hvarmed kan man bättre beteckna underlaget, det drifvande motivet till den lifskamp, som gör oss alla olyckliga, än med ordet fåfänga? Fåfängan är öfverguden i civilisationens tempel, »den honnette Ambition» är grundvalen till den rangskillnad, på hvilken vårt samhälle är byggdt. Man äger endast ett intresse: att tillskansa sig egna fördelar och komma fram. Då försöker man följaktligen att tillförsäkra sig seger. Man gör upp kontrakt och allianser för att hjälpa hvarandra blott för att störta andra. Individerna bekriga hvarandra, samhällsklasserna bekriga hvarandra, de förra blott för att nå detta enda mål, fåfängans tillfredsställande, d. v. s. ett sjukligt begär efter lyx, att äga mer än man behöf-

ver, man vill tillförsäkra sig omåttlighetsnjutningar i ägodelar, i makt eller ära. Och när man lyckas, har man vunnit — bekymmer, ohälsa, oro, ofrid — otryggheten att stå på fientlig fot med hela världen och med sitt eget samvete dessutom, med detta enkla naturjag, som bonden och naturbarnet förverkliga.

Allt i samhälls-, stats- och stadslifvet är då, från denna sida sedt, förvridning af lyckans sanna mening. Man ser den som ett legaliseradt rof- och plundringssystem, hvars innersta rot och kärna, afklädd allt skenfagert omhölje, är en våldshandling, en skadegörelse, ett individens tillskansande af orättmätiga fördelar och vinster på andras bekostnad. Kriget är ett systematiskt nedslaktande för nationaläran, krigsmakten ett stort mordvapen, krigarna mer eller mindre ofrivilliga bödlar, och juristerna — den s. k. rättvisans handhafvare — äro egentligen blott mellanhänder för att fortsätta tvister. Hvad finanslifvet och köpmännen beträffar, är förhållandet här enahanda: de understödja ett system, som afser att befordra hopningen af kapital — penningen är en uppfinning, som tjänar den rike, medan egentligen byteshandeln vore den naturliga formen för det enkla naturlifvet. Konsten och skalderna smickra det härskande kultureländet genom att framställa det i förskönande dager, och kärleken själf går det osunda rusets och begärets ärenden, blir en passion, som sträfvar efter öfvermättnad.

Se där — om vi göra oss till språkrör för det Tolstoiska missnöjet — den allmänna slutsatsen af hans samhällskritik — öfvermättnad, slöseri, fråsseri. På officiellt språk fördömes ju allt detta, men ser man nogare efter, är allt gjordt för att underlätta de oförnöjsammes framfart. Den store mannens hjältedyrkan är vanligtvis en dyrkan af någon eröfrarbarbar inom något område, som dyrkas därför att han haft lycka med sig. Lifvets enkla men stora konst att glädja sig åt, hvad man med sitt eget arbete förvärfvat, anses som ett bevis på en lägre natur. Man eggar sig till lifskampen som till en ädel täfling. Och nervositeten att slå rekord som slagskämpe, diplomat eller millionär blir allt större — konsten att bedraga under vackra förevändningar står i allt högre kurs.

Sådan ungefär blir, från fågelperspektivets synpunkt betraktad, Tolstois syn på det närvarande samhällstillståndet. Naturligtvis är synpunkten känslomänniskans, som ej ser, att den abstrakta lagen med alla sina fel och brister ändå är ett skydd. Likväl innebär Tolstois hufvudgrundsats den obestridliga sanningen, att utan personlig moralitet eller hjärta för medmänniskor den yttre lagen är vanmäktig, och att samtidens historia visar ett tilltagande kulturbarbari under iakttagande af yttre former. Det kan till och med ifrågasättas, om ej de högsta styrande, de i eminent mening s. k. samhällsbevarande intressenas naturliga målsmän, helt enkelt våra statschefer,

inför de moderna förhållandena, som blotta namnlösa ruttenheter af falhet och lycksökeri, någon gång i sann patriotism i enrum sagt till sig själfva: Månne icke statsmaskineriet håller på att gå sönder och arbetar utan både olja och eld? Man skulle, med andra ord, icke finna det underligt, om samhällspelarna själfva vore mera Tolstoianer än de kanske ana.

Hvarifrån skola vi då få hjälpen, menar Tolstoi? Från en kraftutveckling af allmän människokärlek och fridsamhet. Den förra har stundom öfvergått till självutplånelse, och fridsamheten har ibland urartat till en feghetens undfallenhet. Men denna människokärleks ideal har han också tecknat i oförgätliga skönhetsbilder af ovansklig glans.

* * *

Tolstois världs- och lifströtthet hade gått i ständigt stigande till vid pass 1883. Detta är så mycket underligare, som redan i vissa af furst Andrejs och Peter Besuchovs erfarenheter och stämningar i *Krig och fred* och ännu mer i Levins hela tanke- och själslif i *Anna Karenina* vi tycka oss finna det väsentliga, hela uppslaget, fullfärdigt af det, hvarpå den ryske författaren sedermera byggt sitt lif och sitt system. Men detta är blott ett intressant bevis bland många, att det som människan i abstrakt form så godt som redan upptäckt, det behöfver hon, i synnerhet om hon är konstnär eller skald, se i lefvande

gestalt, det måste tala till hennes öga, hennes hjärta med det lefvande lifvets konkreta makt, för att han skall tro därpå. Denna roll spela i Tolstois historia tvenne möten med ryska sekterister, enkla bönder af den svärmiskt världsförsakande grubblartyp, som i Ryssland är så vanlig, men som äfven hos oss icke är så ovanlig som man kanske tror.

Vid denna tidpunkt skildrar Tolstoi i *Bekännelser* gripande, i med rätta berömda kapitel, hur lifvets källa, lifsbegäret, *glädjen*, är likasom förintad hos honom. Hvad skall man glädja sig åt?

»Nåja — sedan jag skaffat mig sex tusen plogland och tre tusen hästar — *än sedan?* När jag fått större rykte än Gogol, Shakspeare och alla skriftställare i världen — *än sedan?* Jag fann aldrig något svar därpå.»

Han kände att »detta något, på hvilket lifvet hvilar, brast inom mig, att jag moraliskt icke kunde lefva» ... »lifvet gaf sig ej mer tillkänna hos mig, eftersom jag ej vidare förnam vare sig skälet till mina begär eller tillfredställelse vid deras lyckliga genomförande.» *(Bekännelser.)*

Vid mötet med den förste af de nyss omnämnda bönderna, Sutajef, förvånar denne honom genom sin oskrymtade lycka, trots alla bekymmer och vedervärdigheter, och vid närmare undersökning finner Tolstoi, att denna lycka beror på hans tro.

Följden blir, att Tolstoi genast börjar att ifrigt studera bibeln. Han kan nu visserligen alls icke

öfvertygas om en utanför världen stående fadersmakt, som kunde kallas personlig, ja, ännu i dag står han särdeles tveksam inför en öfverpersonlig, mystisk Gud med människoliknande drag, ehuru han ej tycks absolut vilja förneka möjligheten däraf, i vanliga fall nöjer han sig med att ge gudsidén betydelsen af det Goda, Idealet. Han är vidare böjd att förneka en tillvaro efter döden, ja, gör det till och med ibland kategoriskt — ehuru dock det finns flerfaldiga uttalanden, som visa, att han äfven här tvekar (se exempelvis slutet på *Herre och dräng*). Det skulle till och med kunna tyckas, som om det namn af Jesu religion, han ger sin nuvarande tro, vore alldeles falskt — ja, för min del anser jag det också tämligen missledande och ganska fördärfligt för klarheten i Tolstois tankegång. Men det är alls icke obegripligt, att Tolstoi på sin uppfattning vill sätta rubriken religion. Den innehåller nämligen ett element, som en rättrogen kristen skulle kunna erkänna som något af det härligaste i kristendomen, tolkadt så som just Kristus såg det, och alltså kan en sådan kristen ha uppbyggelse af Tolstoi, på samma gång han måste betrakta honom som en ren kättare i vitalpunkter inom den kristna läran.

Det som griper Tolstoi vid detta första studium af bibeln är att de troendes lycka alltid består i att ställa sig i förhållande till något oändligt — det *Oändliga*. Och när han träffar sin andre egendomlige lärofader, bonden Bonda-

rev, inser han, att för honom, Tolstoi, detta Oändliga, som försonar med lifvet, kan bestå i kärleken till mänskligheten. Och med en vördnad, en ödmjukhet, som i sanning kan kallas storartad, har grefven från musjikens mun tvenne obeskrifligt enkla lefnadsregler, som alltjämt sedan för honom bokstafligen utgjort »lifvets bröd»: »Du skall älska din nästa», dess korollarium: »I skolen icke stå emot den onde» och »du skall äta ditt bröd i ditt anletes svett», d. v. s. lefva samma lif som bonden och dagsverkaren, lifnära dig af dina händers arbete, så vidt ske kan, sträfva för dina medmänniskors bästa och vidare: offra så mycket du offra kan af din egen bekvämlighet, ditt eget öfverflöd åt dina nödlidande bröder, inskränk dina behof till det minsta möjliga och utöfva medlidsamhetens och hjälpsamhetens religion ända till rent ringaktande och tillbakasättande af din egen fördel och dina egna njutningar.

I själfva denna självutplånelse, detta lidande för andra skall hvarje människa, tror Tolstoi, finna en ny sällsam lycka, trons lycka, uppgåendet i något evigt, gudomligt och oändligt, något som icke vissnar och faller som hon själf, som ett höstblad för stormen, hon skall känna lifvets egen safve och kraft genomströmma sin varelse med känslan af, att nya telningar skola efterträda hennes försvinnande jag. Det är »lifvet» som genomtränger henne, naturens eviga lif.

Omskapelseprocessen för det nya samhället är

som man ser naivt enkel — läran kallar Ossip Lourié i sin ypperliga bok »La philosophie de Tolstoi» en mystisk naturism. Kärlekens makt alstrar en obetingad gifmildhet, och så fort girigheten är borta, bortfaller också stridslystnaden och ärelystnaden. Hvad blir den krigiska äran, när kriget betraktas som brott, eller den finansiella äran, när penningen betraktas som ett ondt, eller diplomatiens lagrar, när hvarje rättstvist betraktas som något förnedrande och skamligt?

Men tänk nu, om ej den eviga fåfängan, det osunda förvärfsbegäret, njutningslystnaden vilja sträcka vapen, hvad då? Om nu lammen, blir den vanliga invändningen mot Tolstoi, de milda och försonliga, verkligen skulle sammansluta sig, skulle naturligtvis vargarna, våldsmännen, kasta sig öfver dem och förgöra dem. Ja, en mängd skulle fängslas eller på annat sätt pinas som lagbrytare, ty enligt Tolstoi strider både värneplikt och skatteplikt mot människokärlekens lag, grymma förföljelser skulle bli deras lott, men som på kristendomens första tider skulle martyrskapet, tålamodet segra. Det finns intet obehagligare mothugg mot ett slag än att icke slå igen. Därmed visar man, att slaget är en människa ovärdigt. Finns det ett spår af blygsel hos förföljaren, skall han känna sig illa till mods, gripas af ett slags hemsk förvåning öfver detta offer, som har muskler och senor och vredens sjudande känsla likasom han själf och som står där stilla som lammet vid slaktbänken, utan

svar mot skymfen, med det heliga tålamodet och saktmodet, som visar medlidandet med bödeln. Och ett slags utveckling häraf och framför allt af den egoistiska tillvarons oro och bekymmer har Tolstoi framlagt i den lilla berättelsen från kristendomens första tider *Julius och Pamphilius.* Ämnet förekommer för öfrigt instucket öfverallt, ämnet om den absoluta förlåtelsen. Ty likasom för Tolstoi det kalla hjärtat är det värsta han vet, den granna sinnligheten hos en furstinna Helena det afskyvärdaste han känner, så är hjärtemänniskan det han älskar högst af allt. Kristi egen idealtyp, att vara som ett barn, är också Tolstois, den som förverkligar budet att älska icke blott på hedningarnas sätt, dem som oss älska. Hvad besynnerligt gören I då? säger oss Kristus. Välsigna och göra godt emot obekanta och dem som smäda och förbanna oss och göra oss ondt, däri ligger enligt Tolstoi lifvets poesi, framtidens människa. Och på samma gång det är något obeskrifligt rörande i att se denne femtiotiofemårige man ikläda sig bondens tröja för att gå bakom plogen och besöka arbetarekvarter och pestsjukhus, på samma gång är det något hemskt, när denna allmänliga människokärlek framkallat så fanatiska ord som dessa:

»Det största onda i världen orsakas också af denna så prisade kärlek för hustru, barn och vänner, för att nu icke tala om kärleken till vetenskap, konst och fädernesland, och fosterlandskärleken består ju blott i att under en viss tid föredraga vissa animaliska lifsvillkor framför andra. (Boken *Om lifvet.*)

I *Upprättelse* utgör en fullkomlig självoffring och godtgörelsen af det onda, man en gång gjort, hufvudtemat, när den forne förföraren snart sagdt med sina välgärningar förföljer den flicka af lägre börd, han en gång öfvergifvit. Hon har hängifvit sig åt ett lättsinnigt lif och slutligeu hamnat i straffängelset, sedan hon på en falsk anklagelse dömts skyldig till mord. Denna vrakspillra af en människa vill furst Nechljudov rädda. Han följer henne till Sibirien och erbjuder henne att dela hennes lif där: författarens mening är ej rätt klar, om fursten verkligen efter hennes afslag kommer att fullfölja sitt uppsåt, eller om ej Tolstoi snarare gillar flickans sunda förnuftsprotester mot ett så omaka förhållande, som gör henne nästan rädd för denne fine man, som vill förslafva sig för hennes skull. Men ett är säkert: att denna ädelhet utan gräns hos henne väcker en besläktad känsla och låter hennes bittra sinne för första gången erfara ett mjukt sinnes gifmildhet, glädjen af att offra för den man älskar. Och det är denna människokärlekens smittsamhet, Tolstoi framför allt vill ha bevisad, ty det är stödet för hela hans system.

Och ämnet om en obetingad underkastelse under eller en omedveten barnslig lydnad af kärlekens lag har framkallat de skönaste sidorna i Tolstois arbeten. Allt det ljufvaste, han vet att berätta om kvinnlig friskhet och barnanatur, har sitt ursprung här, en Natascha och en Kitty verka med daggdroppars morgonglans och mor-

gonfriskhet. En lustigare lustighet och ett mera förtjusande slynlynne än det, som Natascha röjer, när hon i moderns säng pratar sin galna gallimatias, kan icke tänkas, och jag vet kvinnor som nästan icke vilja tro, att det är en man som skrifvit detta. Hans otroliga lydhörhet för ett spelande lynnes glada infall beror på det slags oskuld, välvilja och barnslighet, som leffver i hans egen själ. Den härskande egenskapen hos honom är en sund naturglädje. Älskvärdheten och det rörande hjälplösa hos sina tvenne hjältar Peter Besuchof och Levin har han kunnat uppfatta, tack vare denna medkänsla med det okonstladt naiva, den dragning han har till det klumpigt och tafatt indignerade och buttra i deras sätt gent emot världens ränker, lister, gemena beräkningar, bakhåll, trolösheter. Det har sin förklaring i ett släktskapstycke med hans egen ungdomsnatur, som saknade smidighet och självbehärskning. Innnerst mycket vekhjärtade, bjuda de, liksom Tolstoi själf, världen en ganska skroflig och egensinnig yta.

De stå alltid i tvedräkt med sig självva och sina motsatta impulser, ångra sig alltid, spörja alltid efter sina egna motiv, kunna aldrig utprägla sin personlighet tillräckligt för att stå i motsats till någon annan utan att känna samvetskval, finna sig ha orätt. Det är en vekhetstyp, som icke är omöjlig att återfinna ens i diktarens senaste filosofi. De gå alltså sin väg fram svaga som känslomänniskor, mycket njutningslystna,

betydligt inkonsekventa men med den bestämda känslan af att behöfva komma till frid med sig själfva, frid med sitt eget samvete och med hela världen. De äro därför aldrig komiska trots sin tafatthet — de äro skildrade med diktarens eget hjärta. Att på något sätt vedergälla sin gemena hustru, det kan ej Peter Besuchof annat än i tillfällig uppbrusning.

Lika värnlöst vacker diktar skalden prinsessan Maria Bolkonski (Krig och fred) i hennes förhållande till fadern-tyrannen, som hon aldrig revolterar emot. Hennes belöning blir att från hans döende läppar mottaga ett knappt begripligt ömhetsord. Är denna uppoffring riktig, fråga vi oss. Ja, svarar Tolstoi, allt ondt framväxer ur vrede, vrede föder vrede, kärlek föder kärlek, och han uppfattar denna kärlekens tjänarplikt som en på villovägar stadd, omoralisk världs föryngringsord. Hon har skapat frid, där eljes strid skulle uppstått, hon har icke brutit ett heligt förhållande. Men om varelsen går under, om personligheten förkväfves? Nåja, låt den så förkväfvas och gå under, tror jag den obeveklige skulle svara. Det är undantagsfall, regeln är, att den icke gör det utan växer.

Ty på det personligas graf växer något opersonligt opp, denna känsla af det oändliga, allförbarmande lifvet, som heter kärlekslifvet, som genom hjälpsamhetens lag tryggar släktets bestånd, som upphäfver ensamhetskänslan genom fridskänslan med andra, detta, som är lösningen

på lifvets gåta, döden, och hvars lösning består i känslan af sambandet med det universella lifvet, broderskapets ande.

Hvari består då dess mystiska storhet, som fyller universum med ljus, öfverglänsande irrskenens bedrägliga makt? Vi blifva medvetna om, att vi utgöra delar af ett oändligt, ett evigt något, som fortsättes i släktet, att vårt lidande är jordmånen, hvarur glädje växer, att vi måste dö som personer men med känslan af att ha deltagit i något gemensamt, som lefver och alltid skall lefva allt starkare och härligare i allt ljufvare andemakt och andegemenskap. Så har äfven Tolstois lära fått sin resning, sin tornspira, fast den först kan synas vara endast en enkel bostadsbyggnad i bondstil.

Och för att lära oss förstå denna kärlek till det oändliga, den opersonliga samkänslan med människorna har han framtrollat bilder af en stämningsrikedom, som är omöjlig att återgifva. När furst Andrej ligger på slagfältet sårad, skådar han upp mot himlens oändliga blå.

»Ett sådant lugn, en sådan frid! tänkte han. Hur olika mot när jag nyss sprang skrikande och hurrande med de andra, hur olika mot de båda ursinniga figurerna, som kämpade om viskarstången!... Så stilla och tyst molnen draga förbi! Att jag icke förr märkt denna djupa gränslösa rymd! Men hvad jag känner mig lycklig, att ha fått ögonen öppna för den! Ja, allt är lögn, fåfänglighet, tomhet utom detta... denna höga himmel, detta lugn, denna frid... Gud ske lof... frid...» (Krig och fred I 397).

Det är samma frid han erfar, då han, dödligt

sårad, på amputationsbordet ser bredvid sig sin värsta ovän, som förstört hans lefnadslycka, och därvid känner förlåtelsen som någonting lätt och naturligt. Vi se här mästerligt skildradt för våra ögon ett af dessa ögonblick, då det jordiska begäret försvinner, då det personligas önskningar träda i bakgrunden, då det rasande, kämpande lifvet med våra missräkningar dör, ligger bakom oss som något oändligt litet och barnsligt. Det ögonblicket — då vi glömma allt vårt hat för att se oss och andra såsom barn, som alla behöfva hjälp — har den stora förlåtelsens och den stora självglömskans salighet, vi förstå kraftförhäfvelsens vansinne, egoismens oändliga dumhet, hatet som mänsklighetens onda feberdröm. Och här måste man försvara Tolstoi mot dem, som betraktat detta som ett bevis på ett förminskadt intresse för lifvet, en begynnande ålderdomssvaghet eller senilitet i åskådningen. Hvad som förklarar detta är ingen svaghet och ingen ålderdomskänsla, det är en poetisk syn på lifvets oändliga perspektiv. När han nedskref det, befann han sig i sin mannakrafts zenit, och ännu för några år sedan torde han ha kunnat täfla med de flesta i ren fysisk lifskraft.

* *
*

Om det, på samma gång som det är njutningsrikt, också är lärorikt att följa Tolstoi i hans inspirations högsta stunder och söka motiven till

hans storhet — så är det också lärorikt att söka komma underfund med, hvad man ville kalla hans Achilleshäl, hans sårbara punkter, ty man inser lätt, att han äfven som varnande exempel är lika äkta mänsklig. Han är egentligen lika intressant och lärorik i sin litenhet som i sin storhet. Ty äfven i hans litenhet upptäcker man, att det är hans hjärta som bestämmer och hans tro på ett slags högre förnuft som besjälar honom. Af utrymmesskäl måste emellertid de kritiska antydningarna här reduceras till det minsta möjliga.

Hvad då Tolstois kraftiga betonande af behöfligheten af reformer i fråga om veklighet och lyx angår, så måste detta erkännas i allmänhet betraktadt vara ett ord i sinom tid. Att det moderna nöjeslifvet och de öfverdrifna lyxbehofven utsuga en god del af släktets kraft, är lika sant som att en återgång till ett naturenligare lefnadssätt vore högst önskvärd. Äfven måste det erkännas, att Tolstois protester i detta hänseende burit goda frukter. Hans måttlighetsprinciper och den kur, han i allmänhet anger som mänsklighetens räddning, borde alltså icke kunna väcka någon opposition, om den hölle sig inom tillbörliga gränser.

Men när han predikar förnuft i detta hänseseende, är det ett visst något som ger oss ett obehagligt intryck, något som vi först icke kunna närmare definiera men som blir allt starkare. Det är trånghet och intolerans i denna dietiska

kur. Bondlifsidealet, dagsarbetaridealet vill han påtvinga oss alla.

Men har han då icke rätt, när han säger oss, att tusen och åter tusen människor uppväxa till starka och arbetsföra individer, tack vare det enkla lif de föra, och att dess förträfflighet därigenom bevisas, då däremot vårt lefnadssätts skadlighet tillräckligt framgår af all den kroppsliga utmattning och öfverförfining, som följer i stadslifvets och kulturlifvets spår *(Lastbara nöjen)*. Och dock finns det en dunkel upprorsinstinkt som vaknar inom oss vid denna tyranniska befallning att ändra lefnadsvanor. Ty det är ett misstag att tro, att det finns en allmän hälsoregel för alla, likasom att tro, att det är möjligt att dra en bestämd gränslinje mellan det, som utgör nöje, och det, som utgör behof. Sätt en konstnär eller en skriftställare i den härligaste natur och bland de älskvärdaste människor, som lefva ett i sina egna ögon lyckligt naturlif, men beröfva honom hans penna eller pensel, och han skall icke trifvas, ty ett villkor, oundgängligt för hans lycka, välbefinnande, hälsa är borta. Säg honom, att hans missnöje är självsvåld, bed honom taga exempel af omgifningen, som är nöjd, anklaga honom för hans bortskämdhet, säg honom, att hvad som kan vara tillräckligt för andra också borde kunna vara tillräckligt för honom, att hans behof att skrifva eller måla är ett fåfängligt nöje, som han bör kunna vänja sig af med — och han skall kanske tiga, men naturen

skall svara inom ett eller annat år, att detta för honom är mer än en lyx, ett nöje, att det är hans innersta lifsbebof som man beröfvat honom, ty han skall ej kunna uthärda ombytet af andlig atmosfär.

Och ju mera vi studera de ideala behofven, kärleken, vänskapen o. s. v., ju mindre kunna de allmänmänskliga lifsvillkoren i allmänhet, som hyggliga människor, goda vänner, trogna grannar, på måfå påträffade, vara tillräckliga för en viss särskild individs välbefinnande. Det finns sorger som fräta på en människas lifstråd och grunda en människas andliga ohälsa för lifvet, som man väl kunde kalla för lyxsorger. Det kan vara en människa, som älskar en annan eller trifves med en annan med hela sitt hjärtas sympati, och om hon beröfvas denna andra genom döden eller af andra orsaker, hvad inträffar då? Hon klagar måhända inte, gör intet uppror, men i själfva verket har för henne något, som varit ett *behof*, ett lifsbehof, rent af en lifsluft, undanryckts henne. Omgifningen förstår henne kanske icke: den har icke lidit någon förlust: hvarför vill icke leendet synas på denna fordom så glada människas läppar? Har hon icke samma glädjekällor som alla andra? Hon är en andlig läckergom, skall man säga, hon kan väl trifvas med andra än denna enda människa. Men hon blir sig aldrig mera lik, hon lefver ett skugglif. Hon kan lida af en långsam andlig hungersdöd, det är en oersättlig brist och nöd

som denna människas förlust förorsakat henne midt ibland människor, som hon älskar och värderar, men till hvilka hon icke kan komma i *detta* förhållande. Och hennes olycka och lidande är precis lika reelt, som lungsotspatientens i ett hårdt klimat. Människorna omkring denna lungsotspatient kunna, ockå de, säga: men *jag* kan ju lefva här, *jag* mår bra af detta, det är blott ett lyxbehof att fordra högre värme eller alpluft, men den andre kan också ha rättighet att svara: kunde jag komma dit bort, blefve jag frisk, men här dör jag.

Och ju mera lifvet differentierar sig och dess arbetssätt och dess arbetsvillkor mångfaldigas, dess högre blir känsligheten, dess mångfaldigare behofven af ett visst slags miljö för olika slag af människor. Och detta är så visst en utveckling, som det är utveckling att icke blott vara nöjd med att gå bakom en plog dagarna i ända eller att förrätta blott några enkla sysslor à la vildarna.

Här står alltså Tolstoi rent utvecklingsfientlig, när han fordrar förnöjsamhet med torpartillvaron, och på samma sätt står han reaktionär i sitt kraf på allmän afväpning gent emot våld och brutalitet. Utvecklingen går i rent motsatt riktning: stränghet mot de oförbätterliga och ett krig på knifven, när faran är större och de usla instinkternas målsmän se ut att kunna lyckas tillskansa sig våldets öfvermakt. Ty med den allmänna humanitet och förfining, som likvisst är,

i stort sedt, en frukt af vår civilisation, har slagsmålsskickligheten hos vårt släktes bästa i betydlig mån förminskats, och skulle man alltså lämna de råaste elementen i samhället fria tyglar, blefve följden mycket farligare än förr. Ty ogräset skulle då snart nog växa öfver hvetet.

Inom hvilka gränser Tolstois förlåtelselära och icke-motståndslära håller streck, tyckes mig icke vara så synnerligen svårt att bestämma. I en mängd fall äro hans ord, att det onda kan öfvervinnas med det goda, en sanning, men förutsättningen för att vädjandet till bättre känslor skall lyckas är att det finns några bättre känslor eller att dessa *hinna* bearbetas, innan den obotliga våldshandlingen är begången, ty i annat fall tyckes mig skonsamheten mot den mänsklige våldsverkaren betyda en premiering af brottet, som uppmuntrar till fortsättning på brottets bana. Det finns vilddjur, mänskliga lika väl som djuriska, som ej alls intressera sig för det mer eller mindre af djup människokärlek, som finnes hos deras älskvärda motståndare. De finna lifvet behagligt som röfvarlif, och vid många tillfällen bibringas de af det kok stryk eller det straff, som de under en eller annan form få, en betydligt högre uppfattning af rätt och orätt än genom ett vänligt erbjudande af högra kinden, när den vänstra fått en örfil. Det är också nästan obegripligt, att Tolstoi kunnat taga efter orden bergspredikans bildspråk, som i sin drastiska form blott vill inskärpa skyldigheten för ett sant

kristligt sinne att utöfva en till det yttersta driffven fördragsamhet mot oförrätter.

Måhända kan behöfligheten af två moraler, den ena Tolstois, den andra tvångsmoralen, hvilka jag anser kunna vara i lika hög grad tillåtliga och nyttiga, framgå af ett exempel, hämtadt från läkekonstens område. Här användas som bekant både milda och våldsamma medel, när det gäller att befria människokroppen från sjukliga utväxter. Är bölden af mildare natur eller stadd i sitt första utvecklingsstadium, användes en fördelande salfva eller plåster, men hotar den att bli organismens fördärf och denna öfvermäktig, måste den bortskaffas och utrotas, och då är kniffven nödvändig. Så länge det finns moraliska vilddjur och missfoster, ja, man behöfver icke gå så långt, så länge det finns onda instinkter hos oss litet hvar, är det bra, att bestraffningsrätt tillerkännes statens och samhällets myndigheter. Låt vara, att dessa icke äro ofelbara, hvad bevisar detta? Icke behöfver moralisk myndighet grundas på ofelbarhet, det är nog att förmyndaren är öfverlägsen sin myndling i klokhet och mogenhet. Är icke hvarje myndighet sjäfltagen? Är icke Tolstois egen lärarmyndighet själftagen och i så fall otillåten? Hvarje omyndighet har godt af ett visst mått af tvång, och man kan *växa rätt* i en boja, det visar både den fysiska och moraliska läkekonsten.

Vi måste säga, att fasthåller man allt för starkt den platoniska, universella, allmänna människo-

kärleken som den högsta formen af mänsklig sympati, kommer man till något kallt, något tillresoneradt, en demokratisk grimas af välvilja, som ej är fri från att verka som hyckleri eller humbug, det slags vänlighet, som är utmärkande för den amerikanske presidenten, när han vid sina nyårsmottagningar trycker händerna på 5,000 människor och ligger sjuk en vecka efteråt. När Tolstoi vill nivellera i en alltför stark jämlikhetssträfvan, då blir hans tro på ett likformigt dagsverkarideal för alla ett själfbedrägeri. Så länge den naturliga begåfningens olikhet existerar, skola också arbetets roller bli olika fördelade, och ett öfver- och underordnande, en maktfördelning visa sig som en social nödvändighet. Och ett liknande fel i hans tankegång låter honom ej ens medge nödvärnsrätten: han vill förskona från straff, från jordisk vedergällning äfven den förhärdade förbrytaren, ty han förutsätter hos hvarje människa ett moraliskt underlag, han inser icke den individuella olikheten i den moraliska begåfningen. Dock — hans öfvertygelse att ett resignationens motstånd är den enda förnuftiga politiken är lätt förklarlig i ett land som Ryssland, hvarest allt motstånd mot uppenbar orättrådighet ej har någon som helst utsikt att lyckas, när »makten» behagar befalla. Hvar, om icke här, skall väl ett oändligt tålamod förefalla att vara lifvets egentliga innebörd, här, hvarest alla medel att *tillkämpa sig* rätt visa sig som slag i luften.

Blir Tolstoi orättvis mot kärleken och konsten, är det därför, att bägge äro fria och personliga. Den konstnärliga lifsberusningen, konstnärsidealiteten blir honom en högmodssynd, och han vill ställa konsten blott i nyttans tjänst, den skall predika för massorna. Syndafallet, den svaga romanen *Kreutzersonaten*, har jag redan nämnt, en roman som förtalar kärleken och blott kan förklaras genom motviljan mot en känsla, hvilken går öfver måttet. Men dessa försök till diktarsjälfmord misslyckas för Tolstoi trots allt. Oaktadt allt sitt fördömande af undantagsnaturen kan han icke nivellera och döda sin egen artistiska personlighet och göra den till en medelmåttig bondnatur. Öfverallt upptäcker man passionen att älska, entusiasmeras med en diktares oförnuftiga, vilda kärlek och jämte detta passionen att trösta och beskydda.

Det blir på en gång komiskt och sublimt att höra Tolstoi, när han skall tala till sina bönder och försöka trösta dem öfver rysligheterna i deras förvaltarförtryck. Man vet ej, om man skall tro sina ögon, när man läser Tolstois namn under bondberättelsen *Vaxljuset*. En bondplågare får här sitt straff genom en af dessa tillfälligheter, som vi med full rätt kalla en lycklig slump, emedan man aldrig vågar räkna på dem. Här framställes med den allvarligaste ton förvaltarens vådadöd — han blir under en ridt spetsad på en gärdsgård — som ett intyg, att den onde ej får förbli ostraffad, om man blott lämnar veder-

gällningen åt högre makter. Det är ej godt att förstå, om Tolstoi tror på en sådan af naturen verkställd vedergällning, som reglerar missbruken och förrättar bödelstjänsten. Eller är det hos honom ett medlidande, som ej aktar medlen, när ändamålet anses godt, som dikterar detta? Eller slutligen — finns det ej en hemlig mirakeltro hos Tolstoi, som gör, att han kanske tror på denna barnfabel själf? Om man icke antar en sådan vidskepelse hos diktaren själf, hur skall man då förklara mottot på Anna Karenina: »Min är hämnden, säger Herren.» Nej, Tolstoi är icke blott den andlige påfven och självsäkra reformatorsnaturen. Han har barnets och kvinnans kärlek och tro, fanatikerns och den hederlige förtryckarens välvilja, den praktiske mannens realistiska blick och slutligen konstnärens opartiska glädje åt allt karaktäristiskt, det må vara syndigt eller icke. Vi älska honom just för denna yppiga rikedom, han är ett träd med af frukter tyngda grenar, och vi älska honom framför allt just därför, att denna rikedom icke gör honom stolt men ödmjuk: de frukttyngda grenarna är mer än han förmår bära.

ROMANTISMEN I FRANKRIKE.

NÅGRA KARAKTÄRSDRAG.

Först på allra sista tiden har litteraturhistorien inom sin ram börjat upptaga den franska romantiska skolan. Bland arbeten, som sysselsätta sig med den franska romantiken, äger sista delen af d:r G. Brandes Hovedströmninger för den skandinaviska läsvärlden ett särskildt intresse. Paul Alberts posthuma verk öfver nittonde århundradets litteratur har ännu icke hunnit längre än till romantismens tröskel, och den del af hans arbete som är utkommen, bär titeln »les origines du romantisme» och behandlar blott de romantiska förberedelserna och ansatserna. Om vi hafva nämnt dessa bägge arbeten, är det för att kunna anknyta vår första anmärkning till de bägge forskarnes teckning af romantismens bakgrund.

Den franske och den danske litteraturhistorikern börja med att teckna förutsättningarna för den företeelse, som på 1830-talet gaf sig namn af romantism, jordmånen, i hvilken de nya idé-

erna spirade, och bägge drifvas af samma intresse att förklara romantismen i sammanhang med föregående sträfvanden, att finna förebilder och upptäcka motsvarigheter.

Den romantiska skolan själf har visat stor ifver att leda kommande litteraturhistorici på spåren genom att leda sina anor än från Ronsard, än från Rousseau, än från Chénier. Mr Albert och hr Brandes ha gifvit skolan nya släktingar, den förre genom att påpeka en viss öfverensstämmelse mellan Delilles pretiösa stil och vissa liknande oarter hos 1830-talets koryfeer, den senare genom en för öfrigt sinnrik och fin jämförelse mellan Hugos spanska dram Hernani och Corneilles spanska dram Cid och den franska patos med sydländsk öfverdrift, som i bägge kommer till ordet. Bland utländska lånefonder, som romantiken anlitar, nämner mr Albert Ossian, hr Brandes Schiller och Walter Scott, bägge Shakspere.

Hafva nu verkligen alla dessa förebilder stått fadder vid romantismens födelse? Och om så är, borde icke rätteligen ännu flere räknas med som vittnen till högtidligheten? Borde man icke nämna Marivaux, som med lätthet skulle kunna känna igen sig i Mussets proverbes, får man glömma Chateaubriand, som skulle kunna spegla sig i vissa af Hugos verser, skulle icke Perrault kunna bestrida Nodier fesagorna, och skulle icke mad. Staël kunna betrakta George Sands konstnärsromaner som ett ingrepp i sina äganderättigheter? Om den historiska romanen Cinq Mars

är en studie efter Walter Scott, är icke hela Mussets diktning en omplantning af Byron på fransk jordmån, och har Vitet så orätt, när han säger om hans små saynètes, att de gifva intrycket af en mästerlig öfversättning men dock af en öfversättning?

Alla dessa skulle kunna göra rättigheter gällande, men ingen — hvarken de nu nämnda eller de förut citerade — hvarken de, som den romantiska skolan själf använde som ett slags bulvaner eller de, som litteraturhistorikerne uppleta för att rädda den historiska kontinuiteten, äro romantismens rätte fäder.

Romantiken har hvarken far eller mor, det var detta, hon alltid kände. Hon står ensam i världen både i Frankrike, där hon i förtviflan tillgrep Ronsard för att slippa blifva hittebarn och i Sverige, där hon ställde sig under skuggan af Stjernhjelms vingar, ja till och med i Tyskland, där hon, ehuru onekligen minst självständig, likväl genom yttre band mer än genom inre tillhörde medeltiden. Allt hvad man kan säga, är att hon uppsöker södern, därför att hon är ung och eldig, att hon är religiös och erotisk, därför att hon är svärmisk, och att hon är oppositionell, därför att hon är modern och därför också kritisk till anda och åskådningssätt.

Att romantismen gör ett så starkt afbrott, beror därpå att litteraturen icke på länge följt med sin tid. En blick på kejsardömets och restaurationens litteratur skall visa oss detta. De fakta,

som komma att anföras, äro hämtade ur Nettements och Bonnefons arbeten.

Napoleon visade under sitt skräckvälde ett olycksbådande intresse för litteraturen, som yttrade sig i förvisningsdomar mot mad. Staël och förföljelser mot Chateaubriand, tidehvarfvets stjärnor, och belöningar och uppmuntringar åt medelmåttor, som skrefvo oden till la grande armée. Hans belöningar lyckades gifva Luce de Lancival och den kylige mr Lebrun vind i seglen, och på samma gång lyckades de åstadkomma full vindstilla, där ett verkligt poetiskt behof rörde sig. Betecknande för honom och hans legda författare är historien om mr Brifauts tragedi, som hade Spanien till skådeplats och redan var nära färdig, då de franska härarne tågade öfver Pyreneerna, men då i en handvändning förflyttades till det gamla Assyrien, hvilket författaren bekänner i företalet med en naivetet, åt hvilken man icke vet om man bör skratta eller gråta.

Men det fanns äfven något annat, som tyngde kejsardömets poetiska örnar. Reglerna, de akademiska, aristoteliska, corneilleska, boileauska, hade med hvarje år blifvit mera tryckande, och hela denna antika tradition blef till och med de ortodoxa så vedervärdig, att en af dem i en vers — den enda, som ännu icke är glömd af allt hvad Berchoux skrifvit — gaf den allmänna pinan luft i orden:

Qui me délivrera des Grecs et des Romains.

Madame Staëls arbeten voro barn af en före-

gående tid. Trots alla de nya idéer, de innehöllo, en stor mängd sprängämnen, som under den mest lekande form insmugglades i samhället, hade de ett väsentligt fel, de tände visserligen, men de värmde icke. Och Chateaubriand, som man höjde till skyarne, hade ingen af de egenskaper, som trotsa tiden, han var ytlig och deklamatorisk, och hans stil, ehuru glänsande, fråssar i paradoxer. Hans genomgående fel är det, att han genom att bevisa för mycket, bevisar ingenting, och sedan det apologetiska korthus, som han kallade kristendomens ande, sammanstörtat för första bästa kritiska vind, förlorade man förtroendet till den ende författare, som på denna tid hade försökt framlocka några djupare genljud hos samtiden.

Så kom det sig, att man år 1823, när la Muse française, där Hugo först vann sina sporrar, började utgifvas, stod med tomma händer. Denna aristokratiska och rojalistiska tidskrift är icke ett organ för romantismen, ehuru dess förnämsta medarbetare sedermera blefvo romantismens stödjepelare. Romantismen var då ännu icke formulerad. Delavigne härskade ännu på scenen. Han skrifver för publiken, anslår patriotiska strängar i les messéniennes, men han har redan en förkänsla af något nytt, som ligger i luften. Han blir därför också först höjd till skyarna lika orättvist som han sedan blir förkättrad af båda partierna, af det gamla som affälling, af det nya som halfblod.

Under det att omkring Delavigne svärmar en skara af publikens ödmjuka tjänare, förberedes på andra håll ett formligt uppror. Uppror mot reglerna, ja, mot versens konventionella form. Man erinre sig Merimées satiriska utfall i Colomba mot dessa små rader af olika längd med en marginal på ömse sidor. Uppror mot de dramatiska enheterna, som Hugo djärft trotsade. Uppror mot satsen om inspirationen som poetens privilegium. Man erinre sig Gautiers ord, när Laprade besökte honom, att hvarje bonde blir inspirerad af en soluppgång, men att det poetiska ligger i gåfvan att tolka hvad man känner. Uppror slutligen mot samhällets tvångslagar. George Sand betraktar, för att anföra ett exempel, en flickas blyghet som ett tecken på ondt samvete. Och en riktigt blyg flicka, som ditills i Frankrike gällt som ett mönster af kvinnlig fullkomlighet!

Men romantikerne voro icke rädda. För första gången fick publiken blicka in i en människosjäl. För första gången fick den höra en ärlig bikt. För första gången invigdes den icke blott i förlåtliga svagheter, men i tankens brottsligaste hemligheter, en oordnad fantasis alla hemska syner och drömmar. Det var en ny värld, som plötsligt slog upp sina portar. En oändlighet af nya sidor i den mänskliga naturen trädde i dagen. Den personliga erfarenheten hade framlockat dem. Det var denna slagruta, som vägledde romantikerne. Hugo framställer sin hustru

och sina barn till allmänt beskådande. George Sand genomlefver sin första roman och alla sina romaner, och hennes ordrika pratsamhet sträfvar mot samma mål som Mérimées koncisa korthet, sanningen, uppriktigheten. Detta som nu är vanligt, var då aldrig försökt utom af Rousseau, som hade förskräckt världen med sin affekterade och osanna syndabekännelse.

Detta är romantismens realism.

Men här möter emellertid en svårighet. Man vet, att den romantiska skolan fordrade natur och sanning, och att dess författare begagnade sig af personliga erfarenheter, men går man till deras skrifter, påträffar man öfverdrift och patos som hos Hugo, nödlögner som hos George Sand och konstlad köld som hos Musset och Mérimée. Hos dem alla dessutom kärlek till det fantastiska och vidunderliga, med ett ord: man påträffar egenskaper, som icke tyckas hänvisa på något verklighetsstudium och i romanerna och dramerna karaktärer, som på ett betänkligt sätt närma sig det osannolika.

Därför förstår man med romantism vanligen motsatsen till realism. Romantismen kom att beteckna fantasiens triumf öfver förståndet. Att den nya skolans program blef sådant, berodde på tiden. Den verklighet, inom hvilken dessa diktare lefde, var underbarare än mången saga.

I Hugos barndom finns stoffet till en operatext. Det var den fra Diavolo, som blef Scribes hjälte, som skaffade hans far, generalen, bekym-

mer. Alfred de Vigny flyr från sitt fädernesland för att slåss med inkräktarne år 1814. När Frankrike åter fått lugn från yttre fiender, var tiden inne för inre stormar och från stormiga barndomsscener och krigiska rustningar förflyttades denna generations människor till 1830-talets politiska oroligheter. Det osannolika hände, det oväntade skedde, det var en tid af revolutioner, af hastiga lyckoskiften och djärfva kupper. Det var en farlig tid för det bestående samhällsskickets fiender och till dessa fiender hörde flere af de romantiska koryfeerne. Dumas oroliga hufvud satt ganska ofta rätt löst på hans axlar, och Hugo hade samma smak för gatubarrikader. Äfven George Sand lånade sin penna åt den farliga leken om kronor och spiror.

Plötsligt och sagolikt kom ryktbarheten. George Sand vaknar en morgon och finner sig ryktbar. Inga höga beskyddare och betänksamma mellanhänder banade vägen. Med undantag af Hugo, som redan var känd från la Muse française, visste man ingenting om de öfriga, innan de voro i hvar mans mun.

Lika hastigt som deras rykte växer, mognar deras talang. Musset debuterar 19 år gammal, Mérimée vid 23 års ålder. Hugos brådmogenhet är sådan, att han slutar det stycke, han 1817 inskickar till täflan med följande ord:

Moi qui toujours fuyant les cités et les cours
De trois lustres à peine ai vu finir le cours,

ord, som för öfrigt beröfvade honom priset, ty akademien, som trodde att man ville göra narr af henne, beslöt att straffa den förmätne skämtaren med att nedsätta priset till en mention, och när den femtonårige diktaren var färdig att med prästbetyg styrka sina tre lustrer, var det redan för sent.

Det är ungdomen, som utgör denna skolas inspiration. Hos Hugo är inspirationen evig, därför att ungdomen hos honom är evig. Hos de andra försvinner eller förbleknar åtminstone ofta inspirationen, när ungdomen är borta, så hos Emile Deschamps, så hos Vitet, så hos Musset. Hugo förblef alltid, hvad Chateaubriand kallade honom det sublima barnet, och det var i känsla af ungdomligheten som sin inspirations rotfäste Musset utropar: mina första verser äro ett barns, de nästföljande en ynglings, de sista knappast en mans.

Fälttåget mot klassicismen liknade också mera en barnlek än en allvarlig strid. Det gällde mera att öfverglänsa än att öfvertyga sina motståndare. I stället för en teori utkastade Hugo i det ryktbara företalet till Cromwell några mystiska slagord. Man föreställer sig vanligen den romantiska kretsen, le cénacle, som ett slags fransk akademi, en stat i staten. I en af sina uppsatser om Hugo förebrår sig Sainte Beuve att hafva »trop poussé à l'idée du Cénacle». Man får icke under detta namn tänka sig regelbundna sammankomster, stadgar, ceremonier o. s. v. Le

Cénacle var en sällskapskrets, som stundom i farans stund höll krigsråd, ett högkvarter, men ingen rådplägande församling. I fredstid hade man ingen operationsplan, blott en lösen, intet program, blott en fana. Med en så mäktig ledare, som Hugo var, är den klena sammanhållningen i sanning anmärkningsvärd. Det är nästan endast vid drabbningarna, som disciplinen är oklanderlig. Vid Hernanirepresentationerna står skolan som en man i tätt slutna led, men med detta enda undantag kan man knappast säga, att skolan har en uniform. På sin höjd är det en kokard i mössan, hvarpå man skulle kunna känna igen dess raska bussar. Dessa irreguljära trupper komma från alla håll, hvar och en med sitt manuskript i nattsäcken från den gamla, hederliga »provinsen», som alltid skickar sina snillen till Paris att frysa och svälta.

Ingenting hafva de lärt sig, men de tro på sin lyckliga stjärna, och den hjälper dem. I Dumas memoarer förekommer en typisk scen. Den unge mannen kommer till Paris med två tomma händer och knackar på många dörrar. Ingen är naturligtvis hemma. Slutligen kommer han till sin fars gamle vapenbroder, general Foy, som vill göra något för honom.

— Hvad skola vi hitta på? frågade generalen.

— Hvad ni behagar.

— Jag måste först veta hvad ni duger till.

— Det vet jag icke själf.

— Men ni kan väl litet matematik?

— Nej, herrr general.

— Ah, nog har ni reda på elementerna åtminstone i geometri och fysik?

— Nej, herr general.

— Har ni tagit någon juridisk examen?

— Nej, herr general.

— Och hurudana äro edra kunskaper i latin eller grekiska?

— Mycket klena.

Äfven de, som hade bättre underbyggnad, hade icke lust för att arbeta. De unge männen lägra sig i själfsvåldiga ställningar omkring Viktor Hugos stora bivuakeld med dess fladdrande lågor och dess mörka skuggor. De lyssna med förtjusning, men hvar och en går sin egen väg och har sitt hufvud för sig. Musset är ironisk mot allting, naturligtvis då också mot romantismen, Prosper Mérimée är satirisk, och det är ändå värre, och George Sand föraktar i djupet af sin själ passionen själf, och var följaktligen oförstådd då, som hon är än i dag, därför att hon sett längre än både samtid och eftervärld.

Vill man veta, hvar de romantiska formerna lefde och trifdes, skall man icke gå till gatan Vaugirard, där herr och fru Hugo bo. Man skall hellre uppsöka arsenalen, där Nodier höll sina baler. Man skall ännu hellre gå till studentkvarteret eller artistvärlden. La Bohême heter det romantiska hemmet, så olikt ett hem som något kan vara, men just därför med sin obegränsade frihet ett paradis för unga fantaster.

Dess ändamålsenlighet för denna självsvåldiga friskara kan emellertid icke bestridas. Troligtvis skall maken till ett sådant lif, som där fördes, aldrig mera förekomma.

Tonen där var icke anständig, men icke heller rå. Om också ingen kälkborgare skulle kunnat stå ut med luften därinne i tio minuter, skulle å andra sidan en af våra dagars medicine studerande icke funnit uttrycken nog nakna för att trifvas där. Man kom utan att hälsa och gick utan att taga afsked. Kvinnor och män förekommo där i brokig blandning, duande hvarandra och rökande opium tillsammans. Opiirökandet kallade man att skapa sig ett artificiellt paradis.

Vår liknelse om bivuakelden passar på det lägerlif eller röfvarlif, som fördes inom la bohème med dess lättsinniga, hastigt knutna och lika hastigt upplösta förbindelser. En af Gavarnis karrikatyrer framställer en student, som vid feriernas inbrott lämnar Paris och på tröskeln till sitt rum, som han testamenterar en kamrat, säger: tag väl vara på min älskarinna och min pipa — isynnerhet pipan. Ett sådant lättsinne var icke ovanligt, och Gavarni själf, sådan han skildras af Goncourt i hans bekanta biografi, är typen för en Don Juan utan principer.

Men under det att man i Tyskland sökte bygga ett system på den lösa sanden af dylika hugskott, spelade tänkare och predikade köttets

emancipation och dylika galenskaper, föll detta aldrig den franska ungdomen in. Med den praktiska blick, som är den franska nationen egen, förstodo de romantiska koryfeerna sin plats och villkoren för sin framgång. Man nöjde sig med mångfalden och lät starkare hjärnor söka enheten. I Portraits et souvenirs littéraires berättar Gautier, huru Nerval en dag i ett sällskap hopblandade judisk och grekisk, kristlig och romersk mytologi med en sådan opartiskhet, att någon till slut förebrående utbrast: »Men, Gerard, du har ju alls ingen religion?» »Religion! Jag! Jag har åtminstone tjugu», svarade han förargad.

Nej, kritiker kunde man vara, men positiv, men tänkare försökte man icke ens. Skolan saknar en filosof, men däremot har Sainte Beuve utgått ur den. Visserligen lyckades han aldrig bringa det till någon syntes, hans hållning är vacklande, och om den romantiska kontrasten någonsin varit personifierad, så är det väl hos honom med hans alldeles motsatta åsikter under olika perioder, och om den någonsin tagit ett fulltonigt uttryck, så är det i hans kritiker, där hvarje diktare får ett Janushufvud. Icke desto mindre är han en större man än mången, som haft ett system, ty han har sett naturen utan slöja och studerat människosjälen utan fördom eller förkärlek.

Det är denna praktiska riktning, som har räddat den franska romantiken undan den tyska

motsvarande skolans öde. Tieck och Novalis äro glömda, men Musset och George Sand läsas ännu i dag lika mycket som förr, Viktor Hugos lyrik åldras aldrig, Sainte Beuve är oumbärlig för hvarje litteraturhistoriker, under det att Schleglarne utan afsaknad kunna undvaras, och Stendhal inspirerar samtiden, hvilket icke mig veterligen gäller någon tysk romantisk författare.

* * *

Det finns en bland dessa romantiker, som verkligen kan visa oss romantikens öde, när den steg ned till verkligheten och hvardagslifvet. Det är Mérimée, och vi välja därför honom bland dess koryfeer för att afsluta denna skildring, som skulle vara allt för ofullständig utan ett åtminstone skizzeradt diktarporträtt.

Man skall icke kunna upptäcka många likheter hvarken mellan Viktor Hugo och Mérimée eller mellan Musset och Mérimée. Och likväl finnes det en öfverensstämmelse, och denna består i lusten att öfverdrifva. Hos Hugo går den till en stundom narraktig bålstorhet i uttrycket, han är en Ikaros, som ofta med svedda vingar återvänder från sina himmelsfärder, åtminstone lika ofta som han, som en kunglig örn, lyckas se solen på nära håll, hos Musset är lusten mera ett tanke-experiment, en världsmans böjelse att njuta af sin egen skicklighet att vända allt i paradoxer, men hos Mérimée ligger grunden dju-

pare. Han är en extravagant *karaktär*, ett original. Olik alla andra, tar han icke ens intryck af hofluften, hvari han lefde, och denne gunstling hos kejsarinnan Eugenie, som man brukade kalla hennes hofnarr, kan icke låta bli att på ett fint sätt snäsa kejsarinnan själf. Också är det mycket, som både Hugo och Musset skonar, som han icke skonar, han är konsekventare än de bägge, radikalare, obevekligare och tycker icke om ord men handling. Han är därigenom icke fullt fransk.

Han älskar framför allt verkligheten, han skulle icke kunna som Musset bekväma sig att spinna ut ett proverb på ett ordspråk. Intressant är jämförelsen mellan dessa bägges proverb, så olika till innehållet, så lika i den romantiska tonen. Det är handlingen, det är fakta, det är lifvet självt, som sätter Mérimées inspiration i rörelse. Det är mer än lifvet, det är febern, kärleksfebern, den rasande, den, som hettar af Saharas värme som i *L'amour africain*, den som bringar den stackars asketen i *Une femme est un diable* utom sig, så att han sätter händerna för ansiktet för att slippa se den vackra zigenerskan, som det är hans plikt att döma till bålet. Och när han tager bort händerna och ser henne, då är det slut med honom. Borta är Thomas à Kempis, Thomas ab Aquino, han försvärjer sig till henne med hull och hår, han offrar sitt kyskhetslöfte och sitt salighetshopp för att få äga henne. Och slutligen — den lilla

klosterflickan i *L'occasion,* som med stadig hand för giftbägaren till sina läppar, ett barn ännu till åren, men med en soldats mod och med en romares dödsförakt — det är också prof på samma kärlek, gränsande till heroismen på ena sidan, till galenskapen och själfmordet på den andra.

Den summariska rättvisa, som griper till svärdet eller dolken, skipas i hans ungdomsstycken på ett sätt som saknar sitt motstycke. De flesta af hans tidigaste stycken, de, som finnas i Theâtre de Clara Gazul, sluta af brist på personer: nästan alla äro döda. Det är eget att se, huru han fyller sina senare berättelser med militärer, som berätta sina bragder: det han älskar hos dem är icke uniformen, men den dragna klingan, det bart huggande svärdet. Den intriganta gamla damen i *Les espagnols en Danemarck* uttrycker helt säkert en för Mérimée sympatisk önskan, när hon förklarar, att hade hon blifvit man, skulle hon blifvit militär. Däremot: den prästerliga fredligheten, det juridiska hårklyfveriet, den vetenskapliga kammarluften, den kvinnliga försagdheten, hemmets trånghet och begränsning, se där saker, som Mérimée icke talar om eller talar om med förakt och ironi. Hans kvinnor äro icke försagda. I *Colomba* tillfrågas miss Lydia, om hon icke tycker bättre om Medelhafvet än oceanen. Nej, miss Lydia, tycker icke om Medelhafvet.

»Jag tycker det är för blått, och vågorna äro icke stora nog.»

Mérimée själf var forskare och arkeolog. Jag erinrar mig två forskare och arkeologer i hans böcker, den ene den gamle herrn i *Venus d'Ille,* den andre den tyske professorn i *Lokis.* Bägge äro urbota pedanter och allt annat än smickrade. Den enes petighet, den andres konstruerande fantasi är allt hvad historierna om dem förmäla. Själf slutar Mérimée att skrifva, därför att han icke kan skrifva sig själf till lags.

Ser man noga efter, spejar man också i hvarje vrå af hans vittra förrådskammare, skall man icke hos honom finna en trosbekännelse. Han är missnöjd med allting, han stiger ned i barbarbariet, till barbariska folk, till halfvilda korsikaner, till medeltidens råa feodalherrar, skildrade i *la Jacquerie,* han finner den råa kraften, den tilltalar honom icke. För att göra ännu ett försök, söker han bildadt folk, han träffar verkligen bland typerna på världsmarknaden en, som faller honom mera i smaken, det är våra dagars engelsman, sådan som han kärf, ordknapp, excentrisk och dock likgiltig kan återfinnas bland turistströmmens brokiga skaror.

Det går ett engelskt drag genom allt hvad Mérimée skrifver, därom vittnar hans kärlek till fakta, hans förakt för fraser, hela den yttre hållningen af hans stil, det nyktra framställningssättet, den kallblodiga, oömma tonen. Äfven hans karaktär med sin självbehärskning, sin sparsamhet på affekter, sin rädsla för att bikta

sig är engelsk. Han håller strängt på sin värdighet.

Hans beredvillighet att gå in på kejsarhofvets galna upptåg, att roa kejsarinnan och hofdamerna och att låna sin penna till den förnäma sällskapskretsens förströelser har ofta missförståtts. Det har uppstått en litteratur om honom efter hans död, och några bland hans karaktärs sjuttio uttolkare hafva stått handfallne inför denna hans förnedring, som man kallat den. Säkert är, att den för honom var ett pansar och en mask, ett sätt att få vara i fred. På detta sätt trodde han sig bäst kunna bibehålla sin själfständighet. Man kom icke åt honom, han lät dem gärna taga skalet, infallen och hugskotten, och lät dem gärna tro att det var honom själf, de hade fått, han släppte till sin sällskapsgåfva, för att så mycket mer okvalda få behålla sina åsikter. Om allt sådant iakttog han en djup tystnad, en aldrig bruten förbehållsamhet.

Han har sett sig om litet hvarstädes och han har upptäckt i ungdomen den kraft, som förstör sig själf, den energi, som jagar sig till döds, den förtviflan, som bär hand på sitt eget lif. Slutligen och på sistone har han upptäckt sin modus vivendi, själfbehärskningen, som lyckas kväfva upproret i det inre, men som aldrig lyckas komma åt upprorets egen härd. Fienden är alltid kvar fängslad, men icke död, passionen brinner under ytan alltid lika vild, men icke längre lika djärf, en tuktad fiende, men

alltid med förrädiska afsikter, aldrig en försonad fiende.

Längre än till den skenbara harmoni, som heter förställningens lugn eller ironiens öfverlägsenhet, kom aldrig denne äkta fullblodsromantiker, som aldrig svek sina ideal, som just därför att han med orubblig konsekvens fullföljde dem, i sin historia lämnar det bästa beviset på, hvad romantiken förmådde och hvad den icke förmådde.

VOLTAIRE OCH HANS STRID MOT FÖRDOMARNE I RELIGION OCH SAMHÄLLE.

Inledning.

Hvad snillrikhet, mångsidighet och inflytande beträffar, hafva få män, hvilkas vapen varit pennan, kunnat mäta sig med den franska författare, af hvilken här en skildring skall gifvas. I hans lif kan särskiljas tre skeden, af hvilka det första sträcker sig till 1730 från 1694, det år, då han föddes. Tidigt beröfvad sin mor, erhöll han en omsorgfull uppfostran och infördes i den stora världen genom sin fadder abbé Châteauneuf. Hans första sorgespel Oedipe, utgafs redan 1718 och hälsades med bifall, men ehuru hans författarerykte befann sig i oupphörligt stigande, var hofvet honom obevåget, och han måste fly till England 1726 efter att tvenne gånger ha suttit i statsfängelse. Under sin vistelse därstädes tillägnade han sig den tidens engelska filosofi och blef ifrig anhängare af de engelska deisterna, som förnekade uppenbarelsen. Vid återkomsten därifrån vidtager hans lifs andra period, som sträcker sig mellan åren

1730—55. Han författar nu sina mest beryktade sorgespel Brutus (1730), Cæsars död (1735), Zaire (1732), och Mérope (1743), skrifver sina filosofiska bref och offentliggör historiska arbeten af stort värde. Han vistas på landtgodset Cirey åren 1735—49, men antager, då hans förtrogna väninna, markisinnan du Châtelet dog, Fredrik II:s tillbud att öfverflytta till hans hof, dit han ankommer 1750. Brytningen mellan Voltaire och konungen drifver honom ut på nya irrfärder. Den tredje perioden af hans lif kan sägas omfatta åren 1755—78. Vid stränderna af Genèvesjön uppslog han sitt residens på det naturskönt belägna slottet Ferney, som han inköpte. Härifrån underhåller han en oafbruten förbindelse med sin samtids lärda, förnäma och furstar genom bref och besök, hvilka han mottager. På samma gång ökar han sitt rykte genom sina berömda försvar för religionsförföljelsens offer och inflätade nya lagrar i sitt författarskap genom utgifvandet af den stora »*Filosofiska ordboken*». Innan han dog, ville han dock ännu en gång återse sitt fädernesland och sin födelsestad Paris, blef här föremål för en storartad hyllning på teatern, där han själf vid uppförandet af sitt sista skådespel, *Irène*, var närvarande och blomsterströddes under ett ofantligt jubel. Dessa triumfer och de med dem förbundna ansträngningarna öfverstego dock hans krafter, och den 30 maj 1778 slöts hans växlingsrika och verksamma lefnad.

Sådana äro i allra största korthet de hufvudsakligaste yttre dragen af hans lif. Efterföljande skildring skall söka gifva en bild af honom själf och påpeka de strömningar, som genomgå hans författarskap såväl med hänsyn till dess förtjänster som dess brister.

1. Voltaires ungdomsäfventyr och första bekantskap med världen.

Voltaires ungdom är stormig. Han är dock ingen af de vanliga salongspoeterna, ehuru utseendet kan vara emot honom. Den vanlige poeten då för tiden är en lycksökare. Den vanlige poeten sträfvar först och främst efter brödfödan. Han vinner den på det sätt, att han smickrar någon förnäm herre. Han är obekymrad om allt annat än framgången, han för ett ovärdigt lif bland tomma förströelser. Kroppsliga njutningar äro för honom allt, hans verser äro fala och hans talang till salu, och han slösar dem på ovärdiga ämnen och föremål. Sådant var lifvet för hundratals af dåtidens hof- och salongspoeter. Kvicka sällskapsmänniskor, tomma i sina hjärtan, endast angelägna om nyheter och skvaller, slafviska och ödmjuka inför de förnäma, hvilkas nådehjon de voro. Och Voltaire hörde till dessa kretsar, där man lärde och lefde så. Till sin fars stora missnöje hörde han dit. Fadern hette François Arouet och var advokat och det namn, hvarunder Voltaire är

känd, är således självvaldt — egentligen hette han François Marie Arouet. »Jag har två söner», sade advokaten, en man af gamla stammen, som var punktligheten och hedern själf, »och den ene är en galning på vers, den andre på prosa». Voltaire var född 1694, den 21 november, och den blifvande åttiofyraåringen var vid födelsen så svag och bräcklig, att man hvarje ögonblick fruktade, att lifsgnistan skulle slockna. Sedan han hade gått igenom jesuiterkollegiet Louis-le-grand, där den bästa undervisning gafs, som då för tiden var möjlig att få, började faderns pröfningar, när sonen afbröt sina juridiska studier för att bli poet. Det gick så långt, att advokaten en lång tid tog sin hand ifrån honom. Hade han i fadern ett exempel på den plikttrogna, kanske något inskränkta borgerligheten, fick han däremot i sin bror, »narren på prosa», göra bekantskap med den öfverspända religionsifvern. Denne bror var jansenist, d. v. s. en dåtidens pietist, och han hörde till dem, som trodde på underverk förrättade vid abbé Paris graf på en af hufvudstadens kyrkogårdar. Voltaire fick nu på nära håll se icke blott öfvertron utan äfven rättrogenheten i dess sätt att behandla och med maktspråk undertrycka misshagligt kätteri. Ty de oskyldiga underverken, som bestodo i att folk vid abbéns graf blefvo stela i alla leder eller som vi på vårt torra och prosaiska språk nu för tiden pläga uttrycka det, fingo hysteriska anfall, blefvo förbjudna af

konungen, som på den tiden skulle allting bestyra, och strax hade parishumorn ett folkrim i ordning, som kort efteråt fanns uppspikadt på platsen och som i öfversättning kan återgifvas så:

»Här får i kraft af kungens bud
ej göras underverk af — Gud.»

Voltaire tycktes vid denna tid helt gå upp i sällskapslifvet. Han var en af abbéernas mest anlitade sällskapsbröder, och abbéerna voro bland dåtidens ungherrar, trots sin prästerliga karaktär, de sämst beryktade för lösa seder. Hans gudfar, abbé de Châteauneuf, som hade infört honom i den fina världen, beskrifs som en gråhåring, som kunde sin Horatius och var känd för mer än ungdomligt lättsinne. Voltaire tycktes trifvas väl i den lockande sällskapskretsen, äfven han kunde konsten att smickra på sanningens bekostnad, äfven han satt vid de fina herrarnas bord och åt af deras läckerheter.

Men där fanns en skillnad. Han förstod icke konsten att svälja förolämpningar och se ut som om ingenting hade händt, eller att instämma i skrattet, när man skrattade på hans bekostnad, eller att dölja sina känslor, när det gällde någon mäktig person, som misshagade honom.

Första gången han fick erfara obehag af sin skarpa tunga är, när Ludvig XIV dör. Frankrike har tröttnat på paradkonungen, som det så länge har afgudat. Rim och smädeskrifter hagla nu. Se här en, som vi öfversätta för dess träf-

fande karaktäristik af konungen, hans son, den idiotiske monseigneur, och dennes son, den samvetspjunkige hertigen af Burgund. »Farfadern», heter det,

farfadern endast skryta kan,
och sonen är ett fån,
en ärkekruka dennes son;
en pråktig släkt minsann!»

Voltaire blef oskyldigt misstänkt för en af dessa smädeskrifter. Den kungliga rättvisan var summarisk. Man insatte brottslingen utan dom och rannsakning i Bastiljen, ty genom lettres de cachet (häktningsorder) hade konungen rättighet att göra sin vilja till lag, och där fick Voltaire tillbringa 11 månader år 1717. Men åtgärden hade icke åsyftad verkan, ty när han kom ut, var han icke någon smidigare hofman än förut.

Han hade ännu blott fått göra bekantskap med det kungliga tyranniet, nu var turen kommen för honom att pröfva på det högadliga. Det är som om missbruken ville underrätta honom om sin tillvaro, och som om en högre makt ledde hans uppfostran till hans blifvande värf som samhällskritiker. En ung chevalier de Rohan blef medlet att inviga Voltaire i den hemlighetsfulla man skulle vilja säga dyrkan, som då för tiden ägnades adeln, hvars öfvermod var gränslöst och som öfverallt tog försteget. Börden hade verkligen denne chevalier att åberopa, ty han tillhörde ett af Frankrikes på släktled rikaste hus,

och med börden följde strafflöshet, privilegium på att i sällskapslifvet spela öfversittare och behandla alla ofrälse som lakejer. Voltaire ansåg, att äfven poesin var en hederstitel, som kunde sättas upp mot bördens. Han tog sig för att underrätta chevaliern om, att han ansåg sig minst jämbördig med honom. Men det var dock först sedan han blifvit skymfad af honom tvenne gånger. och sista gången i ett vackert fruntimmers närvaro, som hans blod kokade öfver. Det skämt, den unge ädlingen tillät sig, var för öfrigt icke vidare fyndigt. Det bestod i att icke låtsas känna Voltaire och vid tvenne tillfällen afbryta honom med att fråga efter hans namn. När Voltaire tålt detta: »hvem är ni?» en gång, och frågan upprepades en gång till, brast honom tålamodet, och han svarade, att hans namn hörde till dem, som hafva ägarens och icke förfädernas förtjänst att tacka för sin ryktbarhet. Chevaliern tog hämnd för sin kränkta ära vid en fest hos hertigen af Sully, hvarifrån Voltaire utkallades genom bud att någon ville tala med honom. Nedanför på gatan väntade två vagnar, och handfasta karlar insläpade honom i den ena, där han fick en grundlig bastonad, medan chevaliern på tryggt afstånd satt i den andra, njutande af skådespelet. Voltaire skyndar upp till hertigen, hans värd, men hertigen vill ingenting förstå, när han talar om att hämnas. Han afråder: chevaliern är mäktig. Men, vågar Voltaire invända, om hertigen för bekantskapens och den

goda sakens skull skulle vilja ge en handräckning, så kunde möjligen . . . Nej, hertigen ville stå utanför saken, alldeles utanför hela frågan.

Nåväl, så vill Voltaire hjälpa sig själf. Han lär sig fäkta och skickar chevaliern en utmaning. Chevaliern blir ursinnig öfver denna djärfhet. Men det fanns lyckligtvis medel att kväsa dylika tilltag. Genom sina bekanta utverkade han en af de förut omnämnda häktningsorderna, som tilläto innehafvaren att förpassa sin fiende till de säkra fängelsehvalfven, och så vandrade Voltaire andra gången in i fängelset med den dyrköpta men dyrbara erfarenheten, att det icke är tillräckligt att *ha* rätt för att *få* rätt här i världen, och att samhället är obevekligt mot den unga, oerfarna rättskänslan, som icke vill underkasta sig samhällets former, vore dessa former aldrig så orimliga. Det är just detta ämne, men iklädt en helt och hållet romantiserad skepnad, som blir uppslaget till en af de bästa bland hans satiriska berättelser »*Naturmänniskan*».

Detta skedde 1726. Han sitter blott 3 månader i fängelse. Han är nu en medelålders man. Men han har en erfarenhet af lifvet, som mognar och härdar. Han har sett Frankrike, han har sett Paris, som han genomskådar och som han hatar, såsom man af brefuttalanden kan finna. Hela den mänskliga komedien har han sett med dess intriger och knep, maktens knep och rättens försvarslöshet. Och när han slipper ut förändras skådeplatsen. Han aflägsnades af

de maktägande på behaglig tid till England. Nya förhållanden mötte honom där, en ny värld, större, med friskare luft än den instängda parisersalongsluften, öppnas för honom. Han känner sig med ens fri och stark. Kan man kalla hans erfarenhet från Paris ett konversationsskådespel, så torde Englands dåvarande tillstånd kunna jämföras med ett borgerligt skådespel, där hufvudintresset är fäst vid folkscenernas eller med andra ord: England är det land, där lagen härskar, där en allmän mening får uttryckas, och där folket är en makt, som tar del i statsstyrelsen och till och med ibland förenar sig om gemensamma handlingar af egen drift. Det ligger i detta skådespel af en politiskt utvecklad nation, som plötsligt under inflytande af en stark känsla reser sig för att handla eller åtminstone för att uttrycka en opinion, som måste åtlydas, något storartadt och något uppfriskande. Voltaire är en annan och mognare man, när han återkommer från öriket.

2. Voltaires författarskap i allmänhet och dess ledande tankar. Hans mångsidighet. Hans makt.

Voltaires författarskap är i många afseenden enastående. Ett så djupt inflytande som det, han utöfvade på sitt århundrade, torde t. ex. ingen enskild författare kunna sägas hafva utöfvat på vårt. Frukterna af detta författarskap sträcka

sig till vår tid, ty man kan tryggt säga, att med upplysningsfilosofin, såsom hvars förnämsta målsman han uppträdde, börjar en ny epok i mänsklighetens utveckling, och att det är hans förtjänst, att det adertonde århundradets tankearbete blef en folkets egendom och grundlade en folklig, omfattande rörelse, ett nytt andligt lif, som beträdde nya banor och fullföljde andra mål än förut. Han är således hufvudmannen för en af de grundligaste revolutioner i tänkesätten, som någonsin ägt rum. Denna revolution är närmast, ehuru blott till sina verkningar och sitt allmänna syfte, ingalunda till sina medel, jämförlig med reformationen. Voltaires princip är likasom reformatorernas samvetsfriheten, likasom desse anfaller han missbruken inom kyrkan, men därmed upphör likheten. Voltaire är visserligen långt ifrån religionsfientlig, som han af många ytliga och hätska fiender framställts, men han är afgjordt fientlig mot kyrkan som myndighet och mot religionsläran som en öfver all kritik upphöjd lag och regel och en all sanning omfattande tro.

Han betraktar som ett maktmissbruk af kyrkan att fordra en viss tro som en plikt och icke låta den vara en den individuella frihetens sak. Han betraktar det som en orimlighet att stämpla en öfvertygelse som ett brott och en skam och att förfölja den.

Framför allt betraktar han kyrkoläran som behäftad med så många och så grofva villfarel-

ser, så full af ovetenskapliga antaganden i strid mot erfarenheten, att hon alldeles icke har rätt till obetingad hyllning eller kan göra anspråk på att vara det rena och oförfalskade uttrycket för människoandens högsta behof. Och till följd häraf fattar han kyrkans anspråk på blind lydnad och absolut underkastelse som en förmätenhet, ett försök att i den egna nyttans intresse lägga tunga och odrägliga bördor på människorna och förslafva dem, således som en modern form af fariseism. Men denna fariseism afser icke endast att förslafva människoanden utan också att fördumma den och icke blott att fördumma den utan ock att förråa den — afser således enligt Voltaire att bland mänskligheten sprida barbari och vildhet i stället för upplysning och god sed, eller med andra ord att föra människosläktet tillbaka i stället för framåt.

Omdömet kan synas hårdt och fördomsfullt, men må vi betänka, att när Voltaire yttrade ett sådant ord som, att det icke är missbruket han anfaller, men att missbruket här är saken, eller när han säger att detta träd bär giftiga frukter och därför icke skall skonas, han hade en kyrka för ögonen, som verkligen var en landsplåga. Vi läsa, att en femtedel af Frankrikes jord låg i prästerskapets händer, och den enkla siffran på de offer inkvisitionen kräft i Spanien talar ett förfärande språk.

Enligt beräkningar, som läsaren kan återfinna

i Galtons Hereditary Genius, utgör under de tre århundradena 1471—1781 medeltalet pr år af de i spanska inkvisitionens fängelser aflifvade 100 och af de fängslade 900. Under dessa tre århundraden blefvo 32,000 personer brända, 17,000 brända *»in effigie»* (d. v. s. deras *bilder* blefvo, då de själfva ej kunde anträffas, offentligen brända) och 291,000 dömda till fängelse eller andra straff.

Hvad han vann med sin strid mot kyrkan var icke obetydligt. I slott och koja verkade hans vältalighet och hans eldiga harm mot den urartade medeltidskyrkan, som mot alla reformer satte sitt *»non possumus»*, vi kunna icke, som en tändande ljungeld; öfverallt såg man vid dess sken likasom en hel värld i en ny belysning; så gick hans väldiga kritik som ett oväder med skarpa knallar och väldig förstörelse fram öfver de höga träden i den dåvarande snärjande urskogen af kyrkliga missbruk. Luften rensades. Det blef lättare att andas efteråt; kyrkans värsta förbrytare måste gömma sig; munkkåpan eller prästdräkten var icke tillräcklig för att som ett harnesk skydda lagbrytaren och rättsvrängaren för efterräkningar och öppet förakt. Äfven kyrkan fick lära sig att stå ansvar för sina handlingar.

Ännu i dag gör prästen strafflöst i skydd af sitt ämbete mycket som ingen annan skulle våga; ännu i dag kan han i skydd af den vördnad, som åtföljer hans höga kall som själarnas

läkare och hälsovårdare, missbruka sin makt, när han så vill, *om* han så vill.

Men en upplystare opinion härskar nu än fordom; att likhet inför lagen äfven bör gälla honom, är nu erkändt åtminstone i teorin; och förtjänsten häraf är kanske Voltaires största. Ty att religionen var ett slags andlig trollformel, som icke kunde underkastas någon som helst pröfning hvarken af människans naturliga förstånd eller naturliga känsla, att förnuftets gillande och ogillande var i religiösa mål fullkomligt likgiltigt, allt detta var läror, som vid tidpunkten för Voltaires uppträdande voro allmänt antagna trossatser, som icke ansågos behöfva bevis. Det var honom förbehållet att visa, hvart sådana läror leda, att om man förkastar förståndet som regel och rättesnöre för sitt omdöme, man kommer till så rena galenskaper som den mängd helgonlegender, som då voro i svang, att om man predikar, att i kyrkans tjänst alla medel äro tillåtna och att för att främja hennes syften det annars omoraliska blir moraliskt, så som jesuiterna gjorde, man upplöser hela samhället, väpnar samhällsmedlemmarna mot hvarandra och i religionens namn lossar människokärlekens och ömhetens heligaste band lika väl som rättskänslans och billighetens naturligaste förpliktelser människorna emellan. Så blir kärlekens religion hatets och förföljelsens religion, så blir förlåtelsens och rättvisans gud oförsonlighetens och partiskhetens gud; så blifva

moralens bud ett svepskäl för grymheter och förtryck. Naturens och historiens lärdomar förtydas eller undertryckas för att lämna rum för denna mot all sund uppfattning stridande lära om tillåtligheten af ett våld på öfvertygelsen för att kväfva oppositionen. Så skapas hycklare och lycksökare i stället för äkta och uppriktiga troende. Ett fullständigt mutsystem med religionen som lock- och straffmedel rotfäster sig. Bekännelsen af religionens läror, som framför allt borde fordra hjärtats hela hängifvenhet och hela varelsens fulla samtycke och allvarliga afgörande, blir en vanans och läpparnas sak. Man »tror» på sin religion utan att veta, hvad den innehåller, utan att bekymra sig om hvad den lär, och värdet af denna »tro», som af teologerna ännu i dag synes vara högt skattadt, har åtminstone Voltaire insett, när han säger, att folken ofta mottaga religionen som sina mynt utan att undersöka värdet eller halten af dem.

Han framställer dessa fruktansvärda anklagelser mot samtiden som sedemålare snarare än som sedelärare, genom taflor och exempel ur samtiden och historien.

Voltaires penna var aldrig i hvila. Det är på denna han grundat ett andligt härskarevälde, som knappast i världshistorien haft sin like. Furstar täflade om hans gunst, lärda och konstnärer strömmade till honom, så att man kallat hans Ferney för ett hof och honom själf för konung Voltaire. Statsmän, som Turgot, en af

samtidens prydnader och ett af de skarpaste filosofiska hufvuden, Frankrike då ägde, voro angelägna om hans bifall, och den store fosterlandsvännen Franklin förde sin sonson till den åldrige filosofen för att af honom välsignas, hvilket han gjorde med de ryktbara orden: Gud och friheten.

Det är, som man ser, hans samtids bästa män, som bringa honom sin hyllning, och det är först sedan hans vältaliga tunga tystnat, som det lyckats hans fiender att långsamt men säkert undergräfva det anseende han under sin lifstid åtnjöt, för att för eftervärlden framställa honom som den på all entusiasm och känsla blottade mefistofeliskt och kallt hånleende gycklaren, som tviflade på allt och både i lif och lära förnekade mänsklighetens ädlaste känslor. Antalet af hans beundrare kan nämligen blott jämföras med mängden af hans fiender. Äfven i vårt land har striden om Voltaire rasat. Några af våra förnämsta diktares, Kellgrens och Leopolds, andlige fader är han, ock de hafva icke förhemligat sina förbindelser till den, som i »Stockholmsposten»* kallades den gudomlige.

Nu har tiden lagt sin försonande hand öfver mycket af denna bitterhet, men striden om honom är ännu icke slut, och »det teologiska hatet» glimmar ännu under askan. Likväl har

* En tidning af stor betydelse, organ för upplysningstidehvarfvets frisinnade åsikter i politik och religion. Kellgren var en tid dess förnämste medarbetare.

historien återställt hans bild, och vi skola försöka att framställa honom här med hans odödliga förtjänster lika väl som med hans icke obetydliga fel. En stridsman sådan som han är sällan utan fanatism och orättvisa, måhända är det naturligt, att hatets ogräs skall växa på hans graf; men säkert skall också mänskligheten icke upphöra att bära dit tacksamhetens friska kransar som belöning för ett mer än halfsekellångt arbete i frihetens och forskningens tjänst.

Få skriftställare hafva skrifvit så mycket och arbetat på så många områden som Voltaire. Han var skald, teaterförfattare, historieskrifvare, memoarförfattare, filosof, naturvetenskapsman och en outtröttlig brefskrifvare. Det föreföll som om mannen ägt en förmåga att mångdubbla sig, såsom ock Fredrik II sade i ett bref till honom, där han förklarade, att han ansåg hans tillvaro som enskild person otrolig och osannolik och skämtsamt tillade, att hans namn troligen var en beteckning, som angaf en akademi af lärda, skalder, historieskrifvare o. s. v. Och likväl är han på sitt sätt enformig. Han inskränkte nämligen sina intressen kring ett enda allt behärskande studium: i allt återfinner han sitt lifs stora uppgift och trots mångfalden af de ämnen, han behandlar, behandlar han dem efter samma plan som bevis och vittnesbörd i den stora rättstvist, den process han anhängiggjort mot dåtidens samhällsförhållanden och isynnerhet mot samhällets härskande klasser. Utom

och öfver denna krets går han sällan eller aldrig. Som filosof kan han stundom göra ett steg åt sidan och ägna sig åt den rena vetenskapen, men det är till tillämpningen och praktiken, han ständigt återvänder, nyttighetssynpunkten han ständigt fasthåller, han behandlar alla förhållanden såsom rättsförhållanden, och när han historiskt eller novelliskt tecknar människornas öden, är det icke den enskilde för sig, som intresserar honom, det är människornas öden som bestämda af deras medmänniskor, med andra ord, *världen som ett helt af styrande och styrda,* som för honom blir det förnämsta. Det inre lifvet är icke hans sak att teckna, den inåtvända tillvaron i sällskap med sina egna tankar, med naturens skådespel o. d. är icke hans element, häri ligger hans gräns, och härigenom blir Rousseau, för hvilken detta är allt, hans naturliga komplement. Voltaire däremot är rannsakningsdomaren, hvilken med en i all sin ensidighet nästan öfvermänsklig skarpsinnighet utreder härfvan i världsdramats intrasslade intrigspel och genast upptäcker hvarje ledtråd, hvarje spår, som utvisar någon svart intrig, någon under vackra namn bedrifven stämpling mot den allmänna säkerheten, den må hotas från hvilket håll som helst. Förtalets smygvägar, sofismens labyrinter, den falska vänskapens trohetsförsäkringar beslår han med osanning lika ofelbart, som om Odins korpar hviskade hjärtans tankar och uppsåt i hans öra. Till råd

och hjälp har han en världserfarenhet, med hvilken han tyckes vara född, men som i själfva verket är både en medfödd egenskap och en egenskap, utbildad under beröringen med dåtidens sällskapslif, hvars hela outtömliga förråd af knep och artig lögn han kände. Det hjälper icke, att det är jordens mäktige och högt uppsatte, hvilka aldrig äro vana att ställas till räkenskap, som spela roller i detta drama. Adelsmännen med sin inbilskhet, de lärde med sin i en mystisk svada inhöljda okunnighet, prästerskapet, påfven, heliga legender, vidskepliga folkföreställningar — allt kallar han inför sin domstol, han har intet anseende till person eller sak och känner intet förbarmande. I den skarpa belysning, som hans ljungande vältalighet gifver, framstår skammen i all dess nakenhet. Okunnigheten, dumheten, lågheten, hyckleriet ställas som på bar gärning gripna brottslingar inför denna domstol och få sin dom i en stil, som täflar med lagspråkets i korthet och kraft, och under tyngden af denna dom sjunker offret tillsammans så hjälplöst, så förintadt, att man är färdig att beklaga brottslingen, så räddningslöst förlorad är han, när den väldige åklagaren gör honom till sitt offer. Det är Voltaires förmåga att upplösa den kinkigaste fråga i dess enklaste element, som är förnämsta grunden till hans öfverlägsenhet och den egendomlighet i hans stil, som gör den till det klaraste af allt klart, till något fruktansvärdt som anfallsvapen.

Möjligheten af att framställa äfven de mest upphöjda problem i en sådan enkel form är han den förste att hafva visat. Härigenom åstadkom han en reformation i stilen, som sträckte sina verkningar också till innehållet. Det blef nämligen uppenbart, att det innehåll, som icke tålde vid att analyseras i det fulla dagsljuset af en logisk bevisföring, i själfva verket saknade sanningens väsentliga kännetecken, klarhet och tydlighet. Dunklet blef från Voltaires uppträdande en fallen storhet, icke kännetecken på upphöjda åsikter, men på åsikter af tvifvelaktigt värde. Voltaire lät af sin egen fordran på klarhet ofta förleda sig att utdöma som falskt allt det, som ägde en bismak af obegriplighet. Men var detta också icke rätt, var själfva hans exempel det bästa beviset därpå, att det dunkel, som icke tål vid att belysas med erfarenhetens fakta är ett sådant som härrör från en oordnad fantasi eller en sjuklig hjärna.

3. Voltaires verksamhet som historieskrifvare och filosof. Romantiska lefnadsförhållanden. Hans underskattande af det praktiska lifvets vikt för öfvertygelsen. Oklara begrepp om folket och själfstyrelsen.

Svagheten i Voltaires uppfattning af den religiösa frågan kan uttryckas med de ord, hvarmed han besvarar förebråelsen för att vilja nedrifva religionen: »Jag befriar er från ett vidun-

der, och ni frågar mig, hvilken ersättning jag vill gifva er därför.» Upprepade gånger säger han, att hans valspråk: *ecrasez l'infâme* (krossa vidundret) afsåg vidskepelsen, icke religionen, men likväl är det tydligt, att skillnaden mellan båda, mellan fanatismen och religionen för honom var hårfin och att han sammanblandade båda. Tydligast visar sig hans orättvisa och ensidighet, när han skall skildra en religiös karaktär som t. ex. i tragedien *Mahomet.* Muhammed blir en religiös äfventyrare med en obetvinglig ärelystnad, som begagnar religionen som maktmedel och för sitt mål, hans egen storhet, icke tvekar att sammansätta historier om underverk, afsedda att framställa honom som den af Gud utvalde, fast han vet, att allt detta, hela denna religion, är en fabel, uppdiktad på samma sätt som en författare diktar en roman.

När Voltaire beskrifver de engelska sekterna och därvid kommer att skildra ett samtal med en kväkare, tillägger han ironiskt, att han väl aktade sig att motsäga honom; det hade varit lika lönlöst, säger han, som att vilja öfvertyga en älskare om hans älskarinnas brister eller en advokat om hans saks underlägsenhet.

För Voltaire ligger i den religiösa entusiasmen något motbjudande, han kan icke öfvertyga sig, att den är uppriktig, och om den är det, förefaller den honom som ett bevis på inskränkthet, en slags brist i historisk bildning och världserfarenhet. Att han med sådant intresse ägnade

sig åt historiska forskningar och öfver historiens sammanhang lyckades breda ett nytt ljus berodde väl förnämligast på hans ifver att upppvisa, att det äfven i andra religioner fanns motsvarigheter till kristendomens höga sedelära, likasom han ville ge en bild af religionslärans utveckling, som skulle klargöra, att den ofta var godtyckligt dekreterad af kyrkomöten, som valde en af två åsikter, ehuru måhända den motsatta också stöddes med skriftargument af lika stor styrka, och att den följaktligen såsom beroende på en sådan skiljedom icke kunde göra anspråk på någon ofelbarhet eller giltighet för alla tider.

Denna historia om kyrkolärans ursprung och utveckling är det, som för oss utgör kanske det förnämsta intresset i hans historiska arbete: *Utkast öfver folkens seder och anda,* som är ett försök i historiens filosofi och därigenom på sitt område banbrytande. Det kan endast jämföras med Bossuets beryktade arbete »Afhandling öfver världshistorien», och vidtager, där denne författare slutar, nämligen vid Karl den store. Voltaire fortsätter till Ludvig XIII. Arbetet, som efter hand utvidgades, utgafs först 1759 men påbörjades redan 1740.

Detta tidsskede var utmärkt af en utomordentligt alstringskraftig författarverksamhet och Voltaire stod nu också i lyckans fulla solsken. Han ägde nu allt, hvad en dödlig kunde önska, ett praktfullt hem, rikedomar, oberoende, en ansedd ställning, arbetsförmåga och frihet att arbeta.

Han bodde i Cirey i Champagne, men han var icke ensam, och hans sällskap var kvinnligt. Han hade ingått ett af dessa förhållanden, som ägde allt af äktenskap utom namnet och kunde fortsättas i många år under full offentlighet. Det franska samhället var fullt af sådana förbindelser, af hvilka ingen hemlighet gjordes, och i detta fall hände det till och med, att den äkta mannen — markisen besökte Voltaire och sin egen hustru som god vän. Det var denna dam, madame du Châtelet, som var orsaken till, att Votaire kom att skrifva historia, genom det tvifvel, hon yttrade om historiens förmåga att intressera, hvarpå Voltaire för att bevisa motsatsen skref »historiens filosofi», som kanske icke hade fått denna filosofiska form, om icke nämnda dam, som var en lärd matematiker, varit domare öfver arbetets värde. Nu bemödade sig Voltaire att göra historien lik en verklig spegel för framåtskridandet eller åtminstone en spegel för folkens föreställningar, deras fortgång, kulturens segrar och nederlag. Härigenom bryter han med dåtidens historieskrifning. Han tager icke krigshjälten till hjälte, utan den lärde, vetenskapsmannen och konstnären blir hans hjälte. Den store mannen, säger han själf, är den, som gjort mänskligheten något godt eller varit verksam på det nyttigas eller behagligas områden.

Lidandets stora tragedi, kriget, blir ett föremål för hans djupaste afsky, och alla dessa ärans människooffer som kallas lyckliga krig, därför

att segern stannat på det egna folkets sida, ser han med samma ohöljda harm, som om de vore afgudaoffer i ett hedniskt tempel, ehuru han därjämte icke kan hindra sin ironi att spela, som när han säger, att han åtminstone kan förstå människoätarnas krig, emedan de ha det praktiska målet att skaffa födoämnen.

Men Voltaire sörjer också på annat sätt för, att historien skall få en prägel af full fördomsfrihet. Han ägnar en af dess afdelningar åt att undersöka de äldsta religiösa föreställningarna, och därvid finner han, att i många stycken det moraliska medvetandet varit högre utveckladt hos hinduer och kineser än hos judarna, våra andliga förfäder och religionslärare. Den judiska nationalkaraktären sätter han lågt — han är antisemit — den är ofördragsam, det är den som har infört religionskrigen i historien. På detta sätt väcker Voltaire samtidens intresse för allmänna spörsmål af de mest olikartade slag, och öfverallt uppträder han som det enkla, sunda människoförståndets talman gent emot på gamla aristokratiska vanor beroende föreställningar. Alltid motarbetar han klass- och folkprivilegier. Och hans arbete om England är ett af de mest slående exemplen på hans obundenhet af härskande fördomar. *De engelska brefven* voro ett förhärligande af den engelska folkfriheten och yttrandefriheten, och hvad detta betydde i det af känslan af sin egen vikt och betydenhet genomträngda Frankrike, bortskämdt af allt slags

smicker både af främlingar som gjorde sin pilgrimsfärd dit för att lära fin sed, och af landes egna barn, som tutat i dess öron, att, det var jordens förnämsta land, en andlig medelpunkt, en andlig sol, i hvars planetsystem det öfriga Europas stater borde gå som drabanter, detta kan i någon mån inses däraf, att följden af dessa engelska brefs utgifvande blef, att de brändes af bödeln och att boktryckaren sattes i fängelse. Voltaire upptäckte England för Frankrike, han visade den engelska kyrkans företräde framför den franska, sekternas frihet, och han sade: »engelsmannen går till himmelen som en fri man». I ett ryktbart uttalande om abbéerna blottar han hela skändligheten af deras lif, deras befordran på grund af kvinnogunst, deras nattliga supéer. I hela framställningen läser man mellan raderna: blygs, Frankrike, blygs, att icke den tankefrihet, som härskar på andra sidan Kanalen, också finns hos dig.

Folkfriheten är Englands förnämsta ära, en ära som Frankrike icke då kunde berömma sig af. Yttrandefriheten blomstrar, den store författaren omhuldas och beskyddas där, statens högsta ämbeten stå öppna för honom, han är folkets andlige ledare, det är därför folket vandrande i filosofins, i naturvetenskapens, i forskningens ljus kan vara fritt, kan vara oberoende. Så skulle den grundtanke kunna öfversättas, som besjälar dessa bref. Och det är samma grundtanke om filosofin som frihetens och rättrådig-

hetens moder, som besjälar hela hans författarskap. På samma gång detta yrkande på tankens frihet är hans äretitel som författare, är det emellertid den stora svagheten i hans världsåskådning att tillmäta filosofin en så stor praktiskt reformerande och världsomskapande, till handlingslifvet sig sträckande och genomgripande betydelse. Härmed sammanhänger också villfarelsen att tro, att filosoferna skulle kunna utgöra ett sådant andligt fåmannavälde, som skulle kunna med sin högre vishet styra världen. Detta är en form af patriarkalisk despotism eller en lära, som vill att framåtskridandet skall anförtros åt ett upplyst fåtalsvälde eller envälde. Det är icke utifrån som mänskligheten mottar sina djupaste impulser, det är när dessa yttre impulser blifva omarbetade hos hvarje enskild individ *under inflytande af den personliga erfarenheten,* som de blifva historiska drifkrafter. Och detta sker icke så, att en filosof lika litet som en teolog dekreterar en åsikt och folket sedan antar den och handlar därefter, utan så, att en åsikt framstår som följden af en personlig erfarenhet. Det är härigenom den engelska friheten uppstått, dess grundval och fastheten i denna beror på att den är omfattad af den öfvertygelsen, att med friheten är lyckan förenad, och denna öfvertygelse beror i sin ordning på vanan vid fria samhällsformer.

Så blir friheten en instinkt och det är på samma sätt med tron: äfven den måste blifva en sådan instinkt för att bli en kraft till hand-

ling. Den blotta förståndsöfvertygelsen verkar icke denna djupa entusiasm, denna trohet mot en grundsats, som är den enda borgen för troheten att i lifvet tillämpa den, och det var bristen på en sådan under det praktiska lifvet pröfvad tro, som gjorde den franska revolutionen delvis så sväfvande och hållningslös.

Medskyldig därtill är Voltaire, och vill man betona hans stora förtjänster som skrifställare på det kyrkliga området, måste man också stämpla hans verksamhet som delvis misslyckad, då han icke såg, att den djupaste grunden till den folkliga religionsfanatismen låg i behofvet att för angrepp skydda en lära, som folket omfattade med sin kärlek och som vunnit denna icke genom sina fel, utan genom att säga till den arbetande och den betungade sådana ord som: här finns frid och lycka för alla.

Voltaire är, när det gäller politiska förhållanden, ingalunda utan blick för hvart det bär, när den enskilde vill spela herre öfver sina medmänniskor. Men hans kritik gäller dock mera det fall, när det är ett missbruk af makten, som utöfvas, icke när denna makt *i sig själf är ett missbruk,* eller när själfva förmynderskapet är en utifrån påtryckt stämpel på en annans bestämmanderätt. Bestämmanderätten öfver ens egen person är en af de mest oförytterliga af de mänskliga rättigheterna och grundar sig på, att den mänskliga mångfalden är sådan och den yttre mångfalden af mänskliga förhållanden också så-

dan, att ingen ställföreträdande myndighet, vore den än så välment, kan förstå eller känna den enskildes behof och hjälpmedlen däremot så bra som han själf, men denna den allmänna bestämmanderätten såsom den enskildes sak förstod icke Voltaires tidehvarf och icke Voltaire själf, därför att ingendera föstod den mänskliga mångfalden. Grundbristen i Voltaires och tidehvarfvets skaplynne ligger här. Däremot kämpar Voltaire ifrigt för rättigheten att få fritt förfoga öfver sin person och sin arbetskraft, som tidehvarfvet heller icke erkände, och vi kunna icke bättre afsluta denna teckning af hans brister som tänkare än att som motvikt däremot anföra hans kraftiga ord mot den kungliga maktfullkomlighet att fängsla medborgare, hvarför han själf varit offer.

»En sultan (läs: fransk konung), som fängslar eller dödar en af sina undersåtar, är en stråtröfvare, som kallar sig Hans Höghet.»

Kraftigare kan man icke betona att ämbetsmannamyndigheten och anspråken på vördnaden för denna blott ligga i ämbetsmannens egenskap att vara lagens vårdare, och att, så fort detta kall svikes, ämbetsmannens myndighet och öfverhöghet icke längre har någon giltig grund, utan han är en vanlig missdådare, han må nu innehafva hvilken plats som helst, vore det också den högsta. Den lätt utdragna konsekvensen häraf är att, om ämbetsmannen kan vara en sådan missdådare, det äfven bör finnas möjlighet

att lagföra, afsätta och straffa honom eller med andra ord: republikens principer äro härmed, om icke uttalade, åtminstone antydda.

Blindheten för folkets förmåga att själf bedöma sina angelägenheter direkt eller genom sina förtroendemän är allmän på denna tid, förkärleken för den patriarkaliska despotismen och blindheten för dess vådor likaledes allmän, och då denna fördom om en upplyst despotism afsatte sina frukter i revolutionen i Héberts dekret af religionslösheten och Robespierres afrättningar af ateister, så kan det vara skäl att söka gifva en förklaring af dessa åsikter.

Det var först och främst okunnigheten om de krafter, som röra sig hos folket självt, som åstadkom detta. När i vår riksdag det nuvarande landtmannapartiets bästa förmågor yttrade sig, hördes öfverallt en förvåning, som visade, att äfven hos oss så nyligen samma okunnighet om folkets förmåga rådde. Men på Voltaires tid hade man dessutom icke heller haft erfarenhet af de missbruk, som bedrifvas i den patriarkaliska despotismens namn.

Det behöfdes nämligen på denna tid inga smygvägar eller omsvep för att dölja maktens orättfärdigheter. Det var nutiden förbehållet att visa världen denna form af despotism, som förkläder sig till en ljusens ängel, låtsas hålla på en rättmätig makt och bestämmanderätt öfver sina underordnade af pur välvilja för folket, denna despotism som säger sig vara folkets samvete, hvarigenom

det blir räddadt från sig själf och sina egna ytterligheter, som komplimenterar sig själf öfver alla de välgärningar, den gjort folket, hvilket såvida den icke funnits, varit ohjälpligt hemfallet åt farliga folkledare — denna skrymtaktiga liga af så kallade folkvänner, som i självfva verket endast äro vänner till sin egen makt, och som vågar försäkra allt detta, fastän de svartaste dragen i nutidens historia kunna skrifvas på dess räkning — denna despotism, denna liga är en modern företeelse. Man känner igen den därpå, att den styr medelst en förslafvad minoritet och att den är rädd som för domedagen för allmän rösträtt och fri diskusssion. För öfrigt kan den heta Marat, Hébert, Robespierre lika väl som Metternich, Guizot eller Bismarck. Och despotismen kan finna sitt understöd lika väl bland de arbetande klasserna som bland de förnäma. »Jag är rädd,» brukade Mirabeau säga, »att om de förnäma uppoffra friheten för äreställen, folket säljer den för bröd eller allmosor.» Friheten liksom Vestas heliga eld fordrar att vårdas på ett altare, där elden aldrig slocknar och för att skapa sanna och ståndaktiga frihetsvänner fordras en folklig tradition, århundraden af ett lagligt statslif, där individens rättigheter äro tillgodosedda. Då blir friheten en hjärtesak, som är lika helig som familj och enskild heder nu äro.

4. Konungen och författaren. Patriarken på Ferney.

Madame du Châtelet dog 1749. Med hennes död var Voltaire beröfvad det kvinnliga sällskap, som han nu varit van vid under hela fjorton år. Styrkan af hans känslor för henne visar sig bäst vid markisinnans död. Att hon bedragit honom med en annan älskare, hade på sin tid sårat hans fåfänga. Han hade varit djupt kränkt, men nu, när hon var död, var allt detta glömdt.

Fridlös irrar han omkring i hennes rum, stiger upp nattetid, men är så sjuk och svag och af sorg så förintad, att han svimmar, när han skall gå tillbaka till sin sängkammare och af Longchamp, som beskrifvit scenen och som fann honom på golfvet, bäres i säng. Madame Grafigny, en af parets gäster på Cirey, har skildrat sin vistelse där, medan madame du Châtelet ännu lefde, och man finner af hennes skildring, att äfven denna lycka hade sina moln. Voltaire var hetsig, så var ock markisinnan, och bägges lynnen voro så olika, att sammanstötningar icke kunde undvikas. Men i förening med sin hetta, ägde de bägge denna naturliga älskvärdhet, som efter ett vredesutbrott kan skämta med egna öfverilningar. Det är för att fylla den tomhet, som uppstått i hans lif, Voltaire nu beslutar sig för att efterkomma den preussiske konungen

Fredrik II:s önskan att inträda i hans tjänst och öfverflytta till Berlin 1750.

Men skuggsidorna i Voltaires karaktär visa sig under hans vistelse i Preussen. En af hans passioner är ärelystnaden, en annan är hans frihetskänsla. Han offrar den senare för att tillfredsställa den förra, när han antager Fredriks anbud. Måhända trodde han sig skola kunna förlika dem och utan förnedring blifva en konungs lärare i versskrifning, men i så fall misstog han sig. Hans vilkor voro lysande. Han fick en kammarherretitel, en rundlig årlig summa gafs honom, en våning ställdes till hans förfogande, hästar och vagn fick han också råda öfver och sin frihet skulle han få äga i vidsträcktaste mått. Detta var en lysande upprättelse för den köld och likgiltighet, hvarmed han behandlades af sin egen monark, den slöe och tröge Ludvig XV, som, medan hela världen firade diktaren, icke ens ville unna honom en nådig blick. Voltaire hade dock nedlåtit sig att ställa sin penna till hofvets förfogande och skrifvit ett tillfällighetsstycke till en hoffest, efter hvilken teaterföreställning han nalkats kungen och frågat en af uppvaktningen: »Är Trajanus* nöjd?»

Diktaren ville till hvarje pris i likhet med dåtidens skrifställare stå under kungligt beskydd och han skulle nu få åtnjuta den utmärkelse, han så mycket eftersträfvat. Han skulle på kam-

* Trajanus var kejsare i Rom omkr. 100 år efter Kr. födelse och är berömd bl. a. för sin kärlek till konst och vetenskap.

ratlik fot få umgås med Europas mest begåfvade suverän, en man till själsriktning och idéer öfverensstämmande med honom själf, en beundrare och lärjunge till honom, som öfverhopade honom med smicker. Början till detta förhållande lofvade som sagdt godt. Voltaire var vid konungens supéer den sällskapslifvets sol, som det dystra preussiska hofvet väl kunde behöfva. Men där funnos också andra solar och fixstjärnor, som icke gärna sågo sig öfverstrålade eller rubbade ur sitt läge af den världsberömde nykomlingen. Fredrik hade inrättat en akademi i Berlin, och dit kallat bland andra lärda Maupertuis, och för denne naturvetenskapsman hyste Voltaire en motvilja, som hjärtligt återgäldades af föremålet för densamma. Skvallret var också beskäftigt att rapportera Fredriks yttranden om Voltaire för denne och omvändt. Kungen hade sagt, att när man pressat ur citronen, kastar man bort skalet. Voltaire åter hade skämtat öfver kungens dåliga franska verser, som han liknade vid orent linne, som skickades honom till tvättning.

Det var icke sådana yttranden, som framkallade brytningen, de beteckna, att redan, när de fälldes, förhållandet kallnat. Brytningen berodde icke heller på Voltaires mer än tvetydiga förfarande med de sachsiska statspapperen, som han företog sig att genom ett knep försälja till högre pris än det de betingade. När detta knep genom hans mellanhands, en israelitisk bankirs, trolöshet misslyckades, drog han saken inför rätta och

föranledde därigenom offentlig skandal. Icke ens detta var djupaste källan till missämjan, ehuru sådant naturligt nog och med fullt fog skadade honom hos Fredrik. Läser man Voltaires färglagda skildring, skall man genom allt, som där anföres, upptäcka att orsaken till brytningen låg i bristen på allt närmare förtroende, all djupare förtrolighet, all verklig vänskap mellan dessa båda. Förhållandet var från början ett kontrakt eller ett köp, däri egennyttiga beräkningar spelat hufvudrollen, och för att det skulle blifvit något annat, hade erfordrats, att en djupare känsla hade uppstått. Men grunden hvarför icke en sådan känsla utvecklade sig, bör den sökas hos Fredrik eller Voltaire? Att Voltaire kunde hysa en sann vänskap och gifva prof därpå både med ord och handling, hade han många gånger visat. Ett af de vackraste dragen i hans karaktär är just hans känslighet för gamla vänskapsband, hans tålamod mot till och med förrädiska vänner, som han förlåtit och som han gör godt med ofta storartad långmodighet. I sådana förhållanden visar han en förmåga af uppoffring, som gör honom heder.

Det var således icke från hans sida någon oförmåga att spela den sanna vännens roll, som förhindrade uppkomsten af ett hjärtligare förhållande. Däremot synes Fredrik alldeles hafva saknat den slags förmåga att ställa sig på fullt jämlik fot med en annan, hvarpå väl i sista hand all sann vänskap beror. Vänskap, som verkligen

förtjänar detta namn, är icke helt och hållet natur, det är om icke konst så likväl något därmed besläktadt. Den består i att vid vissa tillfällen offra något litet af sin naturliga böjelse, att foga sig, att ge vika och att skona. Isynnerhet det sista var omöjligt för Fredrik. Såg han en sårbar punkt hos en annan, kunde han icke neka sig nöjet att offentliggöra sin upptäckt och ställa den andre vid skampålen. För honom låg det en njutning i att se andras förlägenhet och förvirring och deras förödmjukelse.

Betecknande för Voltaires känslor är den lilla ordförteckning han uppgör för att tjäna som nyckel till det språk, kungarna använda. *Min vän*, säger han, betyder *min slaf; min bäste vän* betyder *ni är mig alldeles likgiltig. Jag vill göra er lycklig* är detsamma som: *jag skall fördra Er, så länge jag behöfver Er; ät kväll med mig i afton* är liktydigt med *jag ämnar göra narr af er i afton.*

Voltaire blir också nu mera retlig, öfverdrifven och passionerad än eljes under hela sitt lif, hans handlingar vittna om, att han är bragt ur jämvikten. Han vill spela en roll. Behärskad af sin ärelystnad vill han fånga lyckan och slå andra ur brädet, gör spekulationer, tar djärfva steg för att störta rivaler, stämplar, ljuger, tar tillbaka, är orolig, nervös, jäktad som af ärelystnadens furier, som en man, hvilken spelat på lotteri och vill vinna till hvad pris som helst. Fredrik däremot, lugn, hånfull, väpnar sig med

ett högdraget medlidande och ett stolt förakt för denne uppkomling, som hofluften på detta sätt stiger åt hufvudet och blir moralisk och undervisande, förebrår, bannar och hotar.

Voltaires fel äro stora, men de äro utbrott af en tillfällig passion och nycker snarare än uppsåtliga elakheter. De försonas också därigenom, att han vid andra tillfällen kan visa sann entusiasm och hänge sig både åt idéer och människor och då vara modig, ädelmodig och uppoffrande. Hos Fredrik var han intetdera; han ville hämnas på och inför världen blotta den narraktige Maupertuis och skref en af sina kvickaste smädeskrifter mot honom, hvilken han utgaf trots Fredriks förbud.

Detta var början till slutet. Men slutet är sorgligt ryktbart. Ty när Voltaire hade gjort anmälan om sin afresa och verkligen 1753 var på väg från Fredrik, blef han kvarhållen i Frankfurt och ställdes under militärbevakning; medan hans kappsäckar visiterades för att upptäcka ett manuskript med kungliga verser, som Fredrik ville återfå, hölls han i ett slags arrest; han gjorde ett försök att fly, åter en af dessa obegripliga obetänksamheter, som bäst bevisa hans orimliga farhågor och nervösa ängslan, men blir återförd och ännu längre kvarhållen.

När han ändligen blef frigifven, förde han den första tiden ett kringirrande lif utan bestämda framtidsplaner. Hela den byggnad af förhoppningar, som han hade uppgjort för sig i samman-

hang med Fredriks nåd, hade nu fallit i spillror. Åter stod han inför ett nytt tidskifte lika ensam och hemlös som någonsin. Han hade mottagit en ny hårdhändt tillrättavisning af erfarenheten, hvars lärdom kan öfversättas med den välbekanta visdomsregeln: förliter eder icke uppå furstar, och från detta ögonblick beslutar han att vara sin egen herre och vara furstarnas värd, icke deras gäst.

Han inköper 1754 Les Délices, en mindre egendom, och därpå 1758 Ferney, såsom hvars slottsherre han skall bli bäst känd för eftervärlden. Han är rik, och han för där ett lysande lif, till hans hofstat sälla sig furstar och notable resande från alla världens ändar, han är oberoende och frikostig, håller furstlig taffel och bespisar vid sitt bord en allt talrikare skara gäster. Bland hans närmare förtrogna må nämnas hans nièce, madame Denis, som han låter tyrannisera sig af, dock inom vissa gränser, och som beskrifves som i hög grad narraktig, anspråksfull och tålamodspröfvande. Den lysande taflan af detta lif i en idyllisk natur får emellertid sitt förnämsta behag af den unga förtjusande flicka, Philiberte de Varicourt, som lik en god fé förljufvar hans lif, en bild af ungdomen i sin fulla blomstring. Till henne brukade han säga: »Du försonar mig med mig själf, jag kan icke vara ond, när du är här.» Hans morgonhälsning till henne var: »God morgon, vackra natur», hvarvid han kysste henne på pannan. Hon besva-

rade det med att kyssa honom på kinden och säga: »God morgon, min skyddsgud.» Detta namn liksom hennes tillgifvenhet härledde sig därifrån att han, när hon var aderton år, räddat henne från ett kloster. Hon var en allmoseutdelerska. »Hon är», sade han, användande en öflig klosterterm, »min grytsyster.»

Han är således lycklig i sitt hemlif. Hvad beträffar hans författarskap känner hans ryktbarhet nu snart icke några gränser. Då bryter han sitt lugn för att rusta sig till sitt lifs stora kamp och stora hjältebragd, skyddet och försvaret af de olyckliga protestantiska offren för religionsförföljelsen. Och nu värmes och eldas han mer än någonsin förr af det slags ädla ifver, som yttrar sig som glömska af egna intressen för att tjäna en stor sak. Och så kunna goda handlingar belöna sig själfva, att det icke blott är de olycklige Voltaire gagnat med sitt mod, det är sitt eget minne han kanske bevisat den största tjänsten, ty från denna stund är hans namn oupplösligt förbundet med en af de största handlingar någon tankens och ordets man uträttat. Stora voro också hans ansträngningar, oförtrutna hans bemödanden och om bägge vittnar nödvändigheten för honom att under denna tid nedlägga sina litterära arbeten för att helt och odeladt ägna sig åt denna sak. Hans energi är beundransvärd, han växer under denna kamp just därigenom att han här måste bortlägga hånets vapen, tala allvarets lugna språk och säga icke

blott sitt förstånds men sitt hjärtas mening. Men betydelsen af hans strid ligger framför allt däruti att den är ett prejudikat, att den för all framtid har om icke omöjliggjort dock brännmärkt användandet af en viss religionsbekännelse som skräckmedel mot en annan. Voltaire har icke krossat religionstyranniet, men det är tillräckligt mycket för en mans gärning att hafva lyckast krossa det religiösa barbariet, åtminstone del offentliga under lagliga former uppträdande. Resterna af ett religiöst barbari äro dock tillräckligt många i vår lagstiftning och bland våra vanor, för att vi med lifligt intresse kunna följa striden än i dag. Turgots ord om hvad religionstvånget innebär äro kanske det vältaligaste som yttrats i detta ämne. »Religionen», säger han, »kan den anbefalla eller tillåta brott? Att befalla ett brott är att begå ett sådant; den som befaller ett mord, betraktas själf som mördare. Men den furste, som befaller sin undersåte att bekänna en religion eller afsvärja den som han tror, befaller ett brott, förråder sitt samvete, gör en sak, som han vet, att Gud förbjuder honom.»

5. Kätterimålen.

Calas är det berömdaste namnet och det, som börjar hans bana som advokat för de förtryckta.

Det tillhörde en köpman i Toulouse, hvars olycka var att han var protestant, ägde en son, som förföll till grubbel och svårmod och som

en afton hängde sig i sin fars hus strax efter familjens aftonmåltid, i hvilken han till och med deltagit och snart därpå, när familjen skildes åt, upptäcktes. Folk strömmade till, och det orimliga ryktet spred sig, att han blifvit mördad af fadern, Jean Calas, som skulle velat förhindra hans återgång till katolicismen. Anklagelsens orimlighet förhindrade icke, att den tog fart och vann tilltro. Omöjligheten af att en ung, stark man skulle på detta sätt ombringas utan ett spår af yttre våld — när man fann honom, funnos bredvid honom hans kläder ordentligt hoplagda på en pulpet i närheten, hans skjorta var icke ens skrynklad och hans hår var väl kammadt — detta vägde ingenting i vågskålen mot önskan att få en anklagelse mot de förhatliga protestanterna. Folkets upphetsning användes af det katolska prästerskapet för att egga det rättrogna nitet. Under skedde naturligtvis vid det nya helgonets graf, processioner föranstaltades, folket ropade på blod.

Man drar fadern Jean Calas inför rätta, han torteras, men han är ståndaktig; man kan icke ens med löfte om att låta honom slippa plågorna aflocka honom en lögn, han försäkrar att han är oskyldig, man vill tvinga honom att bekänna åtminstone hans hustrus skuld, nej, han nekar till allt, blir dömd till stegling och utstår straffet 1762. Hans bägge döttrar instängas i ett kloster, sonen tvingas in i en munkorden, hustrun tar sin tillflykt till Voltaire. Det är då

denne vill försöka, hvad en ensam mans vädjan till förnuftet och rättvisan kan uträtta mot en liga af fanatiserade dumhufvuden, och verkligen — den gången var sanningen understödd af tillräckligt med snille och ihärdighet för att vinna seger mot vidskepelsens, okunnighetens och råhetens treenighet.

Fanatismen ropade på hjälp från tronen, jesuiterna lade råd och gåfvo välmenta varningar mot att lyssna till kättaren, som följaktligen — i sin egenskap af otrogen — naturligtvis också var utan heder och samvete, men den gången lyckades icke knepet att med de fula namnen bedraga någon människa, och denna slags vädjan till kättarkategorien, som annars enligt allmänna opinionen innefattar allt dåligt och lågt, förblef ohörd. Tronen väntade till dess opinionen med farlig högljuddhet fordrade en revision af domen — då ändtligen fingo äfven höga vederbörande, bestormade af Voltaires inlagor, bref, påminnelser, ögonen öppna för det upprörande i det, som skett och anbefallde förnyad undersökning, som ledde till den dödes frikännande. För sent visserligen, men icke för sent för de arma kättare, som darrade för sina lif, när man var utsatt för en sådan rättskipning, att åter kunna draga andan med en viss känsla af trygghet.

Ett nytt lika upprörande drag af religiös och juridisk fördomsfullhet inträffar då med Sirven, hvars dotter dränkte sig i en brunn, sedan hon flytt ur ett kloster. Saken drogs inför rätta, fa-

dern anklagades för dottermord, han med hela familjen flydde till Voltaire. Han var intet tacksamt subjekt, denne Sirven, han var inskränkt och kunde icke tala för sin egen sak som madame Calas, som var intelligent, frågan hade förlorat nyhetens behag, allmänheten var, som Voltaire själf anmärker trött på dylika historier. Detta alldeles likartade olycksöde kom således i ett olyckligt ögonblick.

Och Voltaire hade, om någon, rätt att känna sig trött vid att åter träda inför skrankorna. Men Voltaire visste att besegra denna trötthet, om han kände den. Med samma ifver började han på nytt sitt försvar och lyckas äfven nu. Med en sådan ihärdighet är det man gör sig till händelsernas öfverman, och Voltaire visste, att allmänheten är ett barn, som behöfver upprepa sina erfarenheter för att icke glömma dem; han tar om läxan från början, tills man ändtligen lär sig inse, att läroämbetet inom kyrkan och domstolsväsendet behöfver vaksam tillsyn och reformer. Det är revolutionens frön, som sås i en jordmån, som tyvärr är illa förberedd för att mogna dem till skörd.

Om dessa förföljelser och grymheter stodo enstaka, skulle man ha svårt att förstå Voltaires förbittring mot prästerskapet. Men det är århundraden efter århundraden som de fortsättas, deras offer räknas i hundratusental allt detta för frågor som icke röra dygd och moral utan oftast lumpna teologiska spörsmål, som sysslo-

lösa hufvuden hittat på att gifva denna betydelse och vikt, ofta så lumpna, att den misstanke Voltaire uttalar, att det blott är för att göra prästerskapet oumbärligt de blifvit uppfunna, får en hög grad af sannolikhet.

Fanatismen, utvecklar också Voltaire, fanatismen är värre än brottet, ty den utöfvar sin inverkan äfven på de hederliga, då den i pliktens namn föröfvar sitt mördarehandtverk. Lika naturlig Voltaires förbittring är, lika öfverflödigt synes oss det medlidande vara man spiller på dessa inkvisitioner, när man beklagar den häftighet, hvarför de varit utsatta från hans sida, isynnerhet oväntadt af anhängarna till den, som kallade sin tids fariseer för huggormars afföda; Voltaire är, han som Luther, icke sparsam på kraftuttryck, och vi veta lika litet hur den lutherska reformationen skulle verkställts, om Luther blifvit underkastad tryckfrihetsåtal hvarje gång han i sina skrifter talade vanvördigt om jungfru Maria och helgonen eller det katolikerna ansågo heligt, som vi kunna förstå, huru den djupa harmen mot katolicismens skändligheter skulle kunnat upptändas, om Pascal icke fått gyckla med jesuitermoralen eller Voltaire med helgonens helbregdagörelser.

Om Voltaire dömer kyrkan hårdt, är det icke blott därför att hon är nitisk: ett nit, fastän ovist, kan ursäktas med okunnighet och oförstånd, utan därför att hon förnekar sina egna läror, att hon är själfvisk och egennyttig i strid

med sina läror. Kan man underlåta att betvifla uppriktigheten hos personer, som blott när det gäller andra tyckas vilja inskärpa plikten af lydnad och bokstafstrohet mot läran? Mycket af hvad Voltaire här säger drabbar äfven vår tids kyrka och dess organisation. Han befinner sig i öfverensstämmelse med framstående teologer, när han klandrar kyrkans höga värdigheter och säger, att man enligt nutidens språkbruk skulle kalla Lukas för »hans högvördighet Lukas» och finner det underligt, att ingenting antyder, att man samlade rikedomar på sitt ämbete under den apostoliska tiden. Det är dessa kyrkliga frossare, som för sina menigheter tala om korsets skola och försakelsen som en plikt, ringheten och förnöjsamheten som lyckans villkor.

Kyrkans förvärldsligande i strid mot dess ursprungliga karaktär, i strid mot dens mening, som gaf sina sändebud befallning att icke ens hafva skor på sina fötter eller en packad ränsel, har gifvit upphof till ett litet mästerstycke af Voltaire kalladt *Påfvens toffel,* en allegori med två taflor, den ena då frestaren stiger fram till frälsaren och bjuder honom jorden och all dess härlighet men blir afvisad, den andra då samma frestare förnyar försöket med påfven med samma villkor för besittningen, att han skulle falla ned och kyssa hans fot, och påfven gör det. Och det är till minne häraf, fortsätter Voltaire, som den katolska världen än i dag kysser påfvens toffel.

Men kyrkans rikedom är intet bevis på dess

helighet, lika litet som en ämbetsexamen kan vara en borgen för dugligheten att utöfva den myndighet, som åtföljer en kyrklig syssla. Det besynnerliga i att ett andligt rådgifvarekall vinnes likasom en vanlig ämbetsgrad genom ett kunskapsprof, drabbas äfven af Voltaires anmärkningar och äfven här har han bland kyrkans män många medhållare likasom hans och deras grunder ofta sammanträffa. Han anför kväkarna som ett efterföljansvärdt exempel, han klargör missförhållandet med att säga, att när barberaren ville taga försteget framför skräddaren, denne tillbakavisade detta med den riktiga anmärkningen att snarare barberarens yrke borde stå under de öfriga, emedan det naturliga vore att alla rakade sig själfva, därför att alla kunde detta, hvaremot han utförde ett yrke, som icke alla kunde. Liknelsen är grof men slående, och under Frankrikes dåvarande förhållanden var protesten väl behöflig, då intet anseende togs till personen utan alla, som på ett lätt sätt ville förvärfva inkomster, blefvo präster. Den makt, de därigenom förvärfvade, var oerhörd. Prästens undantagsställning gjorde honom till samhällets mäktigaste man. Konungamakten stod under kyrkans välde, skolorna stodo under hennes uppsikt, familjelifvet måste införlifva med sig prästen icke blott vid högtidliga tillfällen utan till och med i hvardagslag, då han mottog biktstolens förtrolighet och kände hemliga synder, som hustrun dolde för sin man, barnet för sin

mor. Och allt detta — löse- och bindenyckeln till himmelen och till samvetsfridens paradis, som han kan stänga eller öppna, har han icke på grund af sina egenskaper — man väljer denne förtrogne icke som man väljer en vän, på grund af bepröfvad erfarenhet om hans duglighet, utan som man väljer en annan ämbetsman på grund af en fullmakt, som han fått genom studier utan afseende på hans ålder eller duglighet. Han är jesuit eller munk, följaktligen själfskrifven till medlarkallet vid familjens tvistigheter och i moralens frågor. Ve den, som vill undandraga sig hans dom. Här är diskussionen förbjuden. Här är det meningsutbyte, som kallas för fri diskussion, aflyst af auktoritetens samtal med sig själf — ingen vederläggning är möjlig.

Det är viktigt att komma ihåg denna allestädesnärvaro af munken och prästen som samvetsråd för att inse, att denna makt måste brytas. Ett parti hotar att öfverväldiga och förkväfva mänskligheten. Det ligger mindre ensidighet än man skulle kunna tro, när Voltaire kallar sin tids statskyrka: den kristna sekten. Detta sektväsende, som afstänger från sund och naturlig mänsklighet, återfinner han äfven i läran; vi skola i nästa afdelning se huru.

6. Voltaires religion.

Voltaires åsikter om naturen äro rent motsatta de religiösa föreställningarna därom. Ge-

nom sin kritik af detta naturbegrepp skulle han dock icke kunna stämplas som kristendomsfiende. Det är möjligt att hysa afvikande åsikter såväl om dessa läror och många andra af de bibliska lärorna och dock stå på kristendomens grundval i moraliskt och sedligt afseende. Schleiermacher, en af kyrkans teologer, var djupt genomträngd af de bibliska sanningarna och hyste dock starka tvifvel angående Kristi gudom. Och bäst bevisas väl, att icke skriftens ord ägde den absoluta giltighet, som läran om bokstafsinspirationen ville tillerkänna det samma i alla dess detaljer, af Kristi eget förhållande till Mose lag, där hans upphäfvanden och förändringar i denna bättre än något visa, att icke bibelns utsagor mer än andra böckers äro frikallade från rättelse af en efterföljande tid och ett upplystare föreställningssätt.

Voltaire förfäktar också såväl med afseende på naturbegreppet som gudsbegreppet den sunda utvecklingens sak. Likasom folkets historiska begrepp och deras tolkningar af märkliga personers lif ofta bli uttryck för deras egna fördomar, så är det ock med deras naturföreställningar. Dessa äro ingenting annat än folkets lösningar på gåtfulla naturföreteelser och dess nödfallsförklaringar af dessa. Sådan är Voltaires förklaring af ursprunget till dessa föreställningar; ursprungligen äro de folkets barnsligt naiva tro och såsom sådana värda vår forskning och uppmärksamhet som historiska kvarlefvor af för-

gångna kalturtillstånd. Men en annan karaktär få de, när de uppställas som eviga sanningar och rättesnören för vår tro.

Ett exempel på Voltaires uppfattning af tillkomsten af dessa förklaringar likasom ett bevis på hans skarpsinne och förutseende af den väg, den jämförande mytforskningen i våra dagar följer, må här anföras ur ett bref till Mairan. »Jag har alltid varit öfvertygad», säger han här, »att himlens företeelser hafva varit den hufvudsakliga källan till de gamla fablerna. Åskan hördes på ett bergs otillgängliga spets, därför måste gudarna bo på berget och därifrån slunga blixten ... Regnet når icke dens hufvud som ser en regnbåge, därför blir regnbågen ett tecken, att det icke mera blir någon syndaflod.»

Men för Voltaire är naturen lika lefvande som för någon annan af samtidens teologer. Det ligger äfven för honom bakom företeelserna en lefvande kraft, ett världsförnuft, en Gud, som styr allt. Nödvändigheten af denna högsta styresman har han uttryckt i sin berömda sats: om det icke funnes någon Gud, måste man uppfinna honom. Och för Voltaire var ett sådant väsen en verklighet, bevisad af naturens sammanhang, ordning och enhet. Likheten mellan hans Gud och kristendomens naturgud är att i bägge föreställningarna naturen, om vi så får säga, lefver och verkar på denna högre makts bekostnad, från hvars hand allt härstammar, så att naturens krafter och företeelser äro tillkomna

på föranstaltande af honom. Kristendomen föreställer sig dock naturhushållet ungefär som när en familj, som afskilts från fadershemmet, fortfarande får tillfälliga försträckningar och hjälpsändningar i mån af behof. Voltaire föreställer sig däremot samma hushåll, som ett en gång för alla försedt förrådshus, hvars underhåll är ett kapital, som är förutbestämdt och tillräckligt, och där således ingen ändring i den en gång gifna underhållssumman eller hushållsplanen kan inträffa. Åsikten kallas *deism* och utgör således ett förnekande af Guds ingripande i världsstyrelsen eller bestrider, åtminstone för naturens vidkommande, en försyn. Voltaire hade fått den från England, medan hans filosofiska samtida i Frankrike, de så kallade encyklopedisterna, voro ateister eller förnekade Gud. För dessa föreföll Voltaire på grund af sin tro på Gud nästan som en bigott och en svärmare.

Hvilken af dessa föreställningar, som närmast öfverensstämde med den dagliga erfarenheten, Voltaires eller underverkslärans, är lätt att inse. Af underverkslärans strid mot erfarenheten begagnar sig också Voltaire. Hans metod är blott att teckna naturens bild, sådan den framstår i skriften, enligt denna själf, och utdraga följderna härur. Ofta lägger han sina ord i munnen på någon af lärans försvarare. Men han lagar alltid så, att underverket blir berättadt i modernt språk med så litet som möjligt af forntidens belysning. Och han samlar gärna i ett kort öfver-

slag underverkens långa tåg. Den talande ormen, månen som stod stilla i Ajalons dal, Jordan som gick tillbaka till sin källa, häxan i Endor, profeten i hvalfiskens buk, den vandrande julstjärnan och änglauppenbarelserna; allt upprepas med alla dess detaljer utan några af den moderna teologiens försiktighetsmått, dess förkortande eller utelämnande eller förtäckta språk. Hvad gjorde profeten Hosea med den fallna kvinnan eller hvaraf bestod profeten Hezekiels måltid? Voltaire berättar det. Underverket utan någon tvingande nödvändighet, som liknar ett konststycke, eller det, som rent af har skadliga följder, blir också framställdt: vi påminnas om, huru vattnet förvandlas till vin, huru de gadarenska svinen helt oskyldigt blefvo de orena andarnas boningsplats och kastade sig i hafvet och huru det stackars fikonaträdet fick dela deras förgängelse.

Äfven förutsägelserna, som icke slagit in, har Voltaire upptagit: den yttersta domen har ännu icke inträffat, ehuru den förkunnats vara omedelbart förestående, och prästerskapet utdrifver inga orena andar, fast detta förkunnats som hörande till dess gåfvor, ej heller förtär den troende gifter och handterar ormar utan skada eller förekommer något tungomålstalande, ehuru det skulle betydligt underlätta missionärernas verksamhet.

I dessa berättelser, framdragna i detta obarmhärtiga dagsljus, berättade på detta nyktra sätt,

realistiskt betraktade som vanliga hvardagshändelser — hvad skulle den ruinerade ägaren till de gadarenska svinen säga? är en af anmärkningarna som Voltaire gör — är den gamla klangen försvunnen. Han fruktar icke ens att förbättra eller att tillägga nytt. Så säger han om trädet, som bar dödens och arfsyndens frukter, att det gärna kunnat vara två träd, ett godt och ett ondt, för att bereda möjligheten till ett val. Han beklagar Adam och Eva, som så oerfarna af världen utsattes för den gamla ormens försåt. Det är en författare som kritiserar en annan författare i dessa anmärkningar. För att öfvertyga tänkaren är måhända icke denna kritik den bästa. Men i lättfattlighet är den oöfverträffad, och det är till folket Voltaire talar. Med alldeles ovedersäglig tydlighet framgår nämligen, att naturen, så framställd, icke mer liknar den natur vi känna. Vi finna tvärtom, att hon icke alls nu för tiden är sådan, vår natur har sina orubbliga vanor, som hon aldrig frångår och som framträda så mycket tydligare just genom kontrasten till dessa naturbilder. Vi äro trygga vid dessa vanor, och utan dem skulle vi evigt frukta, att fikonaträdet bar törne och drufvan tistel, att vattnet måhända skulle börja brinna och elden förvandla sig till en flytande vätska, vi skulle vara olyckliga, omgifna af skrämmande spökgestalter, som plötsligt bytte om form och natur, om dessa underverkssprång i hennes lugna karaktär fortfore, om hon gåfve regn, så fort nå-

gon behöfde regn och både därom eller dylikt: hennes orubblighet är det fasta stödet för all vår handling och det finns icke ett ögonblick, som vi icke taga denna orubblighet till utgångspunkt för alla våra beräkningar.

Men ännu olyckligare vore vi, om hennes styresman, Gud, följde människornas exempel och vore egoistisk, tyrannisk, hämndgirig. I ett af sina starkaste uttalanden förföljer Voltaire sådana föreställningar. Han kallar den, som tror så, den *otrogne*. Det är här han uppställer *sin* rätttrogenhet som en pliktfordran. Gud som ett särskildt egendomsfolks gud, såsom den där utrotar amalekiterna eller ger befallning till blodsutgjutelse och bedrägeri eller ställer omöjliga och orimliga fordringar på lifvet och i annat fall undandrager sina välgärningar — det är ingen gud, det är en afgud, ty han är icke fullkomlig ens enligt våra begrepp om mänsklig fullkomlighet. Religionens uppgift blir med ett sådant gudsbegrepp raka motsatsen till hvad den borde vara. Intalar den oss modlöshet och misströstan, har den förfelat sin bestämmelse, som tvärtom är att gifva mänskligheten lifsmod och lifskraft. Det verkligt höga och goda ger spänstighet och återlifvar sjunkande lifskrafter i stället för att hålla oss i en ångestfull spänning. Och därför blir en sådan religionslära ett affall från den sanna religionen, hvilken Voltaire sammanfattar i orden: tillbed Gud och var rättrådig. Vi måste hos Gud återfinna vårt eget mo-

raliska fullkomlighetsbegrepp, och om vi gå till naturen, göra vi det ock. Han uppträder här som Allfader, som likasom solen sprider sina välgärningar till alla utan anseende till tid, folk eller person; och alla konstlade åtskillnader, som religionsbekännelse och olika gudsdyrkan satt mellan människorna, äro här försvunna. Bestämmandet af trosbekännelsen eller kännedomen om uppenbarelsen såsom geografisk gräns mellan de ondas och godas värld eller inskränkningen af området för den gudomliga nåden inom en viss tid blir en af dessa läror, som Voltaire ifrigast anfaller. Den gör Gud till en klassgud, de utvaldas välgörare men inga andras, och detta är en välgörenhet mot ett fåtal, som lämnar de öfriga i ulfvens klor. Det urval, som skulle ske på grund af tron som indelningsgrund, om denna tro antages bestå i ett visst kunskapsmått eller icke kunna tillägnas utan ett examensprof, skulle åtminstone icke blifva ett skiljande mellan agnar och hvete.

Giftblanderskan Brinvilliers och konungamördaren Ravaillac skulle då höra till de utvalda, eftersom de gingo till döden efter att ha biktat sig och blifvit försonade med kyrkan, medan alla ädla hedningar borde räknas till de bortstöttas antal. Voltaire uppräknar en massa namn från hednavärlden och slutar med att säga: och alla deras lott skulle vara eviga kval. »Ty», tillägger han med mördande ironi, »Gud är barmhärtig.» Ett sådant gudsbegrepp kallar han kätteri

och det består i att icke tro på Guds kärlek och rättvisa. Ja det är så groft mänskligt att det innehåller ett tvifvel på hans urskillning och omdömesförmåga. Om den, som hyllar det, säger han, att han icke vill bo under samma tak som den mannen. Anmärkningarna äro icke mindre sanna, därför att de äro utnötta och den harm, han här uttrycker, har delats af tusenden.

I denna uppfattning af det öfvernaturliga som folktraditioner, af ofta ovärdigt ursprung, är han den moderna mytforskningens föregångare. Däremot har han icke den moderna bibelkritikens förmåga att genom skalet af samtidens fördunklande framställning se kärnan eller bilden af den personlighet, kring hvilken det evangeliska, nya och reformatoriska i kristendomen grupperar sig, utan hvilken evangeliet icke vore något evangelium, bibeln icke bibeln, och som står oberörd af allt detta förgängliga, och hvars verksamhet icke ens folktraditionens världsliga föreställningar kunnat fördunkla. En religionsstiftare, som tillbakavisade folkets nyfikenhetslystnad efter underverk, som själf angaf den förnämsta underlåtenhetssynden vara icke otro men af praktisk art: att icke föda de hungriga, kläda de nakna, besöka de sjuka och bedröfvade och som angaf sin uppgift vara att för de fattiga predika evangelium, tyckes ha ägt tillräckligt många af de egenskaper, som både lysa och värma för att draga till sig uppmärksamheten

som skriftens hufvudpunkt. Och hans lif fyller ju just de fordringar, som Voltaire själf ställt på religionen, att den icke skall behöfva tolkas och utläggas för att förstås: detta lifs höghet och adel kan förstås af alla: det är ägnadt åt en uppgift, som är förbindande för hvar och en: kärleksbudet är till för alla, det är ingen tom ceremoni, som fordrar särskilda anstalter eller en särskildt personlig ställning, och här har det fått sitt fullaste uttryck. Men Voltaire upptäcker i religionsstiftarens person helt andra egenskaper. Och — egendomligt nog var denna personlighets största egendomlighet lika förbisedd af teologien på Voltaires tid som af denna teologis vedersakare. Teologien, ett barn af det rädda och tama adertonde århundradet, hade gjort denna figur overklig, hållit den undanskymd i en mystisk högtidlig halfdager, antingen emedan den icke kunde se eller för att slippa se allt hvad den innebar af farligt, nytt och revolutionärt för dess inrotade samhällsvanor. Det mest utmärkande i detta lif för mänskligheten var dess fullkomliga osjälfviskhet och ovärldslighet men ock dess brist på människofruktan i hängifvenheten åt sitt kärleksverk. Hvad en sådan karaktär i bild genom sitt exempel predikar för mänskligheten, är möjligheten af ett oberoende af den yttre lyckan, och dess evangelium är att den visar en inre kraftkälla, ett samvetsbud, som står öfver alla hänsyn till den yttre världen. En sådan personlig kraft, som kunde rubba

en världs grundvalar och omgestalta århundradens lif, visar bättre än något annat människosjälen som historiens väldigaste drifkraft, höjer känslan af människosläktets uppgift och ansvar och ger det mod och den tillförsikt, som öfvervinner världen.

Men det fanns i denna individens seger öfver samhället någonting, som gjorde samhället öfverflödigt, som skapade ett nytt *naturtillstånd,* där den enskilde såg sitt samvete som högsta myndighet och öfverhet och hela den stora mänskligheten som sin naturliga släkt, en släkt, där det icke fanns rik eller fattig, låg eller förnäm, där man tilltalade hvarandra utan att känna hvarandras namn eller ställning. Hade det kunnat lyckas att förverkliga denna tanke? Den första kristna tiden giorde några försök i kärleksmåltiderna, i kommunistisk egendomsfördelning men misslyckades.

Men det som kyrkan icke vågade uttala och knappast tänka, detta uttalar Voltaire, att heroismen är samhällsfientlig och att kristendomen just härigenom är samhällsfarlig. Som en sådan samhällsfarlig rörelse betecknar han den i dess ursprung. När han beskrifver dess strid mot hedendomen är det olydnaden och olagligheten af dess medel gent emot myndigheterna han starkt betonar, och han återkommer till, huru den icke visade aktning för släkt och vänskapsband.

Som satser afsedda att omstörta de mänskliga

förhållandenas ordning och jämvikt och ersätta naturliga företräden med onaturliga anför han sådana språk, där det heter, att ingen rik kan komma in i himmelriket, där det fordras att öfverge fader och moder, där den andligen fattige prisas. Det är samhällets fordringar, han jämför med detta och ställer som motsats häremot.

De första kristnas handlingssätt visar, att de äro missnöjda, men också deras lif i allmänhet bar prägeln, att de icke vilja ställa sig lag och författningar och sammanlefnadens former och hänsyn till efterrättelse. Skilja de sig icke därifrån på alla sätt? Likna de icke denna klass af oregelbundna individer, som älska ett fritt lif, obundet af alla plikter? Det är på detta sätt, Voltaire skuggar bilden äfven af kristendomens stiftare. Det är alltid världsmannens synpunkt, han fasthåller, den stadgade, sansade familjemedlemmens och sällskapsmänniskans, för hvilken hvarje ovanligt handlingssätt är omgifvet med något tvetydigt, äfventyraraktigt, som kallas för svärmeri, brott mot det passande, brist på vördnad för sed och bruk.

Och i ett har han rätt: reformatorskallet är verkligen en sådan motsats till det regelbundna samhällslifvet. Det nya är förargelseväckande och reformatorn måste i stället för att förhemliga sina åsikter offentliggöra dem. Han kommer i ett spändt förhållande till världen därigenom, han kan hvarken rädda sin värdighet eller

sitt anseende, hans arbete måste för honom vara familj, sällskap och lycka.

Äfven den yttre ringheten hör honom till. Det är sanningen, som skall segra genom honom, icke makten, och prakten vore ett hinder för hans sak. Icke yttre medel skola grunda hans makt, hans handlingar skola vinna hans segrar, men denna enkla ordets och handlingens makt utan yttre tillbehör stod för Voltaire ingalunda som en naturlig motsvarighet till den inre makt, som skulle lägga en värld under sin spira. Han fordrade af denna lära, att den åtminstone skulle vara utrustad med några yttre tecken. Hur skulle, så är hans stående fråga, en hop fattiga, olärda fiskare, för hvilka en timmermansson i Galileen går i spetsen, vara värda att vara världens läromästare? Han finner en sådan tanke orimlig. Hans förargelse häröfver visar, att han var oförmögen att fatta arten af kristendomens inflytande, som blott var grundad på makten af ett rent lifs adel för att vinna anhängare och väcka den tro, som består i en ny håg och en ny vilja att föra ett lif med kärleken som drifkraft.

Då han icke förstår att en sådan reformatisk uppgift kan fylla och behärska lifvet, anser han det också naturligt och berättigadt, att den får vika, när den står i vägen för lyckan. Han råder till en sådan uppoffring, om den sanna visheten, världsklokheten fordrar den. Ett exempel föreligger i Zadigs uppförande, när denne af

magerna underrättas, att hans åsikter att solen vänder sig kring sig själf och att året har tolf månader äro statsfarliga och han till följd däraf tiger »utan vrede och utan förakt», erinrande sig den vise Zoroasters ord, att »den vise, när han äter, delar med sig åt hundarna, så att de icke bita honom».

Här råkar dock Voltaire i strid med sina egna reformatorsinstinkter och blir icke heller längre konsekvent.

Ofta dagtingar han själf, men ofta åtar han sig också det otacksamma värfvet att strida mot makten, när den missbrukas, eller mot okunnigheten, när den tar lärdomens mask. Härom säger han själf i den *Filosofiska ordboken* under titeln *Filosof* följande:

»Jag vet, att man påstår, att den vise aldrig bör låtsas om sina åsikter inför vanligt folk, att han bör vara galen med galningarna, enfaldig med de enfaldiga, men man har ännu icke vågat säga, att han bör vara skälm med skälmarna. Men om man fordrar, att den vise alltid bör vara af samma åsikt som de, hvilka bedraga människorna, är det icke detsamma som att begära, att den vise icke bör vara hederlig? Skall man af läkaren fordra, att han alltid är af kvacksalfvarnas åsikt?» Dock — Voltaire är nog lycklig att finna understöd, när han uppträder mot det officiella förtrycket.

Han har lyckan och allmänna opinionen på sin sida och fortfar att stå i gunst hos de mäk-

tiga, denna lyckliga tillfällighet och tidsförhållandenas tolerans mot de idéer, för hvilka han var tolk, tillskrifver han nu sitt eget utomordentligt visa uppförande.

När denne bortskämde lyckans och naturens gunstling sedan bedömer de män, som stått i stridens tunga och hetta och fått lida hån, smälek och förföljelse, finner han deras öde hårdt men rättvist. Och han sluter sig till hopen, som gör dem förebråelser för deras uppoffringar eller gör narr af deras yttre uppträdande och oregelbundenheterna däri. Jungfrun af Orleans, bondflickan, som befriade sitt land, har han intet annat än de gröfsta okvädinsord för. Det fel, han hos henne finner, var svärmeriet, och tecknet därpå ser han däri, att hon icke lugnt fortsatte med att valla sina får. Hon gick utom sitt köns gränser och var ingen sann kvinna, hon tog ju både svärd och brynja och steg till häst och deltog i striderna. Han har förnedrat sig att göra en smutsig skildring af denna hjältinnas och martyrs lif, en skildring, som visserligen icke var afsedd för att tryckas och som han själf ångrade, men som i alla fall visar med hvilken fanatism han — icke fanatikern — angrep äfven det största minne, när det gjorde intrång på hans filosofiska fördomar.

Genom sin oförmåga att fatta kristendomens sedliga betydelse har han gjort religionen skada. Hans framställningssätt är alltid ytligt, oftast hånfullt. Han står djupt under Lessing, Hume

och Geijer som religionskritiker. Dock har han kanske mer än någon af dem bidragit att rena gudsbegreppet och inskärpa idén om naturens lagbundenhet. Detta är hans stora förtjänst som religionsfilosofisk skriftställare.

7. Voltaires moral och samhällsmålning.

Om Voltaires antipati är falsk, därför att han icke förstår reformatorn, äro däremot hans sympatier äkta. Han ser, att flertalet af människorna icke hafva dessa höga mål, att hvardagsmänniskans lif är inskränkt till hennes person, hennes krets, att hennes behof äro egoistiska, att hon kan för ett ögonblick höja sig till en opersonlig idé, som soldaten när han kämpar för fosterlandet och offrar sig därför, men att i allmänhet det hon behöfver är sinnlig tillfredsställelse af det animala lifvet, öfverensstämmelse med sin krets, världens bifall, sina närmastes uppmuntran, ett rörligt omväxlande världslif.

Voltaire tror, att denna lefnadsordning är nödvändig äfven för reformatorn, häri ligger hans misstag. Han förstår icke, att *hans* förnöjsamhet, själftillräcklighet, oberoende af alla dessa materiella fördelar är naturlig för honom, som till ersättning för allt detta har sitt stora mål, denna idé, som lyser hans lif, likasom ett fjärran okändt förlofvadt land, hvilket måhända ligger utom hans räckvidd, men som är tillräckligt för hans lycka, ty han är lycklig att kämpa

för det som framtidens verklighet. Detta hans ideala kraftprof, denna hans ideala storhet, som gör att han kan glömma sig själf, förstår icke Voltaire. Han förstår hvarken hans kraft eller hans mått men däremot så mycket bättre krafterna och måttet på den vanliga människan, den som icke är undantag utan regel.

Också framställer han, huru för denna hvardagsvarelse, som lefver i det närvarande och behärskas af det närvarandes fröjder, ett sådant lif, som reformatorns, blefve icke blott en plåga utan en falskhet. Denna plåga kan öfvergå till ett långsamt själfmord, om människorna tvunges att antaga reformatorns lefnadsordning. Som en lefnadsordning för mänskligheten är den därfär en olycka. Han hämtar exempel ur samtidens lif. Munkväsendet med sin själfförsakelse har skapat en svärm af hycklare, som tagit budet att försaka världen till en förevändning för lättjan, och detta bevisar, att det, som varit nödvändigt under vissa förhållanden, under hvardagsförhållandena blir öfverflödigt. Det är därför Voltaire mot alla dessa vanor och bruk, som stå i samband med världsförsakelsen, såsom munkväsende, rädsla för bildningen och världens fröjder, sätter njutningen, glädjens evangelium, krafvet på lycka som naturens egen fordran och rädslan för lidandet som naturens egen röst. Lyckan som en allmänt mänsklig rättighet blir hans lösen. Arbetet på lyckan framställes som ett fullt naturligt sträfvande. Mot all själftagen

rättighet att tillfoga andra lidande och nöd reser han sig med kraften hos den, hvars lifliga öfvertygelse det är, att människan är skapad till sällhet och icke till att vara sig själf eller andra en plåga. Mot hvarje lära, som förkunnar lidandets företräde framför glädjen för karaktärens utveckling, gör han motstånd. I följd häraf ser han också friheten som lyckans grundvillkor, tvånget som dess förnämsta hinder. Olyckligtvis skiljer han icke så noga på, när tvånget är naturens egen lag, afsedd just för självbibehållelsen, d. v. s. när det själf är lyckoprincip. Hans ädelmod mot lidande och betryckta är lika bekant som hans bitterhet mot litterära motståndare och medtäflare. Hans naturliga känslor äro i bägge fallen lika omedelbara och oemotståndliga. När han upptar en stackars sjuk gosse i sitt hus, är hans omsorg om sjuklingen sådan, att han skrifver personliga bref, med de omständligaste sjukdomsbeskrifningar till en parisisk berömd läkare för att inhämta hans råd, och bekant är det vackra draget när han tog upp en fattig flicka, som var släkt med Corneille, och förklarade, att ingen soldat får tillåta, att hans generals dotter lider nöd. När han fick höra uppläsas Rousseaus *Lettres de la montagne* (Bref från bergsbygden), där han själf anfölls, berättar Grimm, huru hans ansikte blef eldrödt, hans ögon flammade och han i förskräckligt raseri utbröt: »den uslingen! det odjuret! jag skall piska honom, ja, jag skall

laga, att han blir afbasad på sina berg på sin ammas knän!» »För all del lugna Er», sade då en bredvidstående, »jag vet, att Rousseau ämnar göra er ett besök och kan hitväntas snart nog.» »Ja, må han komma», svarade Voltaire. »Men hur skall ni ta emot honom? »Ta emot honom ... Jag skall bjuda honom på kväll, lägga honom i min egen säng och säga: här är ett godt bord, där är den bästa sängen i huset; gör mig den glädjen att hålla till godo och göra er hemmastadd.»

Vid andra tillfällen däremot var han icke lika lätt blidkad. Han visste, att framgången icke berodde på förmågan att lida och fördraga men på förmågan att kunna försvara sig och äfven göra sig fruktad, och att vedergällningen är lika nödvändig som förlåtelsen och utan vedergällning ingen rättvisa. Ett vidsträckt bruk gjorde han af sin nödvärnsrätt och fullföljde den så, att han missbrukade den. Men måhända var tiden sådan, att det var nödvändigt. »I Frankrike äro alla antingen hammare eller städ», har Voltaire sagt. »Jag var född att vara det senare.» Men han blef hammare.

Hvad som genomgår hans diktning är tanken på orättvisan. Vänder han sig till naturen, är den där i form af slump. Det är en lycklig slump, om vi undgå en jordbäfning, hundratals olyckliga, lika oskyldiga som du eller jag falla offer därför. Sådan är den ande, som genomgår den satiriska berättelsen *Candides* målningar

af världsförloppet eller det skaldestycke, han skref vid underrättelsen om Lissabons jordbäfning 1755, där han som sista resultat tar sin tillflykt till bekännelsen om sin okunnighet om de högre orsaker, hvilka leda världsstyrelsen, för hvilka han icke vill släppa tron på en förnuftigt ordnande och rättvis högsta makt. Vänder han sig till samhället, trifves och frodas orättvisan också där. Den enskilda rättänkande karaktären är som en ropandes röst i öknen, ingenting förmår han. Ingenting kan tydligare visa oss den minoritet, i hvilken de verkligen rättsifrande personerna befunno sig än den hopplösa skildring, Voltaire lämnar af tidehvarfvets seder bland de styrande klasserna. Felet ligger dock äfven hos de goda karaktärerna själfva, som i allmänhet sakna den lugna kraft och uthållighet, hvilka ensamt kunna förskaffa rättvisan seger. Voltaires personligheter besitta naturbarnets älskvärda instinkter men icke den mogne mannens handlingskraft. De underkasta sig olyckorna som ett oundvikligt öde och en hård nödvändighet. Det är den resignation som fulländar taflan af tillståndets hopplöshet. Just tiden före revolutionen är betecknad med detta ord: resignation. Sådan är världens gång och annorlunda blir det ej, var just hvad tidens bästa andar bekände som sin tro. Århundraden af förtryck hade satt sin stämpel på samhället, och så djupt var denna stämpel påtryckt, att den ansågs outplånlig. Det fordrades

ingenting mer och ingenting mindre än revolutionens uppryckande med roten af hela feodalväsendet för att omskapa tingens ordning. Men då ingen kunde förutse möjligheten af en sådan omstörtning, hade man också vant sig vid att finna allt naturligt. Att det var onaturligt, det åtminstone ville Voltaire bevisa för samtiden. Man vänjer sig vid allt det verkliga, tills det också framstår som det enda möjliga. Och så hade man i Frankrike under Ludvig XIV:s tid tagit alla hoflifvets vanor till ämne för lofprisning. Men med denna lofprisning var det nu slut. Narraktigheten af allt detta fjäsk för makten och den lysande omgifningens odugligher och lättja — allt gripes på bar gärning och skildras i *Naturmänniskan*. En f. d. vilde, en indian, är här hufvudperson. Han kommer till Versailles, där han icke ens lyckas träffa konungen, som han ville söka för att få rättvisa, men i stället på en jesuits angifvelse kastats i Bastiljen — och blir bortglömd där. Det är drag ur Voltaires lif och drag ur hans erfarenhet, som gå igen i denna skildring.

Zadig visar oss den unge begåfvade mannen vid hans utträde i världen, ömsom en lekboll för lyckan, ömsom en kastboll för olyckan. Allmänhetens gunst är som ödets — lika oförtjänt men icke lika oförklarlig, ty den är en följd af hans nåd hos fursten. Det är här hofmannen Irax förekommer, han som till straff för sitt högmod blir uppvaktad af fem musikanter, som

sjunga hans lof med fem minuters uppehåll för hvarje gång, hvarvid slutligen det underbara sker, att Irax tröttnar vid sitt eget lofprisande och finner det vara ett straff att åhöra det. Kantaten har följande lydelse:

För hans makt ej finnes gräns,
hvad behag i sätt och ton!
Tänk hur högt hans excellens
måste skatta sin person!

Dessa skildringar äro för samtiden porträtter och bilder, där hvar och en af egen erfarenhet kan tillsätta ett namn eller en sann händelse. Vi skulle kunna kalla denne Irax Saint Simon, den bekanta memoarförfattaren, om hvilken en samtida kunde säga, att han »i nationen blott såg adeln, bland adeln blott hertigarna och grefvarna, och bland dessa blott sig själf». När »naturmänniskans» fästmö kommer till Versailles för att befria honom och där finner sin förnedring, som blir priset för hans befrielse, bekräftar äfven här samtidens krönika möjligheten af dylika aftal. Vi kunna erinra oss presidenten Harlays ord om det allmänna rättstillståndet. Den värde presidenten sade, att om han blefve anklagad att ha stulit en af kyrkklockorna i Notre Dame, vore det första han skulle göra att gömma sig.

Jämlikhetstanken har alldeles utplånats under ståndsskillnaderna. Frankrikes adel är utblommad i hofvets drifhusluft. Arbete, lifslust, tanke-

kraft, handlingskraft, allt har småningom förslappats i den förhäxande atmosfären af belöningar och straff, som komma af kunglig nåd. Ärelystnaden har blifvit en osund täflan i inställsamhet, hvarvid förtalet användes som medel att komma sig upp, och allas krig mot alla är ordningen för dagen. Man skall läsa Voltaires skildring af Candides ankomst till Paris. Den enda tröst, man har, är att skratta. »Är det sant, att man alltid skrattar i Paris?» frågar Candide. »Ja», svarar den tillfrågade, »men man skrattar af harm, ty här beklagar man sig öfver saker med skrattsalfvor, ja man begår till och med afskyvärdheter, allt under det man skrattar.» Martin, Candides följeslagare, sammanfattar deras reseerfarenheter i den reflexionen, att han sett så mycket utomordentligt, att han icke vidare finner något vara utomordentligt, och bokens moral är uttryckt i Candides slutord: låt oss gå och sköta vår trädgård. Med andra ord: låt världen sköta sig själf och låt oss för egen del beundra naturen och sällskapa med den.

På samma sätt drifves hela samtiden till naturen som en hviloplats från världens oro och kif. Och i tvenne stycken, där Voltaire mer än eljes är skald och talar hjärtats språk, har han uttryckt sin beundran för naturen som en stor verkstad, fylld med lif. I det ena af dessa: »*Verksamhetens princip eller man måste göra sitt val*» förhärligar han naturens storartade eko-

nomi och eviga föryngringsarbete. »Hvarje strå, som bortföres af vinden», heter det där, »drages mot jorden af samma lag, som drager jorden mot solen och solen mot henne.» Samma lag är verksam, fortsätter diktaren, i de dunster, som flyga bort från jorden och återkomma som snö, dagg och regn. Och så beskrifver han, att naturen alltid handlar, att själfva döden handlar, att de döda kropparna icke ens äro passiva men upplösas och förvandlas och sedan tjäna till föda för nya varelser. I »*Samtal mellan filosofen och naturen*» — ett annat af dessa små mästerverk, som visa hans förmåga att tala en upphöjd filosofi i ett hvardagsspråk, som är på en gång tjusande och storartadt, är det naturen, som undergår förhör af filosofen, hvilken vill veta, hvem hon är, hur hon kan vara på en gång så död och så lefvande, hvarpå naturen svarar:

»Mitt stackars barn, vill du, att jag skall säga dig sanningen? Man har gett mig ett namn, som icke passar mig. Man har kallat mig Natur och jag är alltigenom Konst.»

Detta är kanske det högsta uttrycket för hvad Voltaire ser i världen. En besjälad och lefvande natur, hvars skaparkraft är konstrik, ehuru omedveten, där ordning härskar i hvarje kraftyttring, där stenar, berg, ängar och slätter bygga det stora världspalatset med aldrig tröttnande ifver och outtömliga förråd, och där öfver allt härskar en lydnadens lag, som icke tillåter något afsteg

— sådant är hans ideal. Denna världsordning med sitt upphöjda majestät, som är pålitlig i sin verksamhet och erbjuder ett outtömligt förråd för den mänskliga idogheten, är det högsta begrepp, hvartill han kommit. Samhällets oordning, hans egen ringa tro på osjälfviskheten och möjligheten af uppoffring för en idé, hans förmåga att upptäcka brister och för deras skull glömma förtjänsterna, hans egna egenskaper lika väl som den honom omgifvande verklighetens tillstånd hindrade honom att se den organiska utvecklingen, där tillväxt i både materia och kraft är följden af gynnsamma yttre och inre förhållanden. Voltaire har förmågan att finna sig i det närvarande, icke förmågan att hoppas på ett tillkommande.

8. En diktarkröning.

Den lysande triumfen, följd af döden, är det enda, utrymmet tillåter oss att ytterligare berätta. Voltaires rykte befann sig på höjdpunkten: det hade nått den punkt, då för allmänheten en personlighet blir ett orakel, utrustadt med öfvernaturlig vishet. Ett exempel därpå är så intressant, att det förtjänar anföras i hans egen ironiska framställning: »En borgmästare i Middelburg», säger han i ett bref till madame du Deffand, »skref till mig och bad mig i förtroende säga honom, om det finns någon Gud eller icke; om i förra fallet han tar någon vård om oss;

om materien är evig; om den kan tänka; om själen är odödlig; och anhöll att få svar med omgående.»

Underrättelsen att han ämnade besöka Paris väckte också hos de lättrörliga fransmännen en hänförelse, som tog sig uttryck i barnsliga men vackra glädjeyttringar. Oron och spänningen voro stora, medan man väntade, om resan verkligen skulle äga rum. Läkarna hade afrådt den, men den beslöts slutligen. Allt efter som tåget skred närmare hufvudstaden, tilltogo vördnadsbetygelserna. Alla ville se honom. De, som icke kunde blifva mottagna, betalade värdshusflickorna för att lämna dörren på glänt, så att de kunde uppfånga en skymt af dessa drag, som hela Frankrike kände på beskrifning, andra klädde sig till vaktmästare för att få passa upp på honom.

Den 10 februari 1778 är han i Paris. Intet furstebesök, hvarken Josef II:s eller Gustaf III:s, som nyss ägt rum, hade väckt ett sådant uppseende. Hotell Villette, där han bodde, var belägradt af nyfikna. Man berättade anekdoter om, huru Voltaire vid Paris' tullbom på en fråga af tullbetjänten, som velat undersöka hans saker och undrat om, däribland fanns något förbjudet gods, svarat: endast jag själf.

Den åttiofyraårige gubben var också genom sitt utseende och sin klädedräkt allt annat än vanlig. Hans magra, nästan mumielikt aftärda gestalt, det infallna, gulbleka ansiktet med sin

yfviga, opudrade, svarta peruk, bakom hvilken man såg de underbara ögonen, i hvilka hela varelsens eld och lif tycktes likasom koncentrerade — allt detta gaf något sällsamt fantastiskt åt utseendet, ännu mer förhöjdt af dräkten, som ibland annat utgjordes af röd hermelinsfodrad rock, en gåfva af kejsarinnan af Ryssland, och en röd mössa också pälsbrämad. Han visade sig på gatorna i en himmelsblå vagn med guldstjärnor.

Hans möte med Franklin är redan omnämdt. Utom af besök upptogs hans tid med repetitionerna på hans nyss fullbordade skådespel *Irène*. Hans högtidliga mottagande i Akademien ägde rum den 30 mars och samma dag bevistade han sjätte Irèneföreställningen. Folksamlingen utanför Akademien mottog honom med lefverop, en kvinna trängde sig fram till vagnen och ropade: *jag vill se Calas' räddare,* hvarpå ropen: *lefve Calas' räddare, lefve Zaires författare,* fördubblades. Men scenen på teatern är dock ännu mera storartad. Trängseln är sådan, att det behöfs gendarmer för att bereda plats. Publiken reser sig vid hans inträde. Stormen af välkomstrop vill icke lägga sig. Hans rörelse tvingar honom att torka tårarna, som rinna från hans ögon, och vid hvarje sådan rörelse blir det tyst: man trodde, att han skulle tala. Under en af dessa tystnader hördes ett rop: *en krans åt Voltaire.* Ropet upprepas snart af alla med stormande häftighet, en af aktörerna nalkas honom för att kröna ho-

nom. Fåfängt vägrar han; öfverallt höres ropet: det är publiken som skickar den.

Aldrig har en publik varit mindre uppmärksam på det, som föregick på scenen! Framställningen afbröts vid upprepade tillfällen af ropen: *lefve Voltaire! lefve Sofokles! lefve vår Homeros!* Efter styckets slut höjer sig ridån och visar på scenen Voltaires bildstod, omgifven af skådespelarna med blomsterkransar, hvilka nedläggas för bildstoden. Ett ögonvittne berättar, att alla gräto. Voltaire själf kunde blott framstamma orden: man vill döda mig med blommor. Han gick utför trapporna, understödd af publiken. Några gendarmer behöfdes icke längre, trängseln upphörde, allt eftersom ropet: *plats åt Voltaire* hördes. Välvilliga armar mottogo honom vid hvarje steg, och långt efter sedan hans vagn rullat bort hördes utanför operahuset den brusande folkmassans lefverop för »mänsklighetens öfverstepräst».

Det var, säger Condorcet, hans samtida och biograf, hvilken som ögonvittne öfvervar denna scen och skildrat den med glödande färger, det var icke åt hans makt, det var åt det goda han gjort, denna hyllning var ägnad.

Den 28 maj fick han ett nytt anfall af sin feber och nedlades nu på sjukbädden, hvarifrån han icke mer skulle uppstå. De sista dagarna af hans lif förljufvades genom underrättelsen, att ett nytt af den orättvisa rättskipningens offer, hvars sak han antagit sig, blifvit frikändt. Den

30 maj 1778 var hans sista lefnadsdag. Endast genom en krigslist lyckades hans anhöriga förekomma, att hans lik utestängdes från kyrkogården. Det begrofs med sedvanliga hedersbetygelser, ty när förbudet kom, hade begrafningen redan skett.

På Voltaires lif och författarskap kan tillämpas de ord, som Schiller lagt i munnen på Don Carlos: Jag ställer mitt århundrade till ansvar: *Ich fordre mein Jahrhundert in die Schranken.* Han har lefvat och verkat för den stora tanke, som vår tid har uttryckt med de vackra orden: *den största lycka åt det största antalet.*

EMILE ZOLA.

Motsatserna i det moderna franska själslifvet kunna kanske bäst uttryckas med de gamla utslitna slagorden: realism och idealism. Men idealismen under sextio-, sjuttio- och åttiotalen tager en särskild form, präglad som den är genom pessimismen, som då härskar. Zolas ungdomstid inföll under den idealistiska pessimismens blomstringsår. Det andra kejsardömets Frankrike bevittnar denna besynnerliga och intressanta utveckling af romantiskt optimistisk idealism à la Viktor Hugo till världsförakt. När Zola var 16 år och började författa, utgaf Flaubert sin bästa roman, *Madame Bovary*, och ett år efter utgåfvos två diktsamlingar, Gautiers *Emaux et camées* och Théodore de Banvilles *Odes funambulesques*. »Madame Bovary», utkommen 1856, och de bägge diktsamlingarna från år 1857 tala i ett afseende samma språk, trötthetens och världsföraktets. Diktarna vända sig från verkligheten till formen. Verklighets-

fientlighet och formdyrkan äro drag, som utmärka denna idealistiska pessimism. Théodore de Banville utmejslar rimmen till sådana vidunderligheter som *marionettes — les filles qu'on marie honnêtes;* Gautier förkunnar, att formen ensam är allhärskande och oförgänglig i stycket *l'Art,* där han säger:

L'art robuste
Seul a l'éternité,
Le buste
Survit à la cité.

Diktarens dåvarande trosbekännelse tar sig uttryck i Mussets bekanta ord, att han är född för sent i en för gammal värld. Sarah Bernhardts valspråk återger med spirituell fyndighet pessimismens hjärtesuck i orden: »*Tout passe, tout casse, tout lasse*». Flaubert, som är realist, är icke desto mindre formpedant och dränker sin stora begåfning i petigt formpedanteri. Han finner världen tråkig, tesen i madame Bovary kunde sägas vara världens tråkighet, och i sin brefväxling med George Sand säger han om och om igen, hur galen diktaren är, som anstränger sig för att skapa ett mästerverk. Han känner sig oförstådd. I en värld af dumbomar har diktaren ingen plats, och han försäkrar, att poetisk skaparkraft är en dumhet, ett kastande af pärlor för svin, när publiken, som förstår, på sin höjd utgöres af ett tiotal personer i ett helt folk. Baudelaire, en hyperraffinerad kulturdiktare, har

i detta fall precis samma åsikt: dikten och verkligheten äro två skilda världar, den ena skön och intressant, den andra tarflig och lumpen, och diktarens uppgift är att lefva fjärran från profanum vulgus, i en frivillig landsflykt från den simpla verkligheten.

Detta missnöje med verkligheten, en aristokratisk diktarpessimism, har sin grund i en stigande misstämning hos diktarna öfver den romantiske individens betydelselöshet. Det är en känsla af diktarens isolering i nutidslifvet med dess praktiska uppgifter, en upptäckt af den rena skönhetsvärldens otidsenlighet i en praktisk tid. Föraktet och den öfverlägsna ton, hvarmed diktaren behandlar verkligheten, uttrycka icke blott en känsla af öfverlägsenhet, utan också en känsla af underlägsenhet, en känsla af underlägsenhet inför det praktiska lifvet, hvilket som ett hemskt vidunder skrämmer och förlamar idealisten. Han känner sig bortkommen och liten i en värld, hvilkens maktmedel han ej förstår och där konkurrensstriden rasar.

Samma bortkommenhet och dunkla farhåga utmärkte också kejsardömet och den officiella världen. Napoleon den III:s hof är ett salongshof, man vet där mycket väl, att man icke är populär, men vill ändå bibehålla skenet. Man söker skapa sig ett konstladt anseende genom konstlade medel, man bländar t. ex. allmänheten genom paradståt, som vid utställningen 1867. Hofhållningen är mera lysande än någonsin,

kejsarinnans toaletter, hertig de Mornys kärleksäfventyr, hertiginnan de Sagans baler påminna om lyxen och skandalerna under Ludvigarna. Man eggar lyckojägarnas passioner genom oerhörd korruption och söker utestänga nya frågor genom att sysselsätta allmänheten med hofskvaller. Äfven genom att endast gynna de officiella kotteriernas män med makt och inflytande söker man hålla sig obesmittad af tidsströmningarna. Det lyckades emellertid ej; uppkomlingar med nya obekanta namn taga en ledande ställning, man vet ej huru. Det var den nya tiden.

Några exempel kunna anföras på omhvälfningen. I affärsvärlden taga de judiska bankirerna ej blott ledningen af affärerna utan intaga till och med sin plats i det sedan gammalt som ointagligt ansedda aristokratfästet Faubourg Saint Germain, i kammaren bullrar oppositionen trots alla märens och prefektens bemödanden att ge valen en välsinnad riktning, i krigföringen gäckar nederlaget i Mexico alla traditioner om det första kejsardömets *gloire* och om »den oöfvervinneliga armén». Kotterivärlden, som hittills härskat, känner sig villrådig, om den skall underhandla eller trotsa; jag menar med kotterivärlden den gamla intelligensens stamhåll, som utgöres af de slutna kretsar, hvilka bildas inom hägnet af de erkända fashionabla salongerna, de artistiska ateljéerna, de lärda och vittra akademierna med manér, skolor, slagord, traditioner och prisbelönade, ofta stora talanger. Alla dessa,

som hittills ha sett ned på *mänskligheten utom* som på plebs, börja nu känna en viss fruktan för dessa revolutionsmän med lössläppt individuell kraft, som på alla områden uppträda och göra lycka.

I denna brytningsperiod fick Zola sina ungdomsintryck, icke minst af romantikens svärmiska undervärld. Och må man lägga väl märke till detta: romantiken hade väl sin aristokratiska individualism, som gjorde diktaren till ett högre väsen, men den hade också sin idylliska individualism, som en protest mot det arbetsslafveri, som gjorde individen till maskin, i stället för att han förut varit en fritt kännande varelse; romantiken påvisade, huru lyckligt det var förr, när man ej behöfde lyda kommandoord utan lefde inom familjen eller sin krets, hvars medlemmar behöfde sin särskilda luft och jordmån för att kunna trifvas och blomstra, mot nu, då den nya, allt uppslukande, stora, universella arbetsstaten antingen nivellerade alla eller gynnade de stora, nyskapade förmågorna, amerikanismens *selfmade men,* dessa, som med ett enda slag nådde lyckans höjder, som kämpade sig fram med näbbar och klor, ofta samvetslösa framgångens pirater, hvilka togo lifvet som ett byte. Romantikens ideal var både ett månskensideal och ett herdelifsideal, och inför de praktiska kraftnaturerna bleknade det idealet, tills det blef blekare än allt blekt. Man hånade romantikerna som efterblifne i lifvets strid, men

desse efterblifne kände likväl, att äfven de hade sin rätt. Hvarför skulle man trampa dem i stoftet, därför att de ej orkade med hela bördan af det moderna samhällslifvet med dess kapplöpning om makten och dess marknadsvimmel? Hvarför skulle deras kamp för skönheten, friden och idyllen tagas som en löjlig naturanomali? Hade icke under århundraden småstadens tysta gator och soliga trädgårdstäppor med kafferep och skrattsalfvor i det gröna varit nog för människan? Hade ej de patriarkaliska förhållandena gjort lifvet fridfullt? Och nu? Romantikens litania kunna vi alla utantill, men det kan ej i detta sammanhang skada att påminna därom. Hvar fanns nu den glada njutningen och tryggheten? sade man på detta håll. Nu, när allt var arbetsjäkt, som fördärfvade tron på individens maktställning gent emot förhållandena! Nu, när arbetarens skicklighet berodde på maskinen, krigarens framgång på gevärets godhet, upptäckarens lycka på instrumentens finhet och skärpa, nu kände sig individen afsatt. Nu, när kampen blandade sitt vilda stridsrop i lifvets alla förhållanden, hvar fanns lifvets undangömdhet med dess älskvärda lättja? Pessimismen tog ju redan barnet om hand. Det lärde sig i storskolan med dess väldiga klasser lifvets bittraste erfarenheter, att se skillnaden mellan den svagare och den starkare och rikedomens allmakt. Universitetets uppfostran utgjordes af en täflan mellan den skicklige debattören, som fann

de bästa skälen, och den stackars drömmaren, hvarvid alltid den senare blef slagen. Nyttighetssynpunkten och den fridlösa offentligheten med sin kraftgymnastik hade insmugit sig i alla yrken och sysselsättningar, och man känner sig uttröttad af växlingen i det moderna lifvets panorama med dess tusen konflikter och passioner. Alla dessa klagomål öfver nutidslifvet ha också utgjort texten, öfver hvilken den nordiska pessimismen predikat.

Kejsardömet är slitet mellan representanterna för dessa skilda åskådningar, romantikens rädda diktarnaturer och det brutala maktbegärets materialister. Zola är naturaposteln gent emot de romantiska pessimisterna. Trots all sin pessimism är han genom sin lifslust i förhållande till dem en glädjebringare, ty han tror på något positivt i lifvet, just sådant det är. Hans naturalism är ofta i hög grad rå, men han är dock äfven en kulturkämpe, därigenom att han förstår instinktens möjligheter och dess gränser — att den måste underordnas under vetenskapen eller förståndet. Han hade sett något af båda åskådningarnas ensidigheter. Han ställde sig visst icke opartisk. Han ställde sig afgjordt på realismens och naturens sida, men han grep denna naturkult, som var det praktiska lifvets styrka, med insikt af att vetenskapen ägde ett ideal eller kanske snarare ett lagom, en juste milieu, som var måttbestämmande för lifvet, och att konsten lefde midt i naturen, att det sköna

var sanningen och innebar återgifvandet af individualitetens mångfald. Zolas kamp för sanningens inflyttande i skönhetsvärlden är hvarken ett dråpslag, tillfogadt idealismen, eller en afgjord seger, tillkämpad realismen. Zola har ärft af sin tid alla dess kontraster, som hos honom brytas, han är själf både den romantiske idealisten, som sörjer idyllens sagoland, som han tecknat i Paradou i *La faute de l'abbé Mouret* och flerstädes, och tillika är han optimisten af modern typ med dennes hänsynslösa glädje att kunna eröfra lifvets framgång, han känner både drömmarens ursinniga vrede på den moderna mänskligheten, som är ett rofdjur, och logikerns gränslösa förakt för de ömtåliga mammas gossar, som beklaga sig som oförstådda. Värdet af hans inlägg i diskussionen om lifsproblemen ligger i den utomordentliga maktkänsla, hvarmed han förfäktar den starke individens sak och lifvets rätt att segra. Han ser i den starke individen något mer än blott en brutal förtryckare, han ser i denne praktiske man, som segrar, något af naturens eget välde plus människoviljans konst. Hvarje kolossal mänsklig naturkraft betyder naturens egen kraft, öfversatt på människoviljans och människoförståndets språk, denna individens skaparkraft, som alstrar nya förhållanden i materiens värld, är en del af lifvets poesi, ett instrument i världssymfonien, och därigenom är den poetisk och romantisk äfven den, ej lifvets prosa, som romantikerna sade. Allt mer och mer ser

han dock, att världsbilden ej är det afslutade hela, som han i ungdomsifvern föreställde sig, han finner i sina sista romaner, huru det fragmentariska är allestädes närvarande i tillvaron, och det skall därför här blifva vår uppgift att i Zolas författarskap söka följa historien om ett temperament.

Han har själf betecknat konsten som ett återgifvande af »en vrå af naturen, sedd genom temperamentets synglas», och om man hittills företrädesvis tecknat den »vrå af naturen», han för sin del valt, eller ämnena för hans romaner, torde det numera ej vara omöjligt att antyda växlingarna i hans eget temperament, en studie, som, trots allt hvad som skrifvits om Zola, kanske skall erbjuda en och annan ny synpunkt.

* * *

Zola är född 1840 af en italiensk fader. Fadern var ingenjör och en intressant personlighet att döma af de faktiska uppgifterna. En man, som än uppgör projektet att i Holland torrlägga Zuiderzee, än i Marseille gör en hamn och slutligen går under på försöket att fullborda en jättekanal genom halfva Frankrike, är ingen man af vanligt slag. När han föll ifrån, var Zola sju år, och familjen stod på bar backe. En mormoder tog hand om huset och skötte det på franska dugliga hustrurs obevekligt energiska sätt: kamp för lifvet med svårig-

heterna, — familjen hade ej ens råd att hålla sig med piga. Man är frestad att konstruera fram Zolas karaktär à la Taine och enligt hans egna teorier ur denna dubbla härstamning. Han är också, som fadern, entusiast för de stora planerna, han är också, som mormodern, ointresserad af allt annat än de ansträngningar, som leda till resultat, intresserad enbart för målet. Drömlif tillika med vild beslutsamhet, seg energi och arbetskraft äro hans särmärken som författare. Han kom efter en barndom, tillbragt i Aix, i Sydfrankrikes yppiga natur, hvilken han högt älskade, till Paris, sattes i en högre lärdomsskola, Louis-le-grand-lyceet, en skola för gossar ur fina familjer, världserfarna och brådmogna, reserverade och ironiska, som skrattade åt hans landtfasoner, och han blef kuggad i baccalaureatexamen, som är nödvändig för ämbetsmannaplatser i Frankrike, och tog så anställning i en handel för varor, som konfiskerats i tullen, med en svältlön af 39 francs i månaden. Och nu kom nöden — så bister, försäkrar mr Alexis, hans biograf, att han om nätterna låg i sin vindskupa, huttrande af köld, med hela sin garderob uppstaplad öfver sitt täcke. Från en ungdom af dröm och svärmeri, under hvilken han mest beundrade Alfred de Musset, öfvergick han till ett rasande kunskapsbegär, hvars intensitet man kan förstå, när man vet, att han uppsade sin plats blott för att få studera sig mätt i biblioteken. Zolas debut i

litteraturen är som Balzacs olycklig. Han utgaf åren 1858—1871 åtta romaner. Detta sista år är bemärkelseåret, då han utgaf början till cykeln *Les Rougon-Macquart, histoire naturelle et sociale d'une famille sous l'empire.*

Han är både ett barn af tiden och ett undantag från tiden. En fond af ömhet och barnslig melankoli och vekhet fanns på djupet. Oräddhet för svårigheter och rädsla för konflikter kämpa i hans karaktär, ibland vill han dra sig tillbaka i en vrå för att drömma om underbar lycka, och under denna stämning ger han ut *Contes à Ninon*, en äkta romantisk produkt, och ändå, när han tog itu med svårigheterna, uppenbarade han det okufligaste trots, en kamplust, som föreföll vanvettig. Han var ett naturbarn med starka instinkter och italienarens förakt för det konventionella och för allmänna opinionen. Han hade en självförtröstan, som var slagskämpens glada tro på sig själf, ej soldatens förtröstan på sabeln eller kamraterna, men slagskämpens på sin knytnäfve, som han alltid kunde förfoga öfver. Med sin utmanande gladiatorshållning afsticker han starkt från diktartypen, som då hyllade ett elegant *laisser-aller* och närmade sig snarast någon af första franska revolutionens naiva ideala fanatici. Man upptäckte snart, att han ej var någon lärd studiekarl eller någon spekulativ natur. Hela Paris skrattade, när han i en kritik öfver ett af Viktor Hugos arbeten på tal om att denne nämnt den store

tyske historikern Niebuhrs namn, i segerviss okunnighet utbrast: »hvem är denne Niebuhr? kan någon säga, hvem denne Niebuhr är?» I sin föresats att sätta sin prägel på samtiden skäms han ej heller för sin önskan att komma fram. Oaktadt sitt förakt för humbug utan duglighet ringer han själf lugnt i humbugens narrbjällror, när kan tror, att det kan hjälpa honom framåt. Beslutsamt öppnar han sitt arbetsrum för reporters, och klappar på franska akademiens portar med ödmjuk bön att bli insläppt. Han har naturbarnets intresse för sin framgång och den praktiske mannens blick för att blygsamheten försenar denna framgång och att äran efter döden är en klen ersättning för snillrikhet och jättelika författaransträngningar. Men i tjänstvilligheten mot ryktets basunblåsare ligger ej ett grand af feghet för den offentliga meningen. Han trotsar den oupphörligt, och hans fienders mängd har aldrig förskräckt honom. Fientlig kritik, sade han till Amicis, är ej farlig utan tvärtom. Parisoceanen är nämligen sådan, påstod han, att vindstilla medförde undergång, medan stormen förde i hamn. Och hvad honom beträffar, har detta slagit in. För ett decennium sedan skref han till en italiensk vän, att det ej var lång tid som han i Frankrike åtnjutit förmånen af att man *hälsade* på honom. Huru olika mot en senare tid, då han gör en triumfresa genom Italien, då en f. d. undervisningsminister håller tal vid en bankett

till hans ära och han öfverallt firas som den store mannen, sitt lands stolthet.

Vid stormen, som mötte hans första framträdande, ser man bästa exemplet på denna tro på sig själf, som är grunden till hans makt som partiledare, och hur han förstår att berusa andra med förkänslan af framgång. Han viker ej en tum, gör ej en eftergift. Han hade gjort sina anklagelser mot idealismen som försköningsmanér, mot sättet att måla typer i stället för individer och mot det officiella bruket att fördölja det stötande i en tafla, hämtad ur verkligheten, för att skona människors känslor. Vidare hade han anfallit kejsardömet som härden för all slags social ruttenhet och fördärf. Han hade framställt sanningen som författarskapets högsta lag och regel och forskningen som den stora metoden gent emot intuition och inspiration. Äfven sin ärftlighetsteori hade han framlagt, sin förklaring af själslifvet ur fysiologiska föregåenden. Med ett ord, programmet för hvad vi kalla Zolas naturalism var i stora drag uppställdt. Man hade nu från alla håll angripit honom. De svaga punkterna i hans system voro lätta att upptäcka och hade fått en grundlig motkritik. Man hade visat, att en experimentell roman ej var möjlig, att forskning i vetenskapligt experimentell mening låg utom romanens räckvidd, då man vid romanens observation måste taga verkligheten sådan den befanns vara och ej här kunde arrangera verkligheten, såsom

forskaren kunde och måste göra, när han t. ex. vid ett kemiskt experiment utvalde de kemiska element, som skulle tjänstgöra vid experimentet, eller när han behandlade en sjuk efter särskilda regler och med särskild diet för att framkalla vissa verkningar och därmed vinna säkert vetenskapligt resultat; man hade granskat hans ärftlighetsteori och funnit, att den var en hypotes, som ej kunde sägas vara bestyrkt af erfarenheten. En mängd af hans yrkanden hade ramlat inför motståndarnas skäl.

Det fanns andra af motståndarnas påståenden, som också åtminstone ägde en relativ sanning, så t. ex. den anmärkningen, att hans teckning ofta öfvergick till pessimistisk karrikatyr. Zolas försvar utgör ett intyg på hans medvetande om öfverlägsenhet i alla fall, trots allt detta. Han har, känner han, den rätta idén, sanningen, som *måste* segra, därför att den dock djupast är det förlossande ordet för ett sjukt samtidsmedvetande och botemedlet för ett gammalt samhällsondt, lögnen. Hans sanningssträfvan äger modet att göra skandal, operatörens mod att blotta skadorna och använda knifven, fastän operationen gör ondt och aldrig är estetisk. I förstone uppträder han således som ett nytt realistiskt *ideals* förkunnare rent negativt och oppositionellt mot allt föregående. Det gamla idealet har sedan till en del hämnats på honom och i hans senare böcker omvändt honom från hans sangviniska tro, och redan från början är han en

vida sammansattare natur än den han ger sig ut för.

Som polemiker gjorde han nu en mängd präktiga repliker mot en konventionell estetik. Då vi ej kunna ingå på hans estetiska fälttåg, hvars förnämsta uppsatser sammanfattas i böckerna *Mes haines, Le roman expérimental* och *Nos auteurs dramatiques,* nödgas vi här med egna ord sammanfatta innehållet i hufvudpunkter. Man talade om brist på komposition i hans romaner — han svarade, att komposition i meningen af arrangemang var ett oting, fann man någon elegant städad ordning i naturen? Man talade om det skönas fordringar — men var det sköna osant, så fick det icke heller finnas, det var då blott bevis på dålig smak, att det föreföll skönt: man påstod, att han var materialist, och som bevis åberopades afskyvärdt nakna skildringar — han svarade, att naturens lif *var* materialistiskt, skogen och hafvet voro inga salonger men valplatser och slakterier, där man åt upp hvarandra, och lifvet i Paris' förstäder *var* barbariskt, man lefde äfven där efter djurtypens vanor, och de fina damernas boudoarer, statsmännens ämbetsrum och köpmännens kontor kunde godt jämföras med spindelnät, där man roade sig med att fånga människoflugan, som kom i närheten. Zola är dock olik Ibsen och de germaniske författarna så till vida, att hans franska liflighet ej älskar filosofens kommentarier eller skildringen af den enskildes martyrhistoria och

känsloutgjutelser. I stället för att lägga vikten på samhällslögnen gör han självfva *le vrai* till sitt tema.

Zolas öfvertygelsefanatism är hans individualitets grunddrag. Men det är en öfvertygelse utan nervositet, som både är en diktares öfvertygelse i sin styrka och en praktisk mans i sin sans, den moderne partichefens egendomliga karaktärstyp samlar sig därför hos honom. Innan vi lämna hans individualitet för att öfvergå till hans författarskap, vilja vi som stöd för vår uppfattning af hans personlighet nämna något om hans utseende och hans stil. Det förra må ju vara en naturslump, men sådant det nu en gång presenterar sig, är det en bild af hänsynslös kraft. Enligt en meddelare i Fortnightly review, som skildrar mannnen med osympatisk blick men kanske därför med karrikatyrtecknarens skarpsynthet för det egendomliga, har han en pergamentartad hy, hans panna har två breda veck, som gå från tinning till tinning af vana att höja på ögonbrynen, hans näsa är egendomlig, bredare uppåt än nedåt, hvilket, jämte de rörliga näsvingarna, påminner om vissa hundar. Man må tro hur mycket man vill af denna beskrifning, som det är eget att jämföra med Amicis intryck i Ricordi di Parigi, där han talar om hans »vackra, bleka, stolta ansikte», säkert är, att den tjocka halsen, det borstiga håret, den breda pannan, som synas på alla porträtt, ge honom ett uttryck af nästan djurisk kraft. Hans

stil är retoriskt våldsam, passande mannen, som har en pappersknif i form af en dolk; han hopar de superlativa uttryckssätten och berusar sig i uttryckets välljud. Det ytterliga och upphetsade, som utmärker hans personlighet, och det deklamatoriskt behärskade, som också är honom eget, utmärka också hans stil. Af något koketteri i satsernas tillformande fins intet spår, språket är en brokig samling af uttryck, hämtade från alla håll, men själfva snittet af denna språkdräkt påminner ständigt om tanken på effekt. Det är dräkten hos någon forntidens drottning, hvars fotsida stola svallar i en enda våg från hjässan och till fotabjället, och där allt är afsedt att framkalla ett enda intryck af majestätisk upphöjdhet. Intryckets omotståndlighet är hans stils syfte. Ehuru den sjuder af lifslust och flämtar under mängden af intryck, glömmer han aldrig detta mål — att blända, eröfra och krossa läsaren. Därför påminnes man om advokatstilen, dess hopande af bevis och förnyande af angrepp. Flaubert, som är uppfinnaren af denna samlande, dokumenthopande stil, tänker först och främst på sitt skönhetssyfte, men för Zola står det praktiska syftet främst: att öfvertyga är för honom det första. Zola bygger med glädje på denna pyramid af bevis och ser berget af anteckningar och observationer växa utan att förskräckas, till dess alla lådor i hans skrifbord äro fulla, men Flaubert är halft generad öfver att vara en sådan arbetsträl. Efter

l'Assommoirs utgifvande 1877 var allmänhetens häpnad obeskriflig och kritikens äfvenledes, och han var då beryktad som Parisförstadslifvets brutale tecknare men äfven som smutsens analytiker, det moderna lifvets lumpsamlare, och det är rätt eget att jämföra kritiker från denna tid med nutidens, då män sådana som Lemaître, Edouard Rod, Amicis, Eugen Zabel, J. ten Brink, professor i Leyden, Brandes o. a. obetingadt erkänna honom som stort snille.

Zolas romaner skildra dels ett samhälle i stort, dels detta samhälles karaktärstyper. Släkten Rougon-Macquart tar han till föremål för en följd af ett tjugutal romaner, och skildrar den dels som exempel på sin ärftlighetsteori, dels som exempel på sociala inflytandens makt. Den är alltså en produkt af individuella och sociala faktorer. Han vill framställa ärftlighetens förgreningar, blandningen af förfäders och föräldrars egenskaper i afkomlingarnas andliga karaktär. »Ärftligheten», är ett af hans bevingade ord, »har sina lagar likasom tyngdkraften». I tron på sin ärftlighetsteori uppsätter han snart nog ett stamträd öfver släkten, som om den vore verklig. Rougon-Macquart-släkten har ärftliga sjukdomsanlag inom sig. Stammodern, Adelaide Fouqué, har en far, som är tokig, gifter sig med bonden Rougon och blir så stammor till Rougonarne. Pierre Rougon, hennes son, har tre söner: Eugène Rougon, som blir statsman, Aristide, som tar namnet Saccard och blir börssvindlare

(skildrad i romanerna *la Curée* och *l'Argent*), och Pascal, som blir doktor och vetenskapsman och är hederlig. Men Adelaide har också en älskare, smugglaren Macquart, och får med honom nya afkomlingar. När nu dessa romaner ha två syften, det ena att skildra ärftlighetens förbannelse, det andra att skildra kejsardömets förfall, kan man fråga, hur Zola förenar dem. I själfva verket strida dessa båda syften om öfverväldet, och författaren själf har ej rätt klart för sig svaret på frågan, hvari en släkts förfall ligger: ligger det i omgifningen, miljön, eller i det förskämda blodet? Zola har säkerligen bättre lyckats bevisa omgifningens förmåga att sänka individen än det förskämda blodets makt i samma riktning. Ty Zola tror egentligen lika litet på ärftlighetens absolut fördärfbringande makt som teologerna tro på arfsyndens. Hos Rougon-Macquart-släkten finnas dåliga anlag, därom är intet tvifvel, men anlagen utgöra icke något öde utan en möjlighet och en sannolikhet till förfall. Det är när den farliga bacill, som ligger i samhällsluften, förenar sig med den farliga bacill, som ligger i blodet, som den för individen dödande sjukdomen uppstår.

Därför är Zolas pessimism, såvida man därmed menar ärftlighetspessimismen, en sanning med reservation. Han skildrar lifvets olyckor som en sjukdom, men en sjukdom med två faktorer, dels individuell svaghet, dels och förnämligast social smitta.

Vill man studera Zolas förklaring af det onda, hur det uppkommer och hur det tar fart hos människorna, kan man finna typiska exempel därpå i Gervaise i *l'Assommoir* och i *Nana* i romanen med samma namn. Till bägge dessa romaner skola vi återkomma i sammanhang med vår skildring af hans samhällsmålning, här intressera oss blott de båda hjältinnornas karaktärer. *L'Assommoir* är Zolas hopplösaste skildring med ämnet ur arbetarevärlden — Gervaise är arbetarehustru och denna romans hufvudperson — *Nana* däremot skildrar demimondevärlden, den lägre teatervärlden, och Nana är en diva på en operettscen af skabrös beskaffenhet.

Gervaise, arbetarhustrun, lefver i sina fattiga förhållanden åtminstone jämförelsevis sundt och naturligt i början, ja, hennes äktenskap med Coupeau rent af blomstrar, men när zinkarbetaren, hennes man, en dag faller ned från ett tak och slår sig fördärfvad, så att han känner sig öfvergifven af Gud och hela världen, när han söker sin tröst i glaset, då blir först hemmet ett helvete, och sedan går det utför äfven med Gervaise, och som man vet ökas farten i alla utförsbackar — Zola skildrar med diabolisk konst, *hur* den ökas. Det vill säga: Gervaises natur har fröet till det onda, men detta frö ligger slumrande, det är icke sagdt, att hon ej kunnat bli en god kvinna. Svag för förförelse och njutningslysten är hon, och när förhållandena göra henne djupt olycklig, då vill hon

njuta för att förjaga smärtan och njuta till hvad pris som helst.

Nana är den för sin naturalistiska öppenhjärtighet mest illa beryktade af Zolas romaner. Den tog framgångens pris och kom ganska snart ut i sin hundrade upplaga. Nana är »den blonda Venus», en skildring af den allsmäktiga demimondedamen. Det var ganska eget att på den tiden läsa de förskrämda fashionabla franska kritikernas omdömen om denna skildring. Dessa herrar, som ej ett ögonblick skulle tvekat att hylla författaren, om han gjort en s. k. läcker skildring à la Catulle Mendès, kände sig fullkomligt bortkomna inför denna helt nakna och ej beslöjade skildring af ett sorgligt sakförhållande. Zola skildrar Nana hvarken med den hemliga sympati, med hvilken publiken bedömer fördärfvade skönheter af detta slag som stackars vackra flickor, eller med den puritanska motviljan för dem som farliga demoner, hvilka böra straffas utan förskoning. Zola tror ej på denna sammanblandning af kroppsskönt och själsskönt, hvarigenom vi äro så benägna att förutsätta tillvaron af det ena, när vi se det andra. Han skapar ej som grekerna begreppet: det *sköngoda, kalokagathon,* ej heller som asketerna det motsatta begreppet: det *skönddliga,* enligt hvilket allt skönt också är något demoniskt. Han känner sig hvarken sentimentalt böjd att urskulda Nana, därför att hon är en vacker flicka, eller teologiskt böjd att döma henne af

samma skäl. Hon är helt enkelt för honom det kroppsligt tjusande naturbarnet, som gör skada, halft omedveten liksom en vacker orm, som biter, och han betraktar henne med naturvetenskapsmannens blick, beundrande det gnistrande färgspelet hos den vackra ormen och afgjordt uttryckande denna sin beundran, men på samma gång afgjordt uttryckande sin åsikt, att den bör oskadliggöras. Hon är förtjusande, men hon är också fördärfbringande, och bägge dessa synpunkter blandas, så att värmen och den grymma kylan i skildringen väga jämt. Hon har makten att ge skönhetens rus och förvilla som sagans nymf, hvilken ej hade någon själ. Hon är frestelsen i kvinnoform, den kroppsliga dragningskraften. Hon behöfver blott slå ut sitt långa hår, och millionerna strömma genom hennes fingrar, och gråhårsmän släpa sig på knä inför henne.

Nana är naturbarn, ej elak men sensuell. Hennes barndom förflyter i drinkarhemmet med hugg och slag som dagligt bröd, och snart blir hon medveten om sin förmåga att härska, att härska ej blott öfver männens hjärtan men också öfver deras börsar. Och i fråga om hennes karaktärs utveckling till det onda, är det ett yttre inflytande som fördärfvar henne likasom Gervaise, det är maktlystnaden, som blir en följd af denna förskräckliga förgudning af älskarnas allt jämt växande skara, detta smicker och denna männens krypande ödmjukhet för hennes behag, som möter henne hvart hon går. Detta ändrar

hennes uppfattning af lifvet. Hon blir grym och hjärtlös, hon vill äta förmögenheter, och hon erfar den hemska glädje öfver makt, som i allmänhet maktens bortskämda barn ej kunna värja sig för, och som hon, rännstensflickan, måste känna ännu mer till märg och ben. Hon, den föraktade, är ändå den mäktiga. Det själlösa, det groft sinnliga hos en af dessa typer, som icke hafva hvad vi kalla en »tanke inombords», är icke lätt att återgifva. Här är det återgifvet med mästerskap: Nana yttrar ingenting, som går öfver barnets nivå, njutningen af det granna, glädjen öfver makten, den till hälften omedvetna grymheten hos ett djur, som leker med sitt offer, hör atltsammans till denna själlösa typ, som lefver med blott animalt lif. Karakteristiska äro också hennes beskedlighet, godmodighet, gifmildhet, karakteristiska den afsmak, vrede, ja nästan rädsla, som alla yttringar af djupare passion hos hennes älskare framkalla hos henne. Hennes natur är egentligen godmodig, hon är *bonne fille,* som hon själf så ofta säger; när hennes kammarjungfru Zoë gråter, gråter hon med och kastar åt henne en louisdor, men fastän hon är ej så obetydligt dum med sin kärlek för glitter, granna kläder och allt, som slår an på sinnena, och afgjordt hör till dem, som aldrig blir mer än sexton år gamla, hindrar detta ej, att hon som sådan sextonåring har sina förtjusande ögonblick, ung, lifsgnistrande, kattaktigt smekande och omedveten, en

Paul-de-Kock-figur, när denne skildrar bäst, naivt lustig som ett lekfullt barn, sprittande och yster eller tjusande, äfven när hon med ungdomsöfvermodig säkerhet är naivt högtidlig, som när hon skall vara moderlig och beskyddande för »bébé». Man kallar henne skadedjuret, »guldflugan», och hennes förundran däröfver är naivt uppriktig. Kan hon hjälpa, att dessa fina herrar äro vansinniga, och att hon är vacker? Hvad har hon då gjort, att alla äro så stygga emot henne? Nej, hon är *bonne fille,* och det är världen som är stygg, det är alltihopa. Och till en viss grad har den undersköna blonda Venus rätt i detta besatta naiva förakt för den allmänna moralen, när den fördömer henne: hon är mycket mer ett depraveradt samhälles offer än en med berådt mod handlande person, och man har ej svårt att tänka sig, att hon skulle, som tusen andra glada naturbarn, ha kunnat leka fram sitt lif, hvarken sämre eller bättre än de flesta, med ett och annat sinnlighetens snedsprång kanhända, men på det hela taget slutat som en botfärdig Magdalena. I detta ligger något vida mer optimistiskt, än man hittills velat erkänna. Zola tror på, att förhållandena kunna störta, men då tror han ju också på, att de kunna upphjälpa. I doktor Pascal visar han oss ändtligen denna sida af saken. Där har hjältinnan samma dåliga blods förbannelse men blir trots hemska ärftlighetsanlag genom sund uppfostran en god kvinna.

—

Samhällstillståndet blir då den egentliga orsaken till det mörka i den tafla, han upprullar. Om kejsardömet säger han, att det ämnade göra Paris till Europas illa beryktade ställe: *l'empire allait faire de Paris le mauvais lieu de l'Europe* —, och om sin rättighet att teckna kejsardömet så som han såg det, som ett Inferno, hade han ingen tvekan, då han tror, att att »det uppriktiga studiet likasom elden renar allting». Denna tes om kejsardömets fördärf blef dock för honom, likasom en liknande tes för Tacitus, en käpphäst, förledande till en viss ensidighet.

Han uppfattar den sociala historien under denna period förnämligast som de sinnliga passionernas orgie hos oduglingar. Hos de högre klasserna är kejsardömets lyx lockbetet, som de ej kunna motstå. Men sträfvan efter makt och njutning sprider sig, tills den genomsyrat hela samhällsdegen *from top to bottom.* Det är den sorgliga men helt förklarliga smittan af en samhällsanda, där i de öfre lagren belöningarna äro ett lotteri och de stora värdena på världsmarknaden en oerhörd humbug, hvarest förtjänsten med arbetet som bundsförvant ingen utsikt har men däremot gunstlingsskapet har all utsikt. Följden blir ohejdad njutningslystnad, masshopande af öfverflöd på få händer och en praktfull karneval af utsväfningar.

Det är denna njutningssmitta, romanens första delar framställa. Hos alla släktens medlemmar äro kraften och viljan att njuta det gemensamma

draget, och hos de flesta urarta denna kraft och vilja till själfförstörelse. De farliga yttringarna af våldsamheten i deras begär framträda förnämligast som dryckenskap, vällust eller ärelystnad. Begäret att fördärfva sig är ett släktmärke hos släkten Rougon-Macquart.

Romanserien skildrar dem i olika situationer. Hur kom kejsardömet till makten? Läs därom i den första romanen *La fortune des Rougon*, där staden Plassans, hvarest Rougonerna äro hemma, värfvas åt kejsardömet. Händelserna inträffa i sammanhang med Napoleon III:s statskupp, när det gällde för honom att antingen dömas som statsförrädare eller också, om han lyckades, hyllas som kejsare. Rougonerna förstå genast konsten att spela udda och jämt i detta politiska hazardspel. De göra lycka genom att ställa sig på de kejserligas sida i det ögonblick de tro sig säkra på, att detta parti är det segrande. Darrande af fruktan för ett misstag men också darrande af förhoppning, förklara de sig för kejsardömet. De ha räknat rätt. Författaren kallar dem själf för »en hop röfvare», som med lystna blickar stå färdiga att tillskansa sig det byte, de kunna komma åt i ett samhälle, där i allmänhet icke mycken heder finns kvar, och där de flesta ställa sin öfvertygelses kompass i den riktning, det härskande partiet önskar. Denna första roman, på svenska kallad *Uppkomlingarna,* utgafs i bokform 1871 och *la Curée* samma år. Den senare är icke någon af Zolas

bästa romaner men har ypperliga enskildheter. Här ser man lastens triumftåg afbildadt i en följd af bilder. Hufvudpersonen är den skamlöse tomtjobbaren Aristide Rougon, alias Saccard, hvilken här svingar sig upp till finanskung i Paris. Hans hustru Renée, som är romanens hjältinna, knyter en kärleksförbindelse med sin styfson. Den sköna kvinnan, som plockar alla frukter hon kommer åt och som älskar den mestbjudande i makt, njutning eller rikedom, är hon ej en naturlig produkt af detta samhälle, som rusar fram efter vinning, ej tillbakahållet af något moraliskt eller socialt band? Detta är Zolas svar på den »intressanta» kvinnotyp, hvilken kejsardömets fashionable författare Octave Feuillet i så många varianter plägade i sina romaner återgifva i vackra kurtishistorier. Feuillets hjältinna, som är så mystisk och själsspännande med sin gåtlika passion à la sfinx, som plötsligt talar lika som vore hon en staty, hvilken får lif, är hon icke densamma, tycker man sig höra Zola fråga, och kunna vi icke bland kejsardömets *lionnes* sätta namn på henne, om vi känna Renée, kvinnan med de instängda begären och de vulkaniska utbrotten af dold omättlig njutningslystnad! Skillnaden är blott, att hon här är skildrad utan mysticism.

Och hur befäste sig kejsardömet i makten? Den frågan besvaras i *la Conquête de Plassans* (1873) och i *Son excellence Eugène Rougon* (1876). I *Plassans' eröfring* se vi präst-spionen Faujas,

utskickad som kejserlig agent, utlägga sina nät och omspinna hela Plassans med intriger. Han kommer under den anspråkslösaste skepnad in i familjen Mouret och intar snart fruns förtrognes plats med den påföljd, att Marthe Rougon genom den makt han utöfvar öfver henne, blifver sinnessvag af religionsgrubbel — ett drag, hämtadt ur lifvet, som vi alla veta — och hennes man, bragt till förtviflan genom husets förfall och den husliga lyckans bortsopande, blir slutligen förd på dårhuset. Skildringen hör till Zolas mest gripande men måste läsas för att förstås. I statsmannen *Eugène Rougon* se vi den typiskt ärelystne maktjägaren utan ringaste hänsyn och i stor skala. Bytet skall tagas, när det lyckliga ögonblicket yppar sig, och han tar det med användande af alla medel — han vet, att han står på lyckans hala golf, och det är blott en gång han halkar, förledd af sin passion för Clorinde Balbi, under hvilkens namn Zola tecknat grefvinnan Castiglione, som vid kejsarhofvet spelade en så romantiskt äfventyrlig roll, likasom han under excellensen själf tecknat premierministern Rouher. Det intressantaste i denna teckning är kanske, huru de mäktige männen på samma gång äro maktens tyranner och offer. Rougon vet, att han måste dela med sig åt sina underordnade för att bibehålla ett parti och att det »gör ett mycket dåligt intryck», om hans mottagningsrum ej är så fullt som vanligt. Men han vet också, att alla dessa partivänner äro

ögontjänare, underordnade, som lura på honom, som alla vänta på sin tur, han inser, att hvarje deras bugning är en judaskyss, med hvilken de skulle vilja förråda sin herre och mästare, om de kunde.

Men när Zola sänker sina blickar till hvardagslifvet, ser han också där samma förhållanden upprepas, samma skådespel af djärf vinningslystnad och härsklystnad. *Le Ventre de Paris* har till skådeplats hallarna, Paris' matvarutorg. Denna roman är historien om ett offer. Florent är en hederlig man, en ideolog, som älskar människorna, ett uppoffrande stackars barn, som genom tillfälligheterna får plats som uppsyningsman på denna parisiska grönsaksmarknad. Genast får denne rättvisans representant massor af fiender, månglerskorna förstå att på tusen sätt med djäfvulsk fintlighet, ge honom hatets åsnesparkar, hans brors hustru afvänder broderns hjärta ifrån honom. Han stupar slutligen som ett ädelt villebråd för denna sammansvärjning af lumpenhet. Och denna vackra Lisa, hans svägerska, hvarför ville hon åt Florent? Naturligtvis därför att han är förmögen och hederlig. Rikedomen vill hon ha och hederligheten sticker henne i ögonen. Romanen slutar: *Quels gredins que les honnêtes gens!* Hvad de hederliga människorna ändå äro för ett pack!

Men Zola ville gå ändå djupare, han ville gå ända till bottnen på den sociala kitteln. Man kommer så till de romaner, hvilkas hufvud-

personer jag förut omnämnt, *l'Assommoire* (1877) och *Nana* (1880). Här har han hunnit nedersta ringen i Parislifvets Inferno. Om den första romanen säger han stolt, att den har *l'odeur de peuple* och att den är »den första roman, som ej ljugit om folket». Här tecknas pöbeln i sin förnedring under njutningarna. Det stora arbetarhotellet med sina många våningar genljuder dag och natt af slagsmål. Krogen, fader Colombes »Fällan», är icke långt ifrån, där supes förtjänsten upp. Lifvet här är också likasom där bland guld och välmåga ett tärningsspel, men insatserna här äro lif och hälsa. Alkoholismen är frestaren. Man ser ett lyckligt arbetarhushåll gå under, Gervaises make är en ohjälplig drinkare, hon själf slutar i elände som en förlorad varelse, en arbetare vill försöka rädda henne, men hennes fall är ohjälpligt, och rundt omkring i arbetarkvarterets gator och gränder strömmar absintens flod, kväfvande arbetslust, krossande familjeband, dränkande hushåll i sin öfversvämning. Som spillror, hvilka vräkas vind för våg i detta skeppsbrott, ser man förvildade barnskaror, springande i trapporna, piskade af uppretade och rusiga fäder. En hel värld af sorg och lidanden befolkar detta hus, som är uppfylldt af njutningslystnadens vanvett och rusets dämoniskhet.

Det är på samma sätt Nana, dottern af detta Coupeauska hem, kärlekens prästinna, en lustans tjusande uppenbarelse, kring sig sprider en synda-

flod af förödelse, en giftig dunstkrets, hvilken berusar och beröfvar människorna besinningen.

Det blir för Zola ingen möjlighet att undandraga sig slutsatsen af den ensidighet, med hvilken han tecknat detta samhälle. Det är tydligen passionen, han utpekat som det egentliga onda, och i och med detsamma kommer han, om han vill vara konsekvent, med naturnödvändighet att hamna i den slutsatsen att förståndsberäkning, klokhet och själfbehärskning äro det goda. Någon sådan världsåskådning har ej Zola åtminstone ännu ej mera än till hälften. Öfver naturdriften med dess öfverdrift är han den siste att afkunna förkastelsedomen. Dock har han ej ännu sett, att det ligger en inspiration bakom lifvet, som ger det dess värde, något orimligt och oförklarligt, något af ett kärlekens vansinne, som förklarar det man älskar för oförklarligt, öfvernaturligt och ett underverk. Ännu i dag har Zola ej fullt klart för sig, att hänförelse och kärlek äro underverkstro. Dock skola vi se, hur han alltmer närmar sig till att anse ett inspireradt trosstadium som människans högsta lycka. Det är naturligtvis icke här fråga om barnsagans inspiration men om en lifsförnimmelse, en känsla af oändligheten, som ger vingar åt hvardagslifvet.

Innan Zola hann dit, hade han emellertid att tillryggalägga en period af utilitarism, af förnuftsdyrkan, af rimlighetsvördnad och egoistisk

individualism. Utilitarismen, detta förståndsmässigt vetenskapliga ideal med sin torra förståndsegoism, tog också Zola fången. Detta är så mycket intressantare, som han själf arbetat sig ut därifrån. Det sista decenniet, som icke utan skäl kallats den positiva tiden i vårt århundrade, har icke ensamt åt honom gifvit den andliga påstöten. De åsikter, mot hvilka vi nu sett en stark reaktion inträda, voro förföriska ej blott för honom utan äfven för många andra. Zola har ej heller, när han öfvergaf dem, som affälling från det vetenskapliga idealet förnekat vetenskapen som norm, såsom så många andra af de allra modernaste, han har blott gjort ett förbehåll mot förståndets rätt att spela rollen af högsta princip för handlingssättet.

Men det är just denna det praktiskt beräknande förståndets rätt att spela herre och mästare hos de öfverlägsna karaktärerna, som han från början ger sin sanktion. Hos de karaktärer han med förkärlek skildrar, märka vi ett slags förståndsfanatism, ett praktiskt egoistiskt intresse, som kretsar kring dem själfva. Den ärelystne hos Zola har på en gång logik och fantasi, han är en praktisk diktarnatur, och för dessa handlingens, fantasiens och förståndets män har Zola stark sympati. Han gisslar till följd häraf drömmaren, hvar han träffar honom. Märk t. ex. ännu i *la Debâcle* den spefullt ironiska skildringen af Napoleon III. Hans tomma blick, som obestämdt irrar bort i rymden, visar oss

genast frånvaron af ett bestämdt mål; han vågar ej tro på sig själf, ej ta något på sitt eget ansvar, det är därför allt för honom blir formlöst i lifvet. Han kan hvarken förutse krigets motgång eller, när olyckan kommer, ha kraft att möta den, och handfallen och förlägen som en påklädd docka framvisas han strax före eller efter drabbningarna, medan alla hånle i mjugg.

Zola skildrar äfven i *La Joie de vivre* den kraftlöse. Romanens hjälte är besatt af en fix idé, fruktan för döden. Han har många beröringspunkter med hjälten i Flauberts *l'Education sentimentale,* han som ej kunde förakta. Mot dessa molluskartade individer ställer Zola upp andra, som beteckna hans förkärlek för den egoistiska individualismen. Hos Zola finns en vördnad för kraften, äfven när den begagnar sig af list. Blott den är logisk och stark, har han en hemlig sympati för den samvetslöse äfventyraren, som förstår konsten att bedraga människorna. En fläkt af kall obarmhärtighet genomgår hela det första tiotalet af hans romaner. Huru mycket af ungdomens hjärtlöshet ligger det ej i denna beundran för segraren! Zola kan gratulera den moderne lyckojägaren till alla hans konster och knep, och skildringen är så objektiv, att den i hvarje fall kan med läsarens erfarenhet bestyrkas.

Denna beundran för kraften, i rang lika med en logisk förståndsegenskap, är en af Zolas egen-

domligheter som författare. Eugène Rougon är *une jolie force,* Nana är också en af dessa kalla krafter, hvilkas passionslöshet är grunden till deras styrka. Det finnes verkligen ställen hos Zola, som man kunde anföra för att visa, att hans mening är, att dygden eller afhållsamheten ytterst är passionslöshet. Så kan man ofta tolka hans resonemang därhän, att självbehärskningen ej är någon osjälfvisk, uppoffrande dygd utan blott beräkning. Återhållsamheten är *en* egoism, som kufvar en annan, återhållsamheten är en stark naturs spelade passionslöshet för att vinna ett mål eller helt enkelt en insikt af att passionen med sitt bråk är ett besvär, i enlighet med vår visförfattares ord: »nej jag vill ej bli kär, kärleken medför så många besvär» o. s. v. Åtminstone förefaller det mig ofta vid beskrifningar af Zola öfver de starka karaktärerna, att hans förklaring på dem är, att när njutningslystnad och härsklystnad ligga i strid hos samma person, och det för härsklystnaden lyckas att segra öfver njutningslystnaden, som eljest skulle ruinera individens krafter, då är den starke personen färdig, och härskarnaturen föds ur denna konflikt. Den starke mannen blir då den, som upptäcker mänsklighetens svaga sidor, han är den öfverlägsne, därför att han själf förstår att underordna sina passioner under sina syften, hans undersåtar blifva människorna eller de vanliga naturbarnen, hvilka kunna lätt kufvas, om man förstår att leta upp deras svaga sidor och

använda dem som anfallspunkter. Hos Octave Mouret, föreståndaren för det stora magasinet för modevaror, som är hjälten i romanen *Au bonheur des dames* (1883), på svenska öfversatt under titeln *Damernas paradis,* ser man kanske bäst de taktiska regler, hvilka den moderne praktiske segraren begagnar. Han förstår passionens makt som medel att underkufva andra. Han vill fånga fåfängans offer, kvinnorna. Nu visar han härskaregenskaperna. Själf säger han med elak psykologi, att en kvinna aldrig är lyckligare, än när hon tror sig bestjäla handelsmannen. Därför skall hans magasin utmärka sig som det billiga prisets förlofvade land; han har upptäckt det goda prisets lockbete. Man skrattar åt honom bland ämbetsbröderna, de gammalmodiga små krämarna, som knussla och pruta med kunderna. Naturligtvis, säger en liten modehandlare i nästa hörn, är konsten att sälja *dyrt,* naturligtvis, ty då *vinner* man mycket. Mouret känner på sig, att konsten är att sälja *mycket,* ty många bäckar små etc. Och nu har han sin operationsplan färdig. Utställningsfönstret skall bli hans skylt, hans lockbete n:o 1. En präktig scen visar hans nya metod. Hutin, en af hans medhjälpare, sätter upp sidentyger vid fönsterutställningen, blått vid sidan af grått och gult, och förnöjd träder han tillbaka för att döma om den harmoniska effekten. Då kommer Mouret och rifver ned alltsammans. »År ni galen, människa, hvarför söker ni att

skona ögat? År ni rädd, förstår ni då icke, att konsten är att förblinda dem? Så här: rödt! grönt! gult! Och han gör fönstren gnistrande af färger; att antända en tygeldsvåda, det är hvad han kallar *la science d'étalage*. Kundernas skaror komma, man belägrar magasinet, rusig af hoppet att vinna ett tyg till rampris. Och magasinet växer, tills det fyller ett kvarter, det blir till en liten stad, och Mouret utvecklar alltjämt sin förförelsekonst med de otroligaste lister: förnäma damer och borgarfruar, alla mötas i detta damernas paradis. Ligger icke något af århundradets historia i denne mans tillvägagående och triumf? Han är den nye tidens man?

Denna karakteristik återkommer i alla Zolas karaktärer af denna typ. De ha alla stridens patos. Saccard, där han som chef för ett svindelföretag i *Penningen* står vid sin pelare på börsen och lugn och kall utdelar order åt sina mäklare, medan rundt omkring honom aktiehafvets ebb och flod brusar, är en man af detta slag, som i stridens skiften bibehåller den lugna kallblodigheten och af dess hetta inspireras till nya utvägar.

Hur skildrar han alltså dessa moderna härskar-naturer? Som spekulanter på passionen. Än skildrar han dem som försiktiga, än som dumdristiga, förenande jägarens bägge egenskaper, den lurande vaksamheten på konjunkturerna och den ögonblickliga beslutsamheten. Impulsen är stor först då, när den beräknar sina

medel för att nå sitt ändamål. Beräkning och impuls äro af naturen fiender, de måste lära sig att blifva vänner, diktarnaturens fantasi måste sammanträffa med den beräknande logikerns lugn. Hos Saccard är fantasien för stor. Han är ett bevis på, huru Zola ser den praktiske mannen som poet men blott till hälften som sådan. Maxime, sonen, kallar honom i sin mycket karakteristiska beskrifning »millionens skald», men de kolossala vinster, han ser i sin fantasi, berusa honom. Gunderman, den judiske bankiren, som slår honom, är däremot det rena affärsgeniet, som lugnt och tåligt afvaktar det rätta ögonblicket, men, när detta ögonblick kommer, begagnar han alla bakhåll och utvecklar en feberaktig verksamhet. Ju mera praktisk impulsen är, desto mera imponerande är den. Den öfverlägsne mannen är den hungrige, som bäst förstår att spela den mättes roll, rollen af likgiltig. Ingen skall gissa den öfverlägsne mannens hemlighet. Han skall lägga sig i försåt för lyckan som jägaren för villebrådet. Ju tätare buskarna äro, där han hvilar, desto bättre är det. Ju tystare han är, dess mindre skrämmer han villebrådet. Om ingen ens ser på honom, att hans hjärta klappar, så mycket bättre! Vänta kan han ju få, men det kommer ett ögonblick, då villebrådet är inom skotthåll. Pang! skottet smäller, jaktbytet är hans, och den skicklige skytten erfar den enda suveräna fröjd, hvilken i sig innefattar alla andra — seger-

fröjden. Hos alla dessa män, som äro vuxna de stora kraftprofven för framgång, finns, som hos Zola själf, en sammansättning af diktarens fantasi och logikerns beräkning, af värme och kyla, af hänförelse och list. De höra till uppkomlingarnas klass och till dem, som måst truga sig till framgång. Zola hade af sitt eget fattigdomslif lärt denna köld och detta lugn som villkor för uppkomlingens seger.

* * *

Då komma, som de första tecknen till en ny, mera pessimistisk grunduppfattning, romanerna *Germinal* (1885) och *l'Oeuvre* (1886), på svenska kallade *Vårbrodd* och *konstnärslif*. Här är ej längre passionen skulden till det onda, det är ett hopplöst arbetsslafveri som här skildras. En obeveklig verklighet, som ingen ansträngning kan betvinga, icke ens vetenskapen eller den kloke mannens praktiska geni, ställer sig här som ödesmakt i vägen för individen och förintar honom. Här är en strid mot ett motsträfvigt material, hvars slut aldrig kan bli seger. *Germinal* behandlar en olycklig arbetarstrejk och en olycklig arbetarbefolkning. Zola skref den efter ett besök i kolgrufvorna och den tröstlösa sanningen i dessa skildringar föreföll sedan nästan profetisk, när samma scener kort därpå upprepades i Decazevilles, Lüttichs och Charlerois kolgrufdistrikt. Hvad han här framhåller är grufarbetets obe-

lönade kamp för tillvaron, arbetets utslitande lif. Hvad som utgör detta hvardagslifs faktorer framträder med hemsk tydlighet genom den minutiösa detaljskildringen, hvarigenom man likasom tycker sig höra droppens eviga fallande, när han urhålkar stenen, eller med andra ord tycker sig vara med om nödens småningom förfäande inverkan. Natten utan dag, ett evigt släp i grufvans mörker innebär lifvet för grufarbetaren. Hans arbetsdag åtföljes icke, när kraften slappas, af någon slutlig belöning. Vid målet i hans lif väntar blott fattighusets reträttplats och förnedring och ålderdomens öfvergifvenhet. Ingen sparad penning, ingen statens pension, intet spekulationens mästerdrag förljufvar denna ålderdoms hvila. Och den fredliga anarkisttyp, som Zola ställt midt ibland dessa knotande, svarar blott med ett bittert löje på uppmaningarna till uppror. Strejk? hvad skall det tjäna till, en strejk skall naturligtvis undertryckas. Men nog skall han vara med, om de vilja ha strejk, alltid. Men — allt måste bli nytt — »slaa spillet i stykker, saa har de mig sikker».

Och följer man dessa mäns, gubbars, gummors och barns lif, skildradt på detta sätt dag för dag, först då förstår man värdet af Zolas metod och detaljbeskrifning. Man får därigenom blicka in i arbetarens lif och märker, att man ej känner det mycket bättre än afrikanegerns. Ty först nu genom upprepningen inser man, att med enformigheten i ett sådant hvardagslif bli

styfrarna lifvets lycka, småsnålheten eller att samla dessa styfrar lifvets mål och solglimtarna, vunna på hvad sätt som helst, kärlekens njutning, om också otillåten, hvarje ögonblicklig glädje blir ett rof, som lifsslafven kastar sig öfver som den uthungrade kannibalen efter en lång fasta.

Kroppsarbetets träldom är tragiken här, det andliga arbetets träldom är tragiken i *l'Oeuvre.* Claude Lantier, denna romans hufvudperson, är målare, bredvid honom står skriftställaren Pierre Sandoz och arkitekten Louis Dubuche. Romanen är intressant, då man kan märka likheter mellan både Lantier, Sandoz och Zola och mellan Sandoz och Flaubert. Lantier har den stora naturalistiska ärelystnaden att göra en friluftsstudie med ljusa färger. En olycka för honom är denna ärelystnad. Mycket abstrakt taladt är Claude Lantier en typ för konstnärsinstinktens sträfvan efter den ideala fullkomligheten. Fastän det är Zola som tecknar honom, så är det dock så. Claude lefver för idén om den symboliska kraften hos färgsammansättningen, han vill med färgens medel ge det universella intrycket af ljus och skönhet. Hans ärelystnad är att måla en tafla, framställande världsstaden Paris, sedd i fågelperspektiv med den majestätiska storheten af dess Cité, betraktad från bron Saints-Pères. När dimmorna sjunka bort från tornen på morgonen vid soluppgången som en fallande mantel, då skall man se staden stiga fram ur

dimbadet som en skönhetsdrottning med sina glänsande husrader, Seines vatten som sitt skärp, kyrkornas högtidliga toppar, utkanternas myllrande lif som svarta punkter på taflan. Allt detta vill han skildra. Och detta *kan han ej skildra*. Känslan af denna hans oförmåga tar lifvet af honom. Hans lif är nu en ständig plåga. Tanken på taflan jäktar honom till döds. Är det möjligt att skildra detta, frågar han sig. Ena gången känner han: ja, det är möjligt, den andra: nej, det är omöjligt. Han känner mystiken och storheten af detta ämne. Claude är mystiker, trots det att han tror på naturen med öfvertron hos en tillbedjare.

Framför allt är han dock ärelysten. Hos konstnären är ärelystnaden det samma som kampen för målet, för segern, och han vinner ju visserligen egen ära därigenom, men det är ingen direkt kamp för hans egen personliga fördel eller ens lycka. Hans egoism är en lidandets egoism, ej glädjens. Detta framgår framför allt tydligt af l'Oeuvres skildringar. Kärleken till hustrun hos Claude, en kärlek, som ursprungligen har all ungdomskärlekens entusiasm och doft, offrar han för sin förfärliga tafla. Den kväljer honom natt och dag. Han stiger upp om natten, halfklädd, för att måla med ljuset i handen, förvildad af sin törst efter att lyckas ge form åt sin dröm. En dag fordrar hustrun honom tillbaka. Hon förbannar denna målning, som har förstört deras kärleks frid och jubel.

Ett ögonblick ser det ut som om Claude skulle uppvakna ur sin konsts rus och dröm. Men det slutar med att han hänger sig i ateliern. Och om författararbetets öfvermakt öfver människan säger Pierre Sandoz: »Tro mig, arbetet har beröfvat mig allt — — — med hvar bit bröd tuggar jag mina fraser, arbetet sätter sig till bords med mig och går till sängs med mig, hvilande på samma hufvudkudde. Ingenting existerar mer för mig; när jag besöker min mor, är jag så förströdd, att jag, tio minuter efter det jag träffat henne, ej vet, om jag hälsat god morgon. Min hustru har ingen man mer. Jag har stängt bakom mig dörren till världen och kastat nyckeln genom fönstret.» Huru detta andliga arbete är det aldrig slutande, huru hvart afslutadt verk blott är en upphunnen station, som blott eggar att fortsätta till nästa, huru det dödar hemlifsglädje och hvardagsglädje, huru den stora framgången kanske kommer, och huru belöningen för alla dessa ansträngningar slutligen blott är att hinna till spetsen af *sin* förmåga, att vinna ett rykte och att sedan gå nedför, bli glömd, ja bli skymd af sig själf — allt detta talar romanen om, bättre än vi här kunnat återgifva det.

L'Oeuvres ämne är då konstnärslifvets melankoli, konstens inkompetens att skänka den personliga lyckan. Konstnärens sträfvan är ett lidande, en evig trånad, rastlös och dödande, ty han sträfvar efter en omöjlighet, att fånga oänd-

ligheten, fixera hela lifvet, koncentrera intryckens massa och ge en världsbild. Oupphörligt återkommer som Claudes fixa idé denna totalbild af Paris i Zolas beskrifning på hans kval. Häri ligger en självbekännelse om Zolas egen djupaste ärelystnad, hans egen trånad efter att säga, måla, återgifva det, som ännu aldrig blifvit måladt, utsagdt, återgifvet, naturens innersta mysterium, lifvets gåta. Och det är betecknande, att Claude för att finna detta väljer kvinnokroppen och — Paris. Hela Zola ligger i detta val. Vänner fråga Claude, hvad det ligger för mening i denna båt med kvinnor, som han anbringar på sin tafla, nakna och halfnakna. På en vy öfver Paris — hvad göra de där? Han kan icke förklara dem logiskt. Han behöfver dem för skönhetsintrycket, utan dem vore taflan ej fullständig. Zola tyckes med en viss humor här velat antyda sin egen skildrings två kategorier: han älskar också staden, världen, förvärfslifvet, allt det förkonstlade, men jämte detta kvinnan, sinnligheten, den barnsliga driften, det idylliska driftlifvet jämte raseriet och det farligt förföriska i detta, och dessa två motsatser får han ej att sammansmälta. I hans böcker spela de hvarandra spratt, dessa två element, det realistiska och det romantiska, det torrt praktiska och det vidunderliga, och det är ur dessa två element, sammangjutna i ett besynnerligt virrvarr, som symbolismens öfverdrifter framvuxit. Man blir aldrig säker på tonen hos Zola: än är

andemeningen kallt förståndig, än orgiastisk och dityrambisk. Men dessutom: Claudes tafla öfver Paris är heterogen och utan helhet af en djupare grund, därför att lifvet själft är heterogent, det är ett fragment af något oändligt, som ligger bakom, en del af en helhet, och det är detta fragment Zola dock vill att vi skola älska, äfven om vi skulle stupa vid försöket att sammanfoga dess skilda delar till harmoni. Och allt mer och mer skola vi se, hur denna grundtanke: vi skola älska lifvet, återkommer och upprepas tillika därmed att den fördjupas. Vi skola älska lifvet, *fast* det är disharmoniskt, brutalt, fragmentariskt och gäckande, därför att det är en del af detta hela, stora, anade, dunkla, som vi aldrig kunna nå.

I denna arbetarens och konstnärens olyckliga strid ha vi således sett striden i en vida mera förfärande gestalt än i Zolas förra målningar, där alltid den praktiske mannens själftillit och segervisshet var grundackordet och passionen och den omåttliga driften utgjorde grunden till alla olyckor. Nu är det naturen, det yttre själft, något gent emot människan öfvermäktigt som är upphofvet till olyckan. Naturens oändlighet, gåtfullheten hos denna är den fiende, som ställer sig mot människokraft och människovilja.

Zola tar steget fullt ut, när han börjar uppvisa, huru kulturen och vetenskapen också öfvergå till en af de naturförbannelser, som förslafva individen genom att sätta den starkares egoism i system. Allt mer och mer öfvergår egoismen hos

Zola från något naturligt till en hemsk och elak naturförbannnelse. Från ungdomsärelystnadens lifskraft, som förvandlar lifvet till en glad täflingskamp, där den starkare också är den bäst utrustade, den som förtjänar segerpriset, blir egoismen småningom allt mera lik det spöke vi alla känna, den egoistiska fanatismens vidunder, det idélösa sträfvandet efter den egna vinningen, den blir från att beskrifvas som arbetsglädje mer och mer beskrifven som blott en ny form af njutningslystnad, den egna maktens trånga horizont. Så skildras klassegoismen hos bourgeoisien i *Pot Bouille* (1882), på svenska öfversatt med *Bättre slödder* och i *la Terre* (1887) har han kastat stridshandsken mot den franska allmogeklassen. I sin råa cynism och sin okonstnärliga måttlöshet beteckna dessa två romaner det naturalistiska manerets syndafall hos Zola. Men allra intressantast blir detta omslag, när han, som i skildringen af det fransk-tyska kriget i *la Debâcle* (*I grus och spillror*, 1892), skildrar folkegoismen under krigets afskräckande form.

Den hemska leken med människoöden framstår här i hela sin obarmhärtiga nakenhet som i djupaste mening onaturlig, ett våld på all jämvikt. Och dock är det vetenskapen som segrar, det vetenskapliga folket som besegrar det ovetenskapliga. Som ett förspel till skildringen kan man erinra sig slutscenen i *Nana*, en nattscen. Krigsförklaringen mellan Frankrike och Preussen är nyss utfärdad. Parispöbeln vrålar skriket »à

Berlin, à Berlin!» Man tycker sig redan höra kejsardömets dödsvånda i njutningsyrsel. Paris visar sig i nattbelysningens fladdrande ljusskimmer: som skuggor röra sig skarorna i fackeltågets sken med skuggspelsfigurers hastighet och lif. En yrande krigsorgie har fattat alla: man *vill* segra, alltså *kan* man det också. Kejsardömets humbug har smittat pöbeln, som tror på sig själf, kriget är ju, menar man, en glad förströelse, en munter lek. I *la Debâcle* kommer så skildringen af kriget självt. Den lugna kraften hos den preussiska arméen nedslår allt motstånd. För preussarna är krigets schackbräde indeladt i rutor. För dem är krigsspelets tragedi en lek, hvar liten rörelse är som en gest på teatern, beräknad på förhand, och generalrepetitionen är redan gjord där hemma i Tyskland, nu är det blott att utspela stycket på Frankrikes jord. Boken skildrar yrvakenheten hos det franska folket, som hittills hade trott på zuaver och turcos och på den personliga tapperheten. Den glada och dumma naiva hjältekraften är t. ex. framställd hos den vansinnigt tappre löjtnant Rochas, som midt under förtviíladt kulregn håller modet uppe hos manskapet under jublande utrop: »Vi ska' klå preussarna, ge dem en spark, som skickar dem öfver gränsen!» När han faller, har Zola smittat läsaren med något af heroismens heliga eld, och läsaren säger sig triumferande: De kunde icke mer än döda honom, han var lycklig, ty han föll för den sak, han älskade. Man ser redan här något

af den nya makt, som börjat dagas för Zola som idealet: den förnöjsamma inspirationen. Men hvad hjälper den personliga kraften här: allt är förloradt, folket är förloradt, hur stor och heroisk Rochas än må vara. År logiken som kan beräkna sig till seger, storhet, är nyttan målet, egoismen lifvets höjdpunkt, egoismen fattad som sträfvandet för det egna intresset det förnämsta, då är preussaren den store mannen.

Men Zola har ändrat tanke: den kallt beräknande vetenskapligheten är nu ej längre hans ideal, framgången ej heller nu hans måttstock på det stora i lifvet. Men han har också utvecklat sitt begrepp om det onda. Likasom förr tecknar han ju kejsardömets brister i dess hyllning af paradståt, lyx, sken i alla lifvets förhållanden, hvilket allt upppfostrade oduglingar. Det var dess tro på den fagra ytan, som om denna ägde verklighet och motståndskraft, som redan hade underminerat det, och nu fördärfvade denna tro det. Men Zola ser nu, att äfven i den brutala framgången ligger yta och sken, det faktiskas öfvermakt kan vara det onda skenet lika väl som det tomma inbillningsjollret. I dessa bägge motsatser ligger skildringens stora intresse. Man ser å ena sidan det franska folket, tappert, vältaligt, rikt och självförtröstande, och å andra sidan tyskarna, ett löjligt folk, tyckte fransmännen, därför att en tysk icke kunde bocka sig lika bra i en salong eller ta en lika intressant pose på kajen af en fashionabel badort, och när så detta folk

skickar fram sina härskaror, så segrar det på ett obegripligt sätt. Zola hade kunnat triumfera: hans tes var ju kejsardömets ruttenhet och vetenskapens allt besegrande makt, men — han triumferar ej. Man läser här öfverallt mellan raderna, att kriget är grymt och brutalt, att det var hans älskade vetenskap som svek hans förhoppningar, då den kunde användas att göra detta krig till en så vacker militärpromenad, där man inringade villebrådet, franska armén, i en dalkittel för att sedan från bergssluttningarna kanonerna skulle plöja blodiga fåror i dess led. Det vill synas som om vetenskapen var kallare än han väntat och som om han tyckte, att dess uppfostran var tvetydig, eftersom den kunde sätta ett hemskt mordvapen i hand på den förste bäste, som hade lärt sig några glosor ur dess ordbok. Det var ungefär samma upptäckt, som vi alla gjorde, när vi funno, att anarkismens bomber kunde tillverkas af hvilken galning som helst. Bland alla Zolas böcker är ingen bok så vek som denna om kriget, där hufvudhandlingen utgöres af den ideala vänskapen mellan den bildade mannen och bondsoldaten och det förhållande, som utvecklar sig mellan den förres syster och den senare.

Och ännu mer afgjordt sträcker vetenskapen gevär i *Doktor Pascal* (1893). Denna roman var ett sviket löfte af författaren, ty Zola hade utlofvat, att han skulle låta en läkare bli hufvudpersonen i cykelns sista del och där framlägga den vetenskapliga motiveringen till sin teori om

ärftligheten, hvarur Rougon-Macquart-släktens egenskaper kunde förklaras. Men när ögonblicket kom att infria löftet om problemets lösning, sveko både kraften och tron på teorien författaren. Doktor Pascal skulle förklara sammanhanget men har ingen förklaring att gifva. Romanen visar oss en ädel och flitig forskare, som gör anteckningar i vetenskapligt syfte om släkten för att bevisa sin ärftlighetsteori, samlar dem i ett skåp och hopar anteckningarna. Han dör af hjärtslag, och hans bigotta släktingar öppna skåpet och bränna anteckningarna. Men detta är icke det väsentliga i boken utan hans kärlek till Clotilde, den unga släkting som bor hos honom, och den lycka, denna kärlek skänker honom, en lycka, för hvilken hans vetenskapliga ärelystnad bleknar bort. Vändpunkten i doktor Pascals lif blir ålderdomsfasan och ensamheten. Han börjar förakta vetenskapen som lifvets tröstarinna. Svärta ned papper, hvad är det mot att älska och vara älskad? Trycka en älskad kvinna till sitt bröst, ej gå till en ensam bädd men vara två om lifvet, men ännu hellre vara flera om det, att bilda familj, smeka barna kinder — endast detta är lycka. Den ensamme och barnlöse känner icke lyckan. All ärelystnad för abstrakta mål är otillräcklig att fylla lifvet. Den sanna ärelystnaden är att älska. Ungefär så drömmer doktorn, och denna sin lefnadsfilosofi sätter han i verket. Allt hans stoiska tålamod att fullfölja vetenskapliga undersökningar gör fiasko inför denna

unga kvinna: Vetenskapen gör fiasko för kärleken. — Gå vi slutligen till *Lourdes* (1894), kan äfven den förefalla mycket hopplös gent emot det valspråk om *individens* öfverlägsenhet med *strid* och *seger*, som jag uppställt såsom sammanfattande Zolas första uppfattning af människolifvets uppgift. Lourdes framställer en ny fas af lifvets träldom, mänsklighetens träldom under det fysiska lidandet. Lourdes är icke någon mot mänskligheten i dess helhet vänlig bok — långt därifrån. Den behandlar ett pilgrimståg till Lourdes, bestående af sjuka, hvilka hoppas på vallfartsortens undergörande madonna. Zola skildrar tron under två synpunkter: dels som en sorglig lättrogenhet eller en konstgjord entusiasm, dels som det verkligen stora i lifvet, den naturliga och äkta tron, som hvilar på den stora kärleken. Som sådan är den, som all äkta tro, barnslig och kanske vidskeplig. Öfver hela romanen hvilar denna dubbelstämning af förakt eller beundran, allt efter som tron fattas i den ena eller den andra af dessa betydelser.

I boken finna vi då som ett af dess grunddrag ett vemodigt beklagande af den mänskliga lättrogenheten, af mänsklighetens förminskade lifskraft, af det märkvärdiga fenomenet, att ingen vågar hoppas på det naturliga eller, när hopplöshetens stund är kommen, att ingen vågar se hopplösheten i ögonen. Alla behöfva de ett löjligt hopps lycka, de behöfva tro på något, lika godt hvad, som skall hjälpa, på en yttre

makt, som skall göra underverk. Kom blott med det löjligaste i världen, ett universalmedel, ett botemedel, ett plåster, som man puffar för, och alla strömma till, gripna af en förvirring, ett sinnesrus af lycksalighet och glädje att vara hjälpta, frälsta och botade. Ack, man slipper ansträngningen, slipper att tänka och vara personlighet, man får gripa lyckan som barnet griper fadershanden. Lidandet med den förnedring det medför och dess vilda gripande af hoppets lycka är bokens grundtema.

Men när Zola skildrar det barnsliga vanvettet i denna järnvägswaggon, full af sjuklingar, hvilkas ögon glänsa och fuktas vid historierna om underkurerna, skildrar han denna trons yrsel ej blott som barndomssymtom, utan också som ålderdomssymtom, det slags ålderdomssymtom, som heter att *vilja* vara barn på nytt och som egentligen borde heta att vilja vara barn, när man ej längre *är* det, d. v. s. att försöka berusa sig för att vara troende och naiv. Den unge tviflande prästen gripes oupphörligt af en längtan: Ack den som kunde tro detta! till dess han med ens manligt afkastar denna önskan att söfva sitt förnuft och förstår, att denna slags underverkstro ej är för honom.

Historien om tillkomsten af denna vallfartsort är i grunden ganska enkel. Zola låter prästen berätta den i skilda repriser för medpassagerarna för att för dem förkorta vägens vedermödor och ehuru han berättar med sagoförtäljarens

öfvertygade ton, inser man fullkomligt sammanhanget. Ett barn, en sjuklig flicka, uppfostrad vid helgonhistorier, drömmer om att bli frisk, och hon ser i sina drömmar, huru madonnan botar henne. Flickan, det slutna barnet, börjar profetera om ett kommande under. Hennes ögon bli stora, hennes kinder färgas af hänförelse: hon är först rädd, men fylld af legendernas inspiration fortsätter hon nätternas drömmar vakande. Där, i den tysta källans närhet, har hon i vattnets dimmor sett jungfrun. Hon var vacker: hon vet, hur hon såg ut, så mild, så ljuf, ett ögonblick, — och så var synen borta. Hon ser en visionär bild: den heliga jungfrun uppenbarar sig för henne, som hon gjorde för Jeanne d'Arc. Hon berättar detta: Andra bli botade. Och hon själf? Hon blir småningom trött på äran att vara sierska. Hon drar sig tillbaka, och när folket kysser hennes klädfåll, begriper hon ej längre, hvad hon har gjort. Hon vill bli fri från alla dessa människor, som se upp till henne. Men afgudadyrkan förföljer henne, man tigger henne om förböner. Hon kan ju allt hvad hon vill, hvarför vill hon då ej? Och en stormande hop af människor, som tro på hennes ord och afvakta hennes vink, omgifver henne. Men, stackars flicka — hon vill bli fri: frihet och ära, se där två motsatta begrepp. Och Zola tecknar i Lourdes' sista del en bild af det enkla naturbarnet, som hatar sitt rykte som orakel, och när han tecknar bilden, tycka vi oss bakom

flickans drag se hans egna. Han torde själf vara lika så trött på snillets regeringsbörda, som flickan i Lourdes är trött på sitt profetskap.

Hvad betyder nu denna inspirerade flicka, hvilken blir den egentliga fast osynliga hufvudpersonen i Lourdes? Hon betyder underkastelsen under en högre makt, den blinda hängifvenhet, som är mysticismens förklaring. Hos henne är denna hängifna mysticism natur och skapar ett underverk af tro, och huru skeptisk Zola än är gent emot arten af detta naturbarns tro, har han nu insett att denna hängifvenhet för något högre är lifvets lycka. På alla områden återfinnes denna hängifvenhetens mysticism: lifvet är fragmentariskt, bakom det vi komma åt ligger den helhet, som vi ej komma åt, men vår hängifvenhet för detta fragmentariska beror på vår aning om att det är en del af det stora okända, som vi ana, och Zola låter prästen i boken som det närmaste önskningsmålet uppställa en ny religion. Jag har ej utan mening jämfört flickan i Lourdes med Jeanne d'Arc. Ty på ett ställe utbrister han i *Mes haines*, att bland de historiska företeelser, som retat hans skarpsinne och nyfikenhet, äro det gamla Egypten och Jeanne d'Arc två, hvilka han aldrig förstått. De äro fakta, säger han, men han grubblar på dem fåfängt, och han förstår dem ej. Man ser, att Jeanne d'Arcs gåta har han nu sökt förklara i Lourdes. Förklaringen har, som man af tidningarna erfarit, ej behagat påfven; ovisst är, huru

många protestantiska läsare som skola gilla den. Vidskepelsen må vara ett nödankare, men den är riktig på sitt sätt: Så torde meningen i Zolas roman kunna tydas. Lyckan är oerhördt svår att fånga; kan man fånga den på detta sätt med fullt uppriktig tro, genom hvad vi andra kalla vidskepelse, må man då göra det. Eget är att se, hur den största viljekraften bland Frankrikes författare öfvergått till samma toleransens religion mot allt, hvad som är djupt och sant kändt, som för närvarande hyllas af Anatole France, Paul Bourget, Voguë och hela det nya Frankrikes skriftställarskara. Men det är ingen likgiltighetens tolerans, så som det till slut blef hos Renan. Zola erkänner, att vetenskapens lösningar blott äro provisoriska, men han fasthåller alltid, att vetenskapen och blott denna är medlet, som skall uppdaga sanningen, så vidt den låter sig uppdagas. På sitt kraftiga, stolta språk säger Zola så vidt jag förstår hans uttalanden i Lourdes: Sök, men hoppas ej att finna sanningen, var nöjd med sökandet, du är icke värd att finna mera än småsmulor af lifvets bröd, var lugn och glad öfver småupptäckterna, men tro ej på de vises sten, ty finnes denna en gång under mänsklighetens jordvandring i tiden, är den ej en enkel ädelsten eller ett enda fynd men ett blixtrande smycke, sammansatt af tusentals småstenar.

* *
*

Zola har från den kallt egoistiska synpunkten och uppfattningen gått öfver till ett nytt lyckoideal. Han beundrar ej längre i den egoistiska kraftens triumf det högsta. Det är målet, han nu betraktar på annat sätt. Han ser den individuella lyckan i hängifvenheten antingen för en person eller för en sak, en idé — något, med andra ord, som man kan tro på eller beundra. Han skildrar detta, som ger spännkraften i lifvets strid, ofta med en hemsk öppenhjärtighet om detta älskade föremåls brister. Det är icke något ideal man behöfver tro på, icke något felfritt, fullkomligt, icke något af det, som man vet ger lyckan hel och oblandad, nej, man kan tro på något mycket bristfälligt. I *Au bonheur des dames* älskar Denise Octave Mouret. Hon älskar honom, därför att hon beundrar honom. Han är visserligen ej något mönster af trohet, denne flickjägare, hon visar ett envist motstånd mot hans förförelseförsök, och dock, när han så erbjuder henne platsen som hans maka, svarar hon obetingadt ja. Hon ser hos honom en storhet, som hon förstår, den stora arbetskraft, som är lifvets egen berusning, och inför denna kraft måste hon böja sig. Samma tes om tjusningen hos en sådan kraft är drifven till en ytterlighet, som knappast är trovärdig, hos Caroline Hamelin i *l'Argent.* Denna begåfvade kvinna af hög karaktärstyp har studerat sig trött på intellektuella problem. Hon möter Saccard, den store börssvindlaren, och tillhör honom utan att själf

veta hvarför, om icke därför att kring honom är en atmosfär af evigt hopp, ungdom och företagsamhet. Inför den våldsamma naturkraften hos honom, som aldrig är trött, aldrig misströstar, alltid tror på nya möjligheter, nya utvägar, står hon, den tanketrötta, med ett mildt leende af lycka, så som man ler inför vårens brusande lif och barndomens oförnuftiga fågelkvitter, och han får eröfra henne. När hon till fullo inser hans naturs samvetslösa äfventyrarlynne och hans brottslighet, försöker hon att hata honom men kan det ej. Sista gången hon träffar honom är det i hans cell i fängelset. Han har öfverspekulerat, han är börsspelare, hennes och hennes brors förmögenhet har slukats af detta storartade börssvindleri. Allt är slut dem emellan, det låter hon honom veta. Hon tror sig få se en bruten och böjd man, men han går omkring som ett lejon i sin bur bland sina papper. Sedan han varmt tackat henne för besöket, fördjupar han sig i sina planer. Hvad är godt och ondt här i världen? säger han. Hade jag lyckats, hade ett företag af omätlig vikt för världen fullbordats, Österlandet, Palestina hade förenats med västern, de aktieägare, som nu äro ruinerade, hade då varit rika.

Så som denne man förklarar för oss den sig utvecklade kraftens gåta som ett evigt problemlösande, ett evigt experimenterande, en ständig djärf fråga och nyfikenhet, så blir för Zola också själfva lifsfullheten i naturen ett dylikt problem

med experiment, ett arbete, utvecklingens arbete och strid. Här ligger ej, i naturens lif lika litet som i mänsklighetens, lyckan enbart i striden, ej ens i segern, i striden med lyckligt resultat, utan i självfva sträfvandet. Att uppnå ett mål, att vinna idealet är omöjligt: lyckan ligger i att närma sig ett mål, att känna, huru man närmar sig det. Striden är lyckan, det är hvad han alltid sagt och hvad han ännu vidhåller, men stridens lycka är nu ej segervissheten utan hängifvenheten för det stora, som man älskar och tror på. Och detta stora är lifvet och framåtskridandet till högre former af lif. Men Zola tecknar ej denna verklighet, som man älskar och tror på, så abstrakt, som om man ej skulle kunna tro på annat än det sköna, på idéns starka kämpe eller verklighetens huldaste uppenbarelse. Hans prutmån på det älskvärda är stor. Ett ganska begränsadt praktiskt mål, en ganska liten karaktär, en ganska obetydlig flicka kan inspirera med trons och kärlekens makt. Känsloentusiasmen är lifvets egen inspiration, när denna varelse eller detta praktiska sträfvande, som man älskar, symboliserar lifvet självft. Lifvets berusning — detta uttryck, som nästan öfvergått till osmakligt slagord i eftersägarnas mun — betyder just det nya, de ständiga möjligheter, som lifvet innebär. Vi ha säkerligen känt idealistens motvilja mot Caroline Hamelins vansinniga kärlek för Saccard eller Denises för Octave Mouret, och det har kanske smärtsamt berört oss, att doktor

Pascal öfvergaf sitt stora vetenskapliga arbete blott därför, att en ljuf ung flicka älskat honom och förtrollat honom. Men hvad var det, som bragte Claude Lantier på fall? Den genialiske målaren var ej förnöjsam. Han svedde sina vingar på att flyga för högt mot solen. Han ville sammantränga en värld på sin tafla, han ville älska universum självt och skapa en drömbild, och därför blef allt blott fragment. Hade han *kunnat* konsten att älska, skulle han förstått att begränsa sig och begränsa idén, oförnöjsamheten skulle ha vikit för hängifvenheten åt den mindre uppgift, som han mäktat. I största allmänhet har alltså Zola uttryckt trons inspiration, hoppets längtan och kärlekens hvila, som låter människan kämpa med lust, njuta med lust och i nödfall lida med lust, i Caroline Hamelins ord i *l'Argent:*

»Ack ja, glädjen att lefva, finns det egentligen någon annan här på jorden? Lifvet, själfva lifvet, i sin fulla kraft, hur afskyvärdt det än är ... lifvet med sitt eviga hopp ...»

Zola har tecknat lifvet obarmhärtigt och grymt men med känsla af att dess hemlighet är en födslovånda, hvilken kan tyckas ful som allt hafvandeskap, men som man förstår att älska i dess fulhet, när man begriper dess innebörd, som är att framalstra ett nytt fullkomligare väsen. Det förhållande, i hvilket en människa träder till en annan eller till en idé, är därför lyckligt i samma mån det skapar och är fruktsamt. Hur

mycket än de, som icke reflektera eller som icke känna lifligt, kunna stämpla ett sådant påstående som mysticism, endast ett andligt eller sinnligt driftlif, en förhoppning om att ur en andlig eller kroppslig förening skall framgå ett barn, en andlig eller kroppslig lifsfrukt, endast detta ger känslan af att lefva, att vara ett hjul i världsmekanismen, en faktor i världsarbetet. Att denna alstringskraft, denna glädje öfver afkomman, detta fysiska och psykiska driftlif är innersta motiv till lyckan, har ofta på ett rått och osmakligt sätt af den naturalistiska skolan betonats, men yttersta grunden till hennes framgång ligger dock däri, att den vågat lägga denna måttstock, produktiviteten, skaparkraften, känslan af det lycksatiga i att göra något *reelt*, att icke drömma utan *vara* något och *förmå* något, som värdemätare på allt mänskligt sträfvande. Lifvets konflikter och förhållanden framträda därigenom i en annan belysning. Duglighetssynpunkten blir den fönämsta, icke den eleganta värdighetssynpunkten. Enligt denna norm klassificeras lifvets förhållanden efter sin förmåga att motsvara fordran på lifskraft eller kraften att skapa nytt. Underkända bli enligt denna måttstock de korrektaste förnuftsäktenskap i verklighetens eller tankens värld, dessa där allt är upprepning, liflöshet, andlig död, gillade bli enligt samma värdering de till utseendet mest omaka föreningar, så fort en nyskapning eller växelverkan där försiggår. Och individens eget uppförande bedömes icke heller

genast som brott och skuld, så fort han bryter sig ut ifrån något, som förefaller honom som ett fängelse, fast det måhända kan tyckas andra som en skyddsanstalt. Man skulle kanske kunna jämföra förändringen i åskådningssätt med skillnaden mellan trädgårdsmästarens och naturforskarens syn på natur. För trädgårdsmästaren är trädgårdens inhägnade jordstycke ett heligt rum; den planta, som icke trifves i den feta trädgårdsmyllan eller med samma behof af sol, skugga, vattning och must som kamraterna, är ett ogräs, en vanartig planta, som opponerar sig mot trädgårdens regler; för naturforskaren åter blifva en mängd af dessa bångstyriga ogräs, som ej trifvas med kulturväxternas lifsvillkor, som välja sin jordmån i besynnerliga förhållanden, lika intressanta och viktiga som de mera regelbundna plantorna; han ger individerna i växtvärlden lika rätt till lifvets förmåner som den naturalistiske författaren ger åt individerna i människovärlden.

Hvad som dunkelt föresväfvade Goethe i »Wahlverwandtschaften» och där tog en sentimental och ej så litet omoralisk form, att kärlekens natur låg i en hemlighetsfull valfrändskap, det som Holberg humoristiskt efter Horatius talade om, nämligen naturen, »den Hex», som kommer tillbaka trots alla utvisningsdekret, det har för den moderna realismen blifvit det grundläggande för verklighetsstudiet. För Zola har det gällt att upptäcka naturlagens dragningskraft och oemotståndighet. I sin polemiska ifver har han fram-

ställt mycket som förkonstling, som ej är det, mycket som natur, som icke är det renaste uttrycket för naturen, men i det han säger oss ligger likväl alltid en fläkt af det stora universela lifvet med dess friska mod att skapa genom att förstöra. Ty förstöringen af det, som är unket, murket och fallfärdigt innebär något af lifvets egen obarmhärtiga barmhärtighet att ej skona det lifsodugliga till nackdel för det lifsdugliga.

Efterskrift.

Jag tillägger några ord till ofvanstående artikel närmast med anledning af romanen *Rome*, som under mellantiden utkommit, men också på grund af det nya intresse, som fästs vid Zolas namn i följd af hans uppträdande i Dreyfusfrågan, där han som bekant ställt sig som förkämpe för Dreyfus. I ett tvisteämne, där hvad man brukar kalla hela Frankrike tycks ha ställt sig på den motsatta sidan, har han ej tvekat att bekämpa ett helt land ej blott med risk af frihetens förlust utan äfven med risk af att uthärda en förföljelse och bli föremål för ett förtal, hvars högröstade allmänna opinion uttryckt sig i ordet: fosterlandsförrädare. Det är intressant att anmärka mot dem, som vilja göra Zolas uppriktighet tvifvelaktig, att hans protest skedde på en tid, då det redan var fara på färde för

alla, som höjde sin röst för Dreyfus, att denna sak redan då gjorts till ett med arméens ära, då alltså allt redan var så ställdt på sin spets, att den stora tidningen Figaro bytt redaktör blott af fruktan för den allmänna opinionen och bytt åsikt för att ej behöfva möta den storm af impopularitet som hotade, ett lyckligtvis ganska enastående exempel på offentligt kungjord falhet af en stor tidning.

Om Zola har rätt eller icke, är här icke frågan och det kan ej heller af någon nu afgöras. Men äfven *om* hans angifvelse för orättfärdighet i processen ej varit grundad på fullgiltiga eller säkra uppgifter, är äfven detta ursäktligt, då det är tydligt nog, att all den hemlighetsfullhet, hvarmed detta rättsfall alltifrån början omgifvits, gjort det så godt som oåtkomligt för undersökning om ej rent af en utomordentlig åtgärd vidtogs. Den enda möjligheten att därvidlag få veta sannnigen var just Zolas nämligen att en enda man stälde sig i breschen och därigenom utöfvade ett tvång. Ett sådant tryck, skall möjligen förefalla som en skandal för dem, hvilka tro på omöjligheten af ett justitiemord och på ämbetsmännens ofelbarhet. Om man förut misstänkt, huruvida icke Zola, för att göra sig hörd, i sitt angrepp gått ett steg längre än hans öfvertygelse under lugnare förhållanden skulle hafva bjudit honom, så är allt tvifvelsmål i detta afseende häfdt genom hans: Jag *svär* det. Jag jublar öfver att Zola *kunnat* säga: »Jag svär det». Det

är icke för intet han sett Panamaskandalens Frankrike. Det torde väl icke falla Zola lika litet som någon annan in att, därest Zola skulle hafva rätt, tro, att själfva regeringen bestått af en massa skälmar, utan i så fall har naturligtvis äfven regeringen blifvit förd bakom ljuset, och af de sista dagarnas förhandlingar visade det sig ju för öfrigt, huru afvisande tvenne krigsministrar förhållit sig gent emot utslaget i Dreyfus-saken. Det är för öfrigt ganska likt den sedan gammalt kände naturalistiske hataren af all halfdager, all mysticism, att skoningslöst fordra en ny redovisning och att rent af i praktiska lifvet öfverflytta den roll af »en mot allt folket», som han spelat i litteraturen, att i lifvet blifva en bannlyst och på handlingens språk öfversätta just hvad som gjort Ibsens pjes *En folkets fiende* till ett djupt spännande drama — men blott på teatern. Zola visste mycket väl på förhand, af hvilken våldsamhet en fransk folkopinion är mäktig gent emot den, som försöker trotsa dess vreda böljor. Men han håller som alltid orubbligt fast vid, att en upphetsad folkopinions makt är en pöbelmakt utan styrsel. Hvad han väckt till lif med detta sitt vågspel, är det gamla problemet, huruvida en ensam protesterande röst, vare sig den nu misstar sig eller har rätt, har förmåga att *göra sig hörd* gent emot en folkopinion. Problemet är redan löst: ty vore icke Zola den man han är, den ryktbare romanförfattaren och millionären på grund af eget

arbete, vore hans röst redan utskrattad och förstummad.

För att förstå, hvad som har drifvit Zola, är det viktigt att känna den roll, han alltid tilldelat passionen i dess egenskap af förblindare af den outvecklade mänskligheten, som går i flock efter slagord. Man måste vidare taga i beräkning den inblick, han vunnit genom sina föregående studier af imperialismen och af den högre statskonstens strategi och de forskningar, hvarmed han kommit att sysselsätta sig under affattandet af romanen *Rome.* Redan förr har det stått klart för honom, och nu i ännu högre grad, att det är en diplomatisk grundsats som ännu genomsyrar staterna, vare sig de heta republikanska eller monarkiska, och alldeles oberoende af statsformen, en grundsats som alltså ännu gäller, nämligen den, att *en* man bör tvingas att dö för folket, om så behöfves, just som på Pontius Pilatus' tid. Att denna grundsats i närvarande politiska situation äfven internationellt fortfarande står i sin fulla prydnad, har väl knappast kunnat vara tydligare ådagalagdt för hela den europeiska världen än just nu, när en hel nation, armenierna, suckar under de outsägligaste lidanden på grund af eller åtminstone under förevändning af att de äro kristna, utan att någon kristen stat hjälper dem. Då till och med Gladstones röst fåfängt predikar ett korståg till deras förmån, då uppenbarar det sig väl tydligt nog, att denna diplomatiska princip om huru ända-

målet helgar medlen kan utsträckas till den omfattningen, att äfven ett folk bör dö för folken eller, rättare sagdt, att de värsta rättskränkningar mot ett enda folk ej enligt denna princip böra påkalla de andra folkens hjälpsamhet, så fort fara är på färde. Så fort någonting hotar att störa ordningen, måste alla »mindre» hänsyn vika, och man vill då rädda Europas fred eller måhända de kotterisammanslutningar i och för ömsesidig fördel, som benämnas allianser, och hvilkas uppgift i *vanliga* fall visserligen är mycket viktig men som, när de vägra att röra på sig i allmänmänskliga kriser till försvar af mänsklighet och rätt, äro föga bättre än — oheliga allianser.

Om Zola alltså uppträdt så som han gjort, kan det mycket väl tänkas, att det *enbart* skett i syfte att skingra något af den envisa hemlighetsfullhet, som hittills utgjort den franska regeringens princip, och så mycket måste väl erkännas, att åtminstone i detta fall *misstanken* mot en styrande majoritets rättskänsla varit fullt befogad. Huru mycket äfven denna misstanke mot en klandervärd partiskhet hos ett helt folk vunnit stöd af processen, det är ett allbekant, sorgligt faktum, och det vore intressant, om på något mystiskt sätt den förlust af sympatier kunde vägas på en våg, som hela det franska folket fått vidkännas i det bildade Europas mening genom sitt uppförande under denna process. Det är sannerligen icke blott franskfien-

derna som hafva jublat, det är kanske framför allt franskvännerna som hafva sörjt. Det är också alldeles oberoende af partiståndpunkten i frågan Dreyfus-Esterhazy som förkastelsedomen fallit öfver dessa råa uppträden, hvilka förvandla en rättssal till en barbarisk skådeplats för en knytnäfveskamp mellan s. k. bildade män. Man kan säga, att ett folk alltid är utan självbehärskning i passionens ögonblick, man kan tillskrifva en del af uppbrusningen det heta sydländska blodet, en annan del missledd fosterlandskänsla, men det mesta är dock ett besinningslöst inbördes krig, en ful raskamp och klasskamp, hvars mest ouppfostrade yttringar måste bort, om Frankrike i sin helhet skall återvinna Europas aktning. Europas intresse skall Frankrike alltid behålla, men vi hade verkligen icke tänkt oss att blott intressera oss för Frankrike som för ett af dessa halfvilda folk, som ligga på Europas östkant, utan vi hade tänkt att fortfarande kunna med alla dess svagheter och fel akta och beundra det som ett kulturland. Och det är löjligt — det kan icke nog upprepas — det är fullkomligt löjligt, när på fullt allvar den franska pressen utbrister: Hvad har Europa att göra med oss? Att inblanda sig i våra enskilda affärer, hvem har gett Europa rätt därtill? Sedan när har den regeln gällt för den *franska* opinionen, att *den* ej haft fri yttranderätt gent emot Europa och äfven ofta på ett mycket ogeneradt sätt begagnat sig af sin moraliska indignation eller sym-

pati gent emot andra länders publika förhållanden?

Zola går i *Rom* fortfarande i sin gamla strömfåra af misstro till de officiella ämbetsmännens lycksökeri. Men det blef en mera intressant skådespelsform, samhällsskandalen tog, när han kom till Rom, detta andliga lifs- och regeringscentrum för en värld. Han såg mera af statsintrigens hemliga krokvägar och det respektabla skenets oändliga jesuitism. Men han såg också mera af dess paradox, af dess — ärlighet, af dess tro på sin egen nödvändighet, af »ändamålet helgar medlen» som ett slags religiös princip, och detta vidgade hans blick. Boken är den tyngsta af alla Zolas böcker, den har för mycket af resehandbok, för litet af roman, men tänker man på sista delens sista afdelning är den måhända den bästa, den största i vyerna af alla hans afslutningar. Jag skulle dock vid detta lofordande vilja frånskilja det allra sista eller försvaret för vetenskapen. Men Zola har som sagdt icke blott bättre än förr iakttagit skenets makt och förklädnaden i helighetens och den stora respektabilitetens slöja, när han har åsett, huru äfven den brottslige griper efter religionens dräkt nästan med känsla af att, så fort denna dräkt är påsatt, han har rätt och *är* verkligt respektabel, då han har påfvens uniform — typer af detta slag finnas — Fornaro och Paparelli äro sådana. Zola har också nu med ett intresse, blandadt med medlidande och respekt,

gifvit akt på, huru verkligen af detta andens förtryck skapats en här af trogna soldater i intrigens tjänst, för hvilka disciplinen är allt och principen, efter hvilken de handla, är den fromma, den stora vördnaden för det bestående, för ordning och fred i de fastslagna förhållandena, låt vara äfven på bekostnad af rättvisa och opartisk granskning. Hela boken *Rome* framställer, så vidt det angår de verkligt uppriktige katolikerna, hoppet hos dessa, att en ruin, som håller på att förvittra, skall kunna bevaras genom att aktas som en skör vas, genom att skyddas för hvarje den minsta vidröring, genom oändliga lister, genom att sättas under glaskupa.

Möjligheten af katolicismens återgång till den ursprungliga kristendomen, till att som förr vara folkets tjänare och till en barmhärtighetskristendom, se där ämnet. Abbé Pierre, vår bekante från Lourdes, har blifvit anklagad i Rom för utgifvandet af en kättersk bok på grundvalen af sådana framtidstankar, och han kommer till den heliga staden för att försvara sitt arbete. Han ser striden mellan de kungliga, de hvita — och de påfliga, de svarta — han ser påfvens trälдom under pänningeallmosan, Sankt Peterspänningen, hvilken är stödet för hans makt, han märker folkets högljudda skri på *påfvekonungen*, och han uppehålles för egen del med tomma förespeglingar om en audiens, till dess påfvens förtroendemän ändtligen anse honom mogen att ha en förnuftig syn på tingen och han får slippa

fram. Då är hans hopp slut, och i ett svagt ögonblick afsvärjer han och förnekar allt — boken och idéerna — alltsammans. Men det är därför att han verkligen i det ögonblicket är öfvertygad, att påfven har rätt, att katolicismen måste blifva politik, att allt måste gå på underhandlingens väg och i de gamla hjulspåren, så mycket har Rom verkat på honom. Påfven öfvertygar honom, att hans forna dröm är en chimär, men säger honom också, att han gärna vill biträda honom, men på jämkningarnas väg — Leo XIII förklarar sig alltid ha tagit till rättesnöre, att ge efter »så mycket som helst i formen, men intet i saken». Då möter han ej långt därefter den gamle järnmannen, hedersmannen Boccanera, han, hvars släkt har haft två påfvar och som själf bor i ett palats, som är en ruin, men som inom sig hyser en sann furstesjäl. Han utbryter i den mest glödande förklaring, att allt hvad politik och jämkning heter är ett gift för kyrkan. I hög otillgänglighet och okänslighet för allt, som kan rubba en sten i kyrkans byggnad, fördömer också han den bok, som Pierre utgifvit. Ingen kompromiss, säger den af vackert trosnit fyllde kardinalen. Hade tridentinska mötet beslutit sådant i en kritisk tidpunkt, vore kyrkan redan död. Inga jämmerliga jämkningar skola nu som då låta helvetets portar blifva henne öfvermäktiga, ty hon skall icke dö. Men han tillägger med förskräckande majestät, att, om han också vore kyrkans siste kämpe, skulle

han hellre låta begrafva sig under hennes ruiner än införa nyheter, som ställa hennes ofelbarhet i tvifvelsmål. Hon är icke en mänsklig inrättning, hon kan icke som en sådan förbättras, hon är en princip, och man kritiserar icke Gud. Ty hon är det rätta, hon är ljuset och sanningen. Må hon, om hon skall dö, dö upprätt, han skall mottaga hennes öde som en skickelse från Herrens hand, han skall tro, äfven om hon går under. Man skall för öfrigt läsa detta med Zolas egna ord (II, 410—417 svenska öfversättningen), och hvad Zola velat säga med detta är, att denna gubbe med sin sublima bekännelse, som har storheten hos en romersk stoiker, har rätt, om han blott valt något annat än katolicismen till föremål för sin dyrkan. Olyckan, vill han säga, är att här står *dogmen* mot kompromissen, d. v. s. en *felaktig* princip mot principlösheten. Men, vill Zola vidare säga, må vi finna något annat än både det gamla och det nya Rom, någonting annat än både den trasiga och den upplappade katolicismen, och inför detta andra, om det går i ett nytt samhälles ärenden, skola vi kunna säga såsom gamle kardinal Boccanera: här behöfs icke kompromisser, ljugande lister, diplomatism, jesuitism, ingen mytbildning, här behöfs endast modet att tala sanning och kraften att kunna verka, ty sanningsordet är en besvärjelseformel, och tron är en amulett.

Det har länge varit Pierres tro, att barmhärtigheten skulle vara det stora botemedlet mot sam-

hällets skador, han har också predikat en neokatolsk socialism med hänförelse. Ett första slag får denna hans tro, när kardinalen säger:

»Jag fasar ... för denna egennyttiga människokärlek, som man använder till vapen mot himlen själf, för att anklaga den för orättvisa och likgiltighet, för denna gråtmilda och förvekligande välgörenhet, som är ovärdig ett starkt och manligt hjärta, som om ej det mänskliga lidandet vore nödvändigt för frälsningen.»

Pierre märker redan nu dunkelt, hur en ny synvidd öppnar sig för honom, trots den underliga månskensbelysning från en högre värld, som den gamle teologens drömmar kasta däröfver. Men samma samtal ger honom också en annan förbryllande insikt, han ryser tillbaka för allt hvad kompromissen betyder af låghet och förräderi, då man en gång är uppfylld af tron på en saks lifsstyrka och helgd, så som kardinalen är, när denne klandrar påfven för hans medlarkall »i form» med försök att bibehålla så mycket som möjligt »i sak»:

»Min själ vämjes, säger den gamle, vid denna opportunism vid denna jesuitism, som spelar under täcke med tidsandan och endast har till resultat att väcka tvifvel hos de troende och framkalla en villervalla utan gräns och därmed snara och ohjälpliga nederlag.»

För att märka, huru rätt den gamle har, må man blott tänka sig den käraste grundsatsen i ens eget lif, den man helst förfäktar och tror på som mest osviklig, utsatt för tumningarna af en dylik älskvärdhet »i form» mot motstån-

darna. Också blir kardinalens vältalighet dräpande, när han fortsätter:

»Det är fegt, eländigt fegt att öfverge sina vapen för att vara lättare beredd till återtåg, att blygas för att vara helt och hållet sig själf, att bära mask i hopp att kunna föra folk bakom ljuset, tränga in till fienden och krossa honom genom svek. Nej, nej, formen är allt i en traditionell, oföränderlig religion, som har ägt bestånd i adertonhundra år, som ännu är och ända till tidernas slut skall förbli Guds egen lag.»

Men hvarifrån skall Pierre få denna fasta form, denna orubbliga Guds lag, som ej behöfver frukta ändring eller människofunder? Vid bläddrandet i en populär vetenskaplig bok slår honom klarheten, regelbundenheten i den världsbyggnad, han skådar, jämvikten, afpassningen, och solen stiger upp för honom i och med ordet *rättvisa*, helt enkelt rättvisa, ingen barmhärtighet. Ordet rättvisa innefattar också barmhärtighet, i vissa fall är barmhärtighet intet annat än rättvisa, i alla fall skall detta enkla ord skingra mörkret, lösa gåtorna och förjaga den sociala frågans spöke, medan neokatolicismens barmhärtighet aldrig skall lyckas. Hvarföre? Jo, ty det är blott att sätta nya klutar på gammalt kläde. Pierre säger:

»Ja rättvisa och icke barmhärtighet. Barmhärtigheten hade endast förlängt nöden i det oändliga, rättvisan skulle kanske bota den. Det var efter rättvisa som de elända hungrade, endast en handling af rättvisa kunde sopa bort den gamla världen och bygga upp den nya.»

Ja, sådan är åtminstone Zolas tro. Om den i vissa fall uttrycker sig alltför säkert, ja äfven

om han tyckes vara böjd att förneka möjligheten af något, som ligger utom vår erfarenhets synvidd, är den sannerligen icke utan en både poetisk och varm mysticism och optimism. Det är lätt att se, att de två faktorerna, denna rättvisa sans phrase, hvilken han i *Rome* predikar, i förening med hans hat till alla dessa maktens ögontjänare, som fördärfva den bästa regering, hafva legat bakom mycket af de senaste veckornas händelser i Zolas lif.

Del skall icke kunna uppletas många författare, som i så hög grad bibehållit samma medelpunkt i sitt författarskap från början och alltigenom. När stenen faller i vattnet, hafva de cirklar, som bilda sig, alla samma medelpunkt. Skillnaden är blott, att de första hafva högre vågkammar, skarpare markerad omkrets, men äro trängre, medan de, som bildas senare, hafva allt vidare omkrets, men sprida sin kraft, så att vågdal och våghöjd ej framträda med så skarp afgränsning. Sådan är också bilden af Zolas utveckling. Hans författarskap släpper aldrig medelpunkten ur sikte: sanningstrotset, verklighetskärleken, lifsmodet, upprorsandan. Men han börjar kartlägga allt större områden, och därvid händer det, att den konstnärliga behärskningen lättare än förr försvinner. Arbetarmillionernas mörker och nöd, makt- och pänningefördelningens orättvisor och missbruk äro dock alltid grundproblemet i hvad han skrifver. När man med anledning af hans sista inlägg för Dreyfus framställer Zola som

tubbad af kapitalisterna med judemillionerna i spetsen, synes mig detta vara en så orimlig fabel, att den, blott som fabel betraktad, måste anses vittna om ringa sinnrikhet hos uppfinnaren och klena förståndsgåfvor hos de troende. Osvuret är naturligtvis bäst, det finnes ingen gräns för öfverraskningar i samtidens politiska historia, men så vidt alla föregåenden få vittna, har Zola i alla tider haft mycket af tjurhufvud men intet af väderflöjel och varit en öfvertygelsens man med snarare för mycken än för liten åsiktstrohet. Författaren till *Pänningen* värfvad af pänningmännen! Enligt all sannolikhet är detta en jesuitlögn, född af det hat, som författaren mot sig väckte från katolicismens läger både genom *Lourdes* och genom *Rom.* Hvad den katolska propagandan och inkvisitionen äro och hvilka näbbar och klor de hafva, det har Zola framlagt i *Rom*, och när kårandan här förenar sig med den militära kårandan och denna allians vidare ställer sig under antisemitismens och revanchetankens banér, kan straffet mot den djärfve bli kännbart nog. Symptom till och med i den svenska pressen tyckas häntyda på, att dessa förenade propagandor icke varit overksamma.

Domen öfver Zola har nu fallit. Det finns väl ingen enda af dem, som intagit sin ståndpunkt för Zola i frågan om hans rätt att fordra

utredning, ingen enda, som genom det, som förekommit under denna farsartade rättegång eller genom denna dom, känt ett enda af sina tvifvel häfdt eller en enda gång tyckt sig finna, att den opartiskhet, som är en domstols första skyldighet, blifvit iakttagen mot den anklagade eller hans advokat. Hvad Zolas egen personlighet beträffar, skall han förmodligen i Frankrike en tid bortåt blifva en socialt död man, men han skall kunna trösta sig därmed, att massor af Frankrikes bäste medborgare hysa samma öfvertygelse som han och att Europas opinion obetingadt gillar, att ett försök gjorts, att äfven mot de maktägandes vilja sprida klarhet i en sak, där mörkret allt fortfarande är nattsvart och där frågan gäller, om en medmänniska oskyldigt lidit och lider en förföljelse och ett straff, som i grymhet är jämförligt med medeltidens tortyrer.

GUNNAR WENNERBERG SOM GLUNTARNES SKALD.

Gunnar Wennerbergs karaktär som svensk kompositör kunde kanske uttryckas så, att han är den svenska sångens vältalare, dess folkhjälte så att säga, den, som talat tonernas språk till nationen i sin helhet. Hvarje burleskt, grofkomiskt drag i hans folklifsskildringar dämpas nämligen gärna af den nobla uppfattningen, tillräckligt för att det, som eljest kunde anses stötande, nu icke förefaller så, och därigenom har han blifvit så populär, att han till och med är lättare att förstå för de breda lagren än självfva Bellman, hvartill kommer det alltid lifsgnistrande och dramatiska i hans dialogstil, som gjort honom till en så välkommen gäst i vårt lifs mulna stunder lika väl som vid dess festliga samkväm. Den svarta och den röda tråd, som är sammanväfd i studentlifvets ungdomsdröm, där den bistra verkligheten med sitt nej, och den glada ungdomsfantasien med sitt ja äro så oupplösligt förenade, dessa studentlifvets skilda

stämningar sakna ju ej sitt eko i hvarje lif, som fortfarande har hoppets farliga men ljufliga gåfva att se i syne och därmed också i rosenrödt, och om studentens lifserfarenhet med dess jublande vårsånger representerar en allmän lifserfarenhet, har hans tragik också sin motsvarighet i hvarje människobröst, där ej lyckans och framgångens feer ständigt gästa, utan också de svarta alfer, som heta modlöshet och missräkning, ibland ta sin bostad.

Denna eviga flyttfågelsnatur i det poetiska ungdomsblodet skänker Wennerbergsdikten en slags strålande fägring genom att den gör den dramatiskt liffull på ett idealistiskt sätt. Han är bildningsrepresentanten, det vill säga han är ungdomligt hoppfull och sangvinisk, så som en, hvilken tror på idealen, och som tillhör skaran i ljusets nobla riddarvakt, måste vara det, och tvenne drag i det svenska lynnet, en viss sådan feststämningens ridderlighet med en viss anstrykning af vemodigt bakrus, när stämningen förflyktat och entusiasmens höga vågor fått lägga sig, stämplar Wennerbergs sångmö med svensk prägel, på samma gång den ger den något reserveradt förnämt midt i uppsluppenheten, det är världsmannens lugna öfverblick öfver lifvets skiftningar. Glädjen att vara till är här ofta uttryckt, dock aldrig som barnets hela oblandade lycka utan just med ynglingens eller fantasimänniskans tillsats af tvifvel och oro, ett lekande lynne, som har sin bismak af trötthet

och frågar efter *hvadan* och *hvarthän.* Det är också, förefaller det mig, som om detta uttryckte något af det intryck, som Wennerbergs egen personlighet gaf, af gentlemandiktare, och det är därigenom det förefaller mig så naturligt att han, ehuru en lifsglädjens apostel, också blef en religiös diktare, som lefde äfven i lifvets högsta frågor och gåtor. Ty hela hans uppträdande hade något af det aristokratiska öfver sig, detta fjärrskådande, som väl demokratiskt kan blanda sig i hopen och njuta af den ögonblicksform, som färger och lifsfriskt tummel ger åt lifvet i dess kaleidoskopiska växling, men som behöfver att, som det heter i en sång med något mystisk anstrykning, som har ett så äkta Wennerbergskt temperamentdrag, fråga: »Säg oss ditt namn, du fruktansvärde, skarornas målsman, säg hvem du är?» Hvem är han, denna ofridens ande, som så ofta sått splittringens och kifvets anda öfver jorden? Hvad bär han i skölden, af hvem lärde han sig krigskonsten, denna despotismens och revolutionens spökgestalt, som än sitter vid härskarnes rådsbord och dikterar grymma beslut, än vid folkets blodsorgier bortsopar troner och trampar lag och rätt under fötterna. »Vill du åt eviga rätten börda konungaarfvet, som våldet stal, o, så var hälsad, bjud och vi vörda, för oss till segrar förutan tal». Den förbrödring, som hägrar för idealisten, kan ej finna en bättre symbol än den, då sångarfanan höjes bland glada kamrater. Därför klin-

gar aldrig Wennerbergs sång fulltonigare än när han får ge Uppsala en hyllning som ett slags frihetens stamhåll på jorden, där sången och glädjen äro lifsmakter.

Är inte Uppsala märkvärdigt bra
bättre än alla andra städer här i norden?
Jag vågar till och med påstå, jaha,
bättre än någon annan plats på hela jorden.

För att skildra Uppsalalifvet på 30—40-talen behöfdes det att vara som Wennerberg en ögonblicksfotograf, hvilken kände som student och dock tillika som konstnär. Det var det friska humöret och den oförblommerade ungdomsfrispråkigheten, som i Gluntarna firade seger. Hans förtjänst blef det till stor del att studenten blef populär, kom ut ur den skråartade afstängdhet, som ännu ofta vidlåder honom i utlandet, och Uppsala med sina vårfester och vårkonserter blef därigenom den vallfartsort, från hvilken man numera hemför sina blidaste och ljusaste vårminnen. Det oefterhärmliga behaget i dess studentlif med böljande processioner, fladdrande fanor och fester i det gröna, har Wennerberg så som ingen annan förstått att skildra.

Studenttrefnadens lifsprincip uttrycker han indirekt i orden, som riktas till kallpratet:

Du, som binder fria anden,
då ur hjärtats djup han talar,
usla kallprat, drag för fanden
bort till dina kalla salar!

Det usla kallpratet, det är detta, som det här ej finns spår af. Allt är hjärtats språk. Ingen förkonstling, ingen aktsamhet! Är man missnöjd, talar man om det, är man glad, kommer också stämningen fram.

Men man kan också vara svårmodig med besked.

Ja, jag vill dö, bäddas i snö,
glömma, hur bittert jag lider

säger Glunten. Studentlifvet har också sina dystra stunder, som skalden förmått tolka. Studenten är vid universitetet utan familj, han är hänvisad till kamratlifvet, eljes till sitt ensliga rum och spiskvarterens enformighet. I medvetandet af, att ungdomsfröjdens nådatid är så kort, ligger ett svårmod. Växlingens lag, förändringens lag gör sig ofta påmint. Nya generationer aflösa hvarandra, sådan är regeln, man träffas för att åter skiljas. De fastaste vänskapsband äro icke varaktiga, vänskapsederna hafva en melankolisk bismak, då troheten endast kan svärjas på termin. Detta allt är saker, som hota att tillintetgöra glädjen just när den grönskar som bäst. Stackars magistern i Gluntarna, han vet det bäst han, när Glunten, hans trogne stallbroder, hade tagit kameraln, och han står ensam kvar endast med minnet i behåll efter »det tioåriga dundrande kalas», som han och Glunten gemensamt firat! Och den reflexion, han då gör, har mången firad Uppsalastorhet före ho-

nom gjort: »Ack, hvad vårt lif är eländigt ... nämn en sällhet som varar beständigt.»

Och Uppsalaglädjen har nästan alltid den bittra eftersmaken, eftersom den måste stjälas undan studierna. Den är en förbjuden frukt, som måste njutas med andan i halsgropen. Allt eftersom tiden flyr, blir det sjuka samvetet starkare, känslan starkare af, att man icke längre hör hit och att man är förlorad, om man fäster sitt hjärta, där man borde känna sig blott som gäst och främling.

Det blir därför två typer i det glada Uppsalalifvet, Wennerberg kommit att teckna, den en smula lättsinnigt sorglöse, ungdomsjublande studenten, som sår sin vildhafre och sedan tar sitt förnuft till fånga, och det misslyckade studielifvets inkarnation, öfverliggaren, ofta ett skinande ljus inom studentvärlden, men som tyvärr icke har nog af den nyttiga egenskap, som heter ärelystnad. Öfverliggaren är »magistern», gammal och van i Uppsalalifvets alla mysterier, hvilken Glunten bland annat anlitar om råd, när han behöfver vigilera. Smärsamt blir deras förhållande, när Glunten måste köra den gamle vännen på dörren, emedan han insett, att han är hans frestare, och magistern själf har klart för sig, att han varit skadlig för sin vän och tar sin hatt och helt ödmjukt går sin väg för att lämna vännen att i fred fullfölja sina examensstudier. En tafla så gripande därför, att den talar om det praktiska lifvets obeveklighet.

Den konstnärliga studentkrets Juvenalerna, stiftad 1835 och med hvilken Wennerberg först 1843 sammanträffade — han hade då varit student sedan 1837 — blef väckelsen för honom att skrifva sina Gluntar, som ofta föddes under de glada lag och musikaliska samkväm, dit snart »hela Uppsala» ansåg för en ära att komma med. Juvenalförbundet hyfsade och förfinade tonen inom studentvärlden, på samma gång det tjänade att utjämna klyftan mellan professorer och studenter, och Wennerberg, som varit själen i denna glädjekomité, bidrog härigenom mäktigt till studentlifvets lyftning. Den fina ironiska parodin bröt inom de bättre elementen de råa upptågens makt öfver studenternas sinne och lät studenten känna sig som medborgare i en det fina vettets republik. Äfven han hade säte och stämma där, och han kunde nu ge en kritisk tolkning äfven åt den akademiska högvördigheten, när t. ex. ett föredrag i humoristisk stil hålles vid en af sammankomsterna öfver ämnet: »Sippan i lunden nigande står», där man på akademiskt manér får ämnet uppdeladt i olika afdelningar: 1) hvarför sippan står i lunden, 2) hvarför hon står där nigande, 3) hvarför hon står, då hon niger, 4) hvarför hon niger, då hon står, och får detta ämne sin vederbörliga humoristiska belysning, kan man väl begripa att den lösen, som afsjöngs af sällskapet också uttryckte sanningen:

Det är otroligt
hvad här ska' bli roligt.

Och därför blifva Glunten och magistern barn af en förfinad tid till och med med månskenssvärmeri: I nattens stilla timmar stå de begrundande på Slottsbacken och befolka i fantasien slottets glimmande fönsterrutor med historiska skuggestalter, och Glunten utbrister poetiskt stämd:

Tänk dig vid fönstret en prins med luta
fladdrande lockar och charmanta ben.

Och deras minnen röra sig icke om sönderslagna näsor och gesäller, som fått bita i gräset. Nej,

»Ack i Arkadien äfven jag har varit,
varit där länge, varit där förgäfves»

svärmar magistern. Mycket får ej Glunten veta af hans korta och olyckliga kärlekssaga. Mot sin vana är han förbehållsam, mystisk och högtidlig. Man lämnas i ovisshet om allt, som rör den sköna personligen, man tycker sig nästan gissa, att hon själf var okunnig om den beundran hon väckte, endast det förstår man, att oblida makter af ett eller annat slag väckt magistern ur den ljufva drömmen.

Äfven i det lägre folklifvet, *folklif i banko,* som frasen lyder, blanda sig de två vännerna. Men det är med bibehållen studentvärdighet och som kretsens aristokrater, de deltaga i »harpo-

spelet på Scylla». Det är de, som beställa sångerna, och när sångerskorna icke behaga dem, gifva de oförbehållsamt sitt höga misshag tillkänna. De hafva ungdomens lyckliga förmåga att idealisera allting, själfva fattigdomen blir blott en bagatell utan betydelse för dem. Det praktiska lifvets tusen allvarsamma ledsamheter och förvecklingar ha de ej kommit in i. När den så kallade middagskrischan fattas, lånar man af kamrater, man litar på ett »rek» från hemmet, och när det rekommenderade brefvet kommer, delar man själf i sin ordning med sig af de små styfrarna. Ofta kommer det alls icke, och då anlitar man den så kallade viggen eller vigilansens pänningetillgång för en dag, ett evigt ur hand i mun, och litar för öfrigt på någon mystisk makt från höjden, någon deus ex machina, någon af dessa sagobilder af »en onkel från Kalifornien» som ynglingens glada fantasi skapar. Trasslet *skall* reda sig, men det reder sig dock oftast blott genom att långa år få bota, hvad stunden brutit, då den blifvande skolmagistern på små inkomster har att dras med skulder och efterräkning under senare bekymmerfulla dagar. Men redan Frithiofssångaren lät sin hjälte säga, att »hoppet bär en konungs krona», och detta är också ungdomens devis.

En sådan representant för ungdomslifvet i Uppsala var Wennerberg alltjämt ännu som gråhårsman, han, som bar studentmössan på de grå håren med samma behag, såsom Sverige fick

veta det och läsa därom vid hans jubileumsfest, då han gick i spetsen för ungdomståget, och med högburet hufvud, fast darrande stämma, talade i ett minnesrikt ögonblick högstämda ord om det ålderdomens hopp, om det au de là, som besjälade honom, äfven fast han kände sig i begrepp att gå in i högen. Det var vänliga skuggor, som därifrån vinkade honom, det var icke mot kallpratets och kritikens osälla jaktmarker han tänkte sig sträcka färden, det hörde man som det klingande ackordet från ungdomsdagar, som genombäfvade hans ord, och så var det ännu från den rikt betitlade talaren från konungens rådsbord, en folkets troman, man fortfarande förnam samma tändande gnista af idealistisk tro och solskimmer, som förgyllde hans diktnings vårdagar.

Som skald har han visat sig som en Uppsalas äkta son. Här är delvis sagans jämlikhet förverkligad. För att vara den förnämste här fordras hvarken namn eller ställning. Här äro ofta de främsta de yttersta och de yttersta de främsta. Öfverlägsenhet finns nog också här, men den beror på helt andra grunder än i det vanliga praktiska lifvet. Hvad som där gäller som företräde, gäller icke här som sådant. Därför går det också så bra, att i Uppsala glömma lifvets konstlade skillnader, ståndsföreträden och praktiska bekymmer. Och det är också från Uppsalas horisont, Glunten bedömer det praktiska lifvet, när han säger:

»Ack, när jag tänker på, att jag snart skall lämna
denna så kära ort, mitt hjärta vill rämna,
praktiska lifvet har så föga som lockar,
och dess förtjänte män se ut just som bockar.»

Det är just denna atmosfär af lifsglädje, ungdomsstolthet och ungdomsmod, Gluntarnes sångare så mästerligt återgifvit.

*

Det blef också något i vår befordringshistoria exempellöst och oerhördt att se en det glada lifvets sångare bekläda platser på samhällets höjder och ännu mera att se denne diktare om studentlifvets små fataliteter slutligen hamna på den allvarligaste af alla ministerposter, såsom ecklesiastikminister. Karl XV:s klara blick skådade längre än de betänksamme, som redan ruskade på hufvudet, när han blef ledamot i kommittén för nationalmuseets ordnande, och genom hans platser som expeditionssekreterare och chef för byrån för ärenden rörande den högre undervisningen banades vägen för honom till statsrådstaburetten, som han sedermera tvenne gånger intog. Men det är här icke meningen att gifva ens en öfversikt af hans verksamhet som ämbetsman och politiker, endast att hos honom betona den förening af skämt och allvar, som var honom så egen, och för hvilken lyckliga förening han säkerligen hade sina framgångar på skilda områden till stor del att tacka.

SAGOSKALDEN HANS CHRISTIAN ANDERSEN.

1. Inledning.

Det hände sig en vacker vårsöndag för omkring 70 år sedan eller år 1830, att den promenerande Köpenhamnspublik, som på ett fredligt och stilla sätt njöt af det härliga vädret och naturen i en af de många förtjusande parker, som befinna sig i Köpenhamns omnejd, fann sig både obehagligt berörd, häpen och smått förtörnad af det besynnerliga uppförande, en ung man, som var en af de promenerande, tillät sig, och som lät förmoda, att han antingen icke var riktigt klok eller tagit sig för mycket till bästa. Han gick nämligen plötsligt fram till ett stort, yppigt blommande träd och slog sina armar omkring dess tjocka stam, så långt han räckte, hvarpå han lämnade det för att gå fram till ett annat träd och äfven omfamna detta med samma öfverströmmande hjärtlighet. En af ordningens väktare fann sig nu kallad att inskrida, slog den unge mannen på axeln och anmodade honom vänligt att följa honom till polisvaktkonto-

ret, om han icke ville upphöra med dylika opassande och anstötliga galenskaper. Den unge mannen tog också genast som ett godt barn sitt förnuft till fånga. Det var den blifvande världsberömde sagoberättaren H. C. Andersen, som detta hände, en diktare, lika väl känd hos oss af både unga och gamla som någonsin i sitt eget fosterland. Han var hvarken svagsint eller berusad — jo, på ett sätt kunde man kalla honom drucken, och det, som berusat honom, var våren, hans diktarsjäl svallade öfver, när han för första gången för det året fick återse våren i hela skogens praktskrud, i all dess yppighet och ungdomsglans, och då tänkte han icke mer på hvad han gjorde, han glömde allt omkring sig för att ge luft åt sin hänryckning. Och denna lilla händelse är likasom ett uttryck och en sinnebild för både hans lif och hans poesi. Det är människovårens entusiastiska lofprisare han är, det är det vaknande människolifvets vårfriska oskuldskänslor han lyckats förstå som ingen annan, och det är som barnahjärtats tolk och som uttydaren af det evigt unga äfven hos oss gamla och förståndiga människor, vi mest beundra honom. Och på detta sätt evigt ung och barnsligt svärmisk förblef han till sin lefnads slut; han var en *»särling»*, ett original, en undantagsmänniska, en för många oförklarlig och löjlig uppenbarelse, som gick sina egna vägar, aldrig kunde hålla sina känslor instängda inom sig, en till ytterlighet ömtålig, ibland rent af pjåskig

och kinkig barnanatur, själf ett slags prins på ärtan, men med det rikaste hjärta och den gladaste öppenhet för allt mänskligt, allt ädelt, ljust och godt i lifvet, allt som var barnarent, barnafromt och barnaömt. Åfven efter hans död hafva omdömena också från beundrares sida på många håll utfallit rätt hårdt om honom. Han var en man utan andlig ballast, säger den ena, han var utan alla elementära förkunskaper, försäkrar oss den andra. Det är möjligt; men hade han haft den andliga ballasten och kunnat styra sitt lifsskepp så stadigt som andra regelrätta människor, hvem vet, om han då kunnat förblifva diktaren Andersen, eller — om han fått insupa hela den akademiska bildningens formstränghet och kritiska själftukt — hvem vet, om han då varit de unga själarnas och de naiva människornas Andersen.

Vi skola i det följande söka antyda, hur allt i hans lif och karaktär står i ett visst olösligt sammanhang, hvarför hans små svagheter troligen också bidragit till hans storhet; men först några data ur hans lif.

---

2. Biografiska uppgifter.

Hans Christian Andersen föddes i Odense på Fyen 1805, han dog 1875 som världsberömd. Få och föga märkliga äro hans lifs yttre äfven-

tyr. Han var skomakarson. Fadern dog, när gossen var mycket ung, blott 11 år gammal. Modern, en buteljsköljerska vid ett apotek, var nu hans enda stöd i lifvet. Som barn hade han äfven sina farföräldrar i lifvet, men farfadern var sinnessvag, farmodern, som vårdade sin make på hospitalet, var däremot sonsonens tillflykt. Det brukar sägas, att ofta ett svärmeri, som står på gränsen till sinnessvaghet, i kommande släktled, hos barn och barnbarn öfvergår till snille, likasom det ofta brukar påstås, att självfva snillet i sina yttringar har mycket som är besläktadt med sinnessjukdomen, med en otyglad inbillnings förespeglingar, och hvad Andersen beträffar få vi tillfälle att oupphörligt finna en bekräftelse därpå att han var en fantasiens martyr med drag, som ofta kunna påminna oss att han var barnbarn till en sinnessjuk. Äfven alla underrättelser om fadern utvisa att denne varit en svärmare. Skomakarens syl behagade honom aldrig, i stället älskade han att för sonen föreläsa Lafontaines romaner eller Holbergs komedier och annat af litteraturens mästerverk. Lafontaines romaner höra till den sliskiga och sentimentala litteraturen, men Holbergs komedier äro i motsats härtill det goda sunda förståndets rena prosa, och några af dessa barndomsintryck torde ha stannat kvar.

Ynglingen kom till Köpenhamn för att försöka sin lycka 1819. Vi lämna här blott konturerna af Andersens lif, hvilka senare skola utfyllas. Genom etatsrådet och finansmannen Collin, hvil-

ken hela sitt lif var hans trofaste beskyddare, fick han, när hans bana vid teatern ej syntes förespå honom en framtid, år 1822 komma till Slagelse skola, där han sattes under en sträng rektors Meislings otvifvelaktigt välmenande upptuktelse, men där hans lif var ett slags illustration till den bekanta sagan om den fula ankungen, som var en svan men som misstogs för att vara en ankunge.

Genom Collins välvilja återflyttad från ett pedantiskt och tyranniskt skoltvång till Köpenhamn blef han student 1828. Han får nu tillfälle att komma utomlands, han försöker sig på både dikter och annat novellistiskt arbete för tidningspressen. År 1831 var han i Rom tillsammans med Thorvaldsen, som skänkte honom vänskap och välvillig uppmärksamhet. Men ännu är han allt fortfarande den, som söker sin begåfnings rätta form, den andligen kringirrande. 1835 skref han dock redan en god roman, som hette *Improvisatoren*, en känslig skildring i tidens något svamlande romantiska stil af Italiens folklif och natur, men Andersen — den Andersen som vi känna, var dock ännu för den stora allmänheten åtminstone knappast mera än den fula ankungen, som blott börjat simma på vågen med hvita vingar, som kungen bland insjöfåglar, men som också kan flyga med de mest skimrande fjädrar.

Då kom häftet, ett litet, litet häfte med de första sagorna ut 1835. Det gäller, säger Georg

Brandes, den danske konstkritikern, att ha mod, ha mod, när man vill ha talang, och han erinrar om en fransk författares ord: jag skrifver ej, som *man* skrifver utan som *jag* skrifver. Här gällde det, fortsätter han vidare, att finna själfva *byggplatsen*, och det var sagan. Var det då, fråga vi, så svårt att finna den. Visst var det svårt. Den gamla sagan dugde ej för honom. Här lånar jag ett litet utdrag ur Collin *hur* Andersen berättade, när det skedde muntligen, för barnen. Om han skulle omtala för lyssnande barn, hur sagans barn afreste från hemmet och beskrifva hur det bar af, sade han ej: »Barnen stego upp i vagnen och körde sedan sin väg», utan så här: ja, så kommo de på vagnen — farväl, far, farväl, mor, piskan smällde: klatsch, klatsch och bort foro de: nej, *vill du springa bara!*

Denna Andersenska sagostil är i mångt och mycket hans egen uppfinning. Det är svårare än man tror, att uppfinna denna ytterligt fria och dessutom barnsliga samtalston; och det andra, jag ville påpeka, är den ytterliga koncentrationen. Andersen hoppar ytterligt ofta öfver all motivering, det är bara tråkig vidlyftighet, något som ger sig af sig själf för känslomänniskan. Hur sagorna kunde verka så nytt, bli en så strålande uppenbarelse af ett barnsligt sinne har jag här blott i förbigående antydt. Komma vi ihåg detta, denna fantasins obesvärade samtalston och vidare detta ologiska, språngvisa framstormande

som författaregenskaper hos Andersen, skall det icke blifva oss svårt att sedan vid skildringen af Andersen som personlighet igenkänna hans lynne som diktare äfven i hans lynne som människa.

Ifrån detta årtal, årtalet 1835, blir hans yttre lifs händelser ungefär desamma och ungefär lika enformiga som de flesta andra berömda mäns och kvinnors, en följd af triumfer, ett segertåg genom Europa, resor genom de flesta länder, ordensdekorationer, middagsbjudningar af suveräner, ofta nog afundsjuka i det lilla fosterlandet, som tycker, att sonen växer ur dess små förhållanden, och på samma gång storartade hedersbetygelser, medgångens vanliga sol- och skuggsidor. 1839 besökte han första gången Sverige, där han blef vän med Fredrika Bremer och där Beskow vid hans andra vistelse här 1849 föreslog duskap med honom, hvilket diktaren ansåg som en stor heder, i synnerhet som en af hans närmaste danska vänner, E. Collin, af skäl, som han haft något svårt att förklara i sin för öfrigt ypperliga bok om »H. C. Andersen og det Collinske hus», afböjde, i hvilken vägran Andersen såg ett slags öfversitteri. Man kan i sagan *Skuggan* läsa, hur djupt en sådan vägran gick Andersen till sinnes. Nu är han den berömde, i synnerhet sedan 1845 hans *Nye Eventyr* utkommit. 1852 utkommo sagorna under titeln *Historier*. Andersen ville utvidga ramen för sitt författareskap. Han gjorde rätt, om också hans allrabästa dikter i sagoform uppträda i majoritet i

de första samlingarna. Det blef en alltmera kär vana för den danska publiken liksom för hela världens publik att vid hvarje jul vänta sig ett nytt häfte sagor af skalden, som lefde fantasins lif midt i en värld af prosaiska bestyr och sysselsättningar. Och därmed kunna vi öfvergå till en kortfattad skildring af hans karaktär, någon gång försökande att belysa den med ett sagoutdrag, hvarvid dock det knapphändiga utrymmet tvingar oss till ytterlig sparsamhet med anförande af citat.

---

3. Andersens karaktär.

Andersen var naturbarn, det hade han *lärt sig,* om vi så få säga, allt ifrån födelsen. Ty det var i hans mors, den fattiga obildade skomakaränkans, hem, han först fick kännedom om lifvets förhållanden. En liten händelse, som inträffar vid hans dop, vittnar redan om hennes vidskepelse. Modern hade blifvit ledsen och rädd därför att hennes pojke skrek af full hals, och prästen, som till slut blef ond, utbrast: »Din pojke skriker som en katt.» Det var intet godt förebud, menade modern. Det var ett fult uppförande hos en så liten en. Men en af faddrarna tröstade henne med det gamla ordstäfvet: Skriker han så fult, när han är liten, så kommer han att sjunga så mycket vackrare som stor.

Nåja, det slog verkligen in, och hon trodde också på det.

Men konfirmationstiden kom. Och Andersen, den grubblande, ömtåliga gossen, var rädd för de vilda skolkamraterna eller lekkamraterna i fattigskolan. Det var emellertid gammal sed, att prosten skulle taga de förmögnare familjernas barn, komministern däremot fattigmansbarnen. En vacker dag går emellertid Andersen på eget bevåg upp till prosten och anmäler sig. Hvad var att göra? Prosten fick med hemlig förargelse bekväma sig att taga den fattige pojken bland sina läsbarn, och Andersen fick gå fram med barnen ur stadens anseddaste familjer. Den stora dagen — konfirmationsdagen — kom, och om någon då var stolt och glad, var det han. En lappskrädderska hade sytt om hans fars svarta rock åt honom; men det var ändå icke det förnämsta glädjeämnet, ty detta bestod däri att han hade sitt första par stöflar. För att församlingen emellertid icke skulle gå miste om att se hans stöflar hade han stoppat byxorna inuti dem, och med stolta steg gick han kyrkogången uppför, men hvad han i alla fall allra mest njöt af var likväl enligt hans egen uppgift att stöflarna knarrade, ty då kunde ju hvar människa höra, att de voro nya.

Det är strax därefter han får ett slags inspiration. Han meddelar modern, att han nödvändigt måste komma till Köpenhamn. Hvarför det? Andersen blef icke modern svaret skyldig. Han

skulle bli berömd. Hon tviflade: hur skulle det gå till? Det förklarade han genast: först sliter man så förfärligt mycket ondt, men *sedan* blir man berömd. Tvärsäkerheten i hans ton gjorde nog sitt till att öfvertyga modern, riktigt trodde hon icke på det, men hon beslöt att tillkalla en spåkvinna, och denna förklarade, att i framtiden skulle hela Odense illumineras för hennes son. Då kunde modern ej längre neka, han fick gå, och gick gjorde han, med ungefär 25 kronor på fickan.

Underligare figur har sällan setts beträda Köpenhamns gator. »Blekt hår, bleka ögon, långt magerlagdt ansikte och långa dinglande lemmar», så beskrifver en vän honom långt senare. Han gick trösteligen fram till teatern vid Kongens Nytorv, träffade där på sångläraren Siboni och klagade för honom sin nöd: han ville nödvändigtvis in vid teatern. Grät en liten vers gjorde han också förmodligen, ty han hade aldrig långt efter tårar. Siboni blef intresserad; just vid det tillfället hade han äfven middagssällskap, och då är ju ofta hjärtat gästfriare än eljes. Han gaf honom lektioner. Men rösten gick bort i målbrottet. Nu beslöt Andersen med den honom egendomliga tilltagsenheten att bli — *dansör*. Han hade sett en dansös, en viss madame Schall, på Köpenhamns teater, han gaf sig icke, förrän han tiggt sig till ett rekommendationsbref från en i Odense bosatt boktryckare, som inom parentes aldrig sett madame Schall, och med detta bref på fickan

ringde Andersen på hos henne, blef insläppt och framlämnade sitt rekommendationsbref.

Hvilken förundran lär det icke ha väckt hos den stackars dansösen, hvilken icke riktigt visste, hvad hon skulle tänka, när denne unge man med sitt egendomliga yttre bestormade hennes ömma hjärta med böner att bereda honom plats bland de lätta skaror, som befolka teaters tiljor, när det gäller att visa sig riktigt lätt på foten. Hon frågade, om han hade någon särskild roll, som han tänkte på. Det hade han. Han hade i Odense sett en balett Cinderella, och dess roll ville han gärna utföra. Men han besvärades af sina stöflar, och utan att afvakta tillstånd, afdrog han dessa och började dansa omkring i strumplästen, samtidigt sjungande och slående på sin hatt, som skulle föreställa tamburin. Andersen erkänner i sin lefnadsteckning med den älskvärdhet i att bekänna egna svagheter, som var ett af hans mest utmärkande drag, att då blef hon rädd och lagade, att han kom ut så snart som möjligt. Det var ju icke så godt, att tro om en man, som uppförde sig så, att han var riktigt klok.

Hela hans vistelse hos den Collinska familjen, hela berättelsen om hans umgängesnatur hos dessa älskvärda människor, hvilka trots alla hans besynnerligheter behandlade honom som barn i huset, bestyrker i hvarje detalj hela den läggning på karaktären, som utmärker honom från början, tillfogar knappast någon egenskap, som är oss obekant, men utpräglar blott de redan

gifna. Resorna, berömdheten gjorde honom knappast annorlunda, än han var, när han från Odense utvandrat till Köpenhamn. Något i hans väsen, som nu kanske framträder starkare än någonsin, är den omåttliga afundsjukan och den småaktiga retligheten. Det gladaste familjelif enligt tjugo- och trettiotalets patriarkaliska hemvanor frodas i denna Collinska familjekrets och till nöjena hörde bland annat också föredragandet af s. k. bordvisor, i hvilkas författande just sonen i huset, det blifvande statsrådet och Andersens biograf, var en mästare, men dessutom fuskade äfven Andersen i genren, ehuru hans talang ej låg åt detta håll. Man märkte emellertid utan att i början förstå hvarför, att när en lyckad visa af E. Collin föredrogs, Andersen gjorde de förfärligaste grimaser, och man lyckades slutligen upptäcka, att han var dödligt afundsjuk öfver den lycka, den andres visor gjorde. Man använde nu alla slags stillande medel för att skona den ömtålige skalden. Som oftast gjordes en visa om honom själf — där man på det godmodigaste sätt bragte en af hans små svagheter på tal — hvarvid Andersen, mycket smickrad, men utan att vilja erkänna det, frambragte tre skrockande *ha, ha, ha* i ett explosivt skratt, som han omöjligt kunde tillbakahålla. Kvickheten hos visorna var för öfrigt af den anspråkslösaste beskaffenhet. Vid Andersens Englandsresa omtalade exempelvis bordvisan familjens förhoppningar, att om Andersen skulle

återkomma med en engelsk miss (läs: på svenska missa), så skulle familjemedlemmarna lofva att bemöta henne på bästa sätt, man skulle uppbjuda alla sina krafter, man skulle både stryka henne på ryggen och klia henne i nacken.

Andersen måste anlita samme Collins hjälp vid öfverseendet af formen i sina sagor. Här ser man hans strid mellan stoltheten och den barnsliga hjälplösheten. Han var och ville vara despot öfver språket. Han ställde det betonade ordet främst och dref denna från stämningssynpunkt riktiga princip alltför långt. Som känslomänniska hade han också fördom mot vissa ord som t. ex. relativpronominet »*som*», hvilket han i tid och otid ersatte med det danska »de» och när han nu fick rättelser, kom han i ett sinnestillstånd, som växlade mellan tacksamhet och förtrytelse. Ena stunden var han knarrig, en dag efteråt erkände han i varma ordalag sin tacksamhetsskuld för att den nästa återtaga sin roll af anklagare, som beklagade sig öfver, att han var martyren för andras dumma fordringar. Hvarje kritikens pisksnärt eller blott det lindrigaste tvifvel på hans ofelbarhet gjorde honom i sådana stunder utom sig. Han blef till den grad lätt sårad, berättar E. Collin, att han vid familjens sammankomster nästan »hvarje dag» någon gång försvann för att efter några ögonblick återkomma, hvarvid han begagnat de få minuternas frånvaro för att torka bort tårarna, och det var ändå ofta omöjligt för vittnena till hans förödmjukelse att

utgrunda orsaken till hans misstämning. I alla händelser var denna i allmänhet ögonblickligt öfvergående. Hans njutning af egen storhet var därför ytterlig, men tillika aldrig ogrumlad af känslan af orättvis förföljelse. Hans känslighet för kritiska anmärkningar är redan nämnd, men denna känslighet förledde honom också till en strid för sin ära, som ofta stod på gränsen af det löjliga. Det berättas t. ex. att han en dag på gatan upptäckte någon, som genom kritik af hans sagor ådragit sig hans misshag, och direkt styrde han kurs tvärt öfver gatan på missdådaren för att utkasta de korta och kraftiga orden: »Jaha, nu skall jag berätta, att jag också har blifvit öfversatt till spanska och att också spanska tidningar tala om mig. Farväl». Och med dessa förkrossande ord vände Andersen den förbluffade recensenten ryggen.

Man kan utan svårighet inse, med hvilken lätthet hans ovänner skulle kunna slå mynt af denna ömtålighet för den minsta motgång, helst när man betänker, att hans natur var till den grad utan all förmåga af förställning, att det exempelvis var en absolut nödvändighet för Andersen, att när han gick förbi en spegel titta sig däri.

Det fanns också en annan egendomlighet hos honom, som både gaf honom lidande men också höll honom skadeslös för många af hans lifstunga vemodstankar, och denna egendomlighet var hans fantasikraft. Ty hans fantasiglädje var

en verklig skatt, som han ej blott som sagodiktare utan äfven som person förvaltade nästan i hvarje timme och stund. Det var hans vana att berätta hvardagslifvets små tilldragelser på det mest underhållande sätt, men de omformades för det mesta till sagor, så att man ej längre visste, om man var hemma i verklighetens eller diktens värld. Berättaren visste det mindre än någon, och ju oftare han berättade historien, desto vidunderligare blef den och desto fastare trodde han själf på den, liksom han också öfvergöt den med ett så bedårande sannolikhetsskimmer, att åhörarna åtminstone för ögonblicket glömde alla tvifvel för att blott höra och njuta. Det hände sig en gång, att en af hans äldre gynnare, en commandeur Wulff, en gammal militär med barskt krigsmannaspråk, hade setat där med stirrande ögon och åhört en sådan sannsaga, till dess han slog näfven i bordet och utbrast: »Men det är ju lögn Andersen. *Fanden gale mig, det er lögn, saadant noget passerer jo ellers aldrig nogen af os Andre.»*

Det är också utom fantasiglädjen en annan verkan hans starka fantasi utöfvar på honom: gör den honom glad, spelar den honom också tusen andra spratt, den föregycklar honom hemska visioner, den låter honom se syner på ljusa dagen, lefva i en sagovärld af inbillade faror och drömma vaken. Han har kallat sin egen lefvernesbeskrifning mitt lifs saga, Mit Livs Eventyr, och för honom är fantasin både den goda

fen, den välvilliga tomten och den elaka trollkarlen och häxan. Bekant är hans eviga ängslan för sjukdom. Särskildt var han outtömlig i beskrifningar öfver sin tandvärk, en plåga, hvaraf han mycket ansattes och om hvars detaljer han aldrig kunde låta bli att meddela alla han träffade, bekanta och obekanta, utförliga beskrifningar. Också säger en af hans vänner till honom i ett bref, när han fått ett stort honorar, att nu borde han vara lycklig, ty nu kunde han ju äta upp för en krona medikamenter om dagen utan fruktan för att ruinera sig. Vid minsta opasslighet tillkallades också flera läkare. Underbart är, huru denne skarpsinnige och öfver människolifvets små svagheter skarpsynt resonnerande iakttagare, som kunde svänga ironins blodigaste gissel öfver t. ex. prinsessan på ärtan, själf kunde falla offer för löjliga svagheter, t. ex. då han uppenbarade ett pultroneri och en feghet, som förefalla fabelaktiga. Vid hans berättelser om sina resor skulle man tro, att han stundom ej hade sitt fulla förstånd i behåll. Järnvägar och ångbåtar förefalla honom ytterst farliga. När en duktig våg en gång slår emot skeppet, på hvilket han färdas, berättar han själf, hur han trodde, att hans sista stund var kommen, då han var säker på, att man stött på en sandbank. Men äfven som ung, en tid, då vanligtvis ett visst mod och sorglöshet plägar tillhöra människonaturen, äfven då kämpar han mot dylika fantasibilder. Han företager en gång

en resa medels skjuts genom Själland och försäkrar på fullt allvar, också i bref, att den resan icke var utan sina ganska allvarsamma faror, hvilka han dock lyckligen öfvervunnit och som bestodo däri, att landet var så kuperadt, att man fick fara uppför och nedför de hiskligaste backar, där man naturligtvis lätt kunnat välta och skada sig till lif och lem. Bäst som anekdot är likväl historien om hans försiktighetsmått mot att bli lefvande begrafven, en möjlighet, för hvilken han ej utan skäl kände en liflig fasa. För att nu emellertid förebygga en sådan ohygglighet plägade han på sitt nattduksbord, innan han insomnade, lägga en lapp, på hvilken han skrifvit: *Jag är skendöd.* Denna den skendödes självbekännelse hör väl till det mest kostliga, som någonsin en öfverretad fantasi förmått uppfinna. Intresset med alla sådana berättelser om små svagheter hos ett stort namn ligger däri, att säkerligen Andersen aldrig blifvit en sådan uppfinnare inom overklighetens fantasivärld, om han ej i sitt privatlif också varit en grillernas andeskådare. Hur litet hemmastadd han i självfva verket var i det vanliga praktiska lifvet, framgår också af hans omöjlighet att finna sig i främmande förhållanden. Utländska språk kunde han, trots sina talrika utländska resor, aldrig behärska. Han gjorde grofva bockar. En gång under en vistelse i London, bad honom en af hans vänner att för säkerhets skull uppskrifva namnet på gatan, där hans hotell var beläget, och lägga

lappen i sin plånbok, då det ju kunde hända, att han tappade bort sig i världsstaden. I sådant fall skulle han då, tillade vännen, blott gå till närmaste poliskonstapel och förevisa lappen. Som ett snällt barn lydde Andersen, men när han skulle afskrifva gatskylten, råkade olyckligtvis hans blickar att falla på ett tillkännagifvande som lydde: Stick no bills (förbud att här uppslå affischer). Detta afskrefs samvetsgrant och — mycket riktigt — några kvällar efteråt var Andersen på villovägar, och följande den gode vännens råd förevisade han triumferande för en poliskommisarie sin lapp med orden: *Stick no bills.* Följden blef dock en annan än han väntat. Polisen trodde, att han hade att göra med en galning och förde honom trots alla protester till polisvaktkontoret, där Andersen blott ropade på danska konsuln, hvilken också kom och förklarade för de förvånade polismännen, att de hade med den världsberyktade Andersen att göra, hvarpå han med många ursäkter frigafs.

I detta sammanhang är det intressant att påpeka, att han är ordningsman och har verklighetssinne i andra fall. Det ligger nämligen också i hans sagor bredvid fantasielementet en god portion af sund realism. Han uppgjorde t. ex. alltid som en god ekonom mycket detaljerade kostnadsförslag på förhand för sina resor, och de verkliga utgifterna öfverskredo nästan aldrig de beräknade. Det låg också ett slags dansk prak-

tisk gemytlighet i hans färdighet att sy och stoppa strumpor och i hans vana att på sina resor medföra syattiralj och en strumpa, som han brukade sönderklippa för att därmed lappa sina söndriga. I hög grad betecknande är också det nöje han har af att klippa silhuetter, där glansnumren utgjordes af en danserska på tåspetsen och en tjuf i galgen. Dessa obetydligheter lämna i sin mån ett bidrag till den familjegossenatur, utan hvilken han aldrig skulle blifvit den man han blef. De visa honom också som ett barn af sin nation, ett barn af den gemytliga danskheten. De lära oss slutligen jämte allt hvad som ofvan anförts angående hans barnslighet, angående både hans fromhet och hans retlighet, hvarför det just var Danmark, som skulle frambringa snillet inom miniatyrmålningens konst, sagan. Tro därför icke, att det ej är lifvets stora pulsslag och vågor, som röra sig och bryta sig inom hans dikt, men det är dessa i oändligt förminskad skala. Och därmed öfvergå vi till några korta antydningar om Andersens sagovärld.

---

4. Andersens sagovärld.

Sagovärlden är alltså det overkliga eller rättare sagdt verkligheten, återspeglad i fantasins ljus. Den är lifvets konflikter och scener, spelade på

en dockteater, smärtan och glädjen inför barnens domstol, hat och kärlek sådana en tennsoldat kan erfara dem eller snobbigheten och stoltheten sådan en löskrage kan känna dem gent emot ett strumpeband eller ett strykjärn, och allt är dock, fast det är så litet, så stort, fast det är så osant, så sant.

Helt och hållet barnsaga kan aldrig en värdefull sagosamling bli. Den skulle då utelämna för mycket af lifvet. Men, har en utländsk författare riktigt sagt, det är icke heller behöfligt, ty barnet behöfver i hvad det läser både få en gåta och en lärdom. Samma författare påpekar att för barnet är både kärlek och bröllop, »han och hon få hvarandra», föga mer än en fest, där det vankas mycket tårtor och konfekt, hvarför också kärleken, om man strängt hölle på sagans begränsning till barnets känsloväırld, ej finge förekomma i barnsagan, något som dock vore en uppenbar orimlighet att påyrka. Och på samma sätt borde den olyckliga kärleken också vara utesluten från barnsagan. När »den lilla sjöjungfrun» erfar skilsmässans sorg från den vackra prinsen, då är denna smärtas djuplek något som ett barnasinne ej kan mäta. Djupsinnet i beskrifningen af de ungas barndomslif i *Under pilträdet* och det svalg, som sedan lifvet mellan dessa två befäster genom hennes berömdhet som storsångerska och hans obemärkta och tarfliga lif som fattig gesäll, är ofattligt för hvar och en, som ej af lång erfarenhet lärt, hur obarm-

härtigt lifsvägar kunna skiljas, sedan de först lupit paralellt.

Det finnes alltså en Andersensk saga, som är obarnslig, men vi kunna äfven i den höra en förtjusande sagoton, som är äkta barnslig och som i de flesta fall gör äfven sagorna af denna art till en undrets och glädjens skattkammare för barnet. Låt oss tänka på *Elddonet,* den första af alla hans sagor. Hvilket mästerstycke af berättarkonst! Häxan kommer till den tappra soldaten, hälsar på honom och erbjuder honom sitt bistånd att vinna mycket pängar. Det skall han kunna göra, blott han låter henne hissa ned sig genom trädet. Han skall finna tre hundar därnere, alla vaktande skatter, den ena större än den andra. Han skall öfvervinna dem genom hennes förkläde och till tack blott ge henne elddonet. Tonen är från början och till slut muntert yster. När häxan kommer och bjuder pängar, säger soldaten mera uppriktigt än artigt: tack skall du ha, din gamla häxa, och när han sedan stigit ned och får se den första väldiga jättehunden, så beskrifves mötet på följande sätt:

»God afton», sade soldaten och tog åt mössan, ty en sådan hund hade han aldrig förr sett.

Häpnaden och det naiva uttrycket därför, det, som vi njuta af, skall antingen alldeles undgå en barnslig läsare eller framkalla en protest af ungefär följande lydelse: så dum soldaten var, nog kunde han väl förstå, att man inte tager af

sig mössan för en hund, det begriper han inte, eller något dylikt.

När sedan häxan vägrar att säga, hvad hon skall göra med elddonet, så hugger soldaten utan betänkande hufvudet af henne. »Där låg hon!» En kritiker påpekade redan vid sagans framkomst med stor förtrytelse det omoraliska i soldatens otacksamhet och det olämpliga, som förmenades ligga däri, att barnen skulle läsa sådant, likasom man också starkt betonade det betänkliga i att framställa Lillklas som hjälte i *Lillklas och Storklas* och *Reskamratens* tämligen vågade skildringar, som också vände upp och ned på åtskilliga moraliska respektabla och ärbara begrepp. Vi, som älska dessa sagor så mycket som rena fantasiprodukter, äro kanske alltför mycket böjda att underskatta sanningskärnan i denna kritik och stämpla den som enbart barnslig och fördomsfull. Om den nämligen icke bevisar, att dessa sagor äro olämpliga för barn, bevisar den däremot säkerligen, att fantasiens värld står i ett visst motsatsförhållande till den vanliga hvardagsvärlden och att den ligger ett godt stycke ofvanför den verkliga, ja, ofta också ofvanför den moraliska med dess trånga gränsbestämmelser och dess en gång för alla utstakade regler, att proportionerna här äro större — man räknar icke så noga med ett människolif, man räknar inte heller så noga, om stoppnålen seglar i rännstenen och ett åkarlass går öfver henne. »Där kan hon få ligga», slutar sagan skäligen hjärtlöst.

Den underbara smidighet hos Andersens fantasi, hvarigenom han ger de jordiska förhållandena en upplyftande öfverjordiskhet, ett afstånd från verkligheten, på samma gång han ger dem en likhet med denna, så att man liktidigt erfar bildspråkets behag, nöjet af att icke behöfva alltför mycket lida sympatiskt och nöjet af att dock uppfatta fabelns inre allvarsamma andemening ger oss förklaringen på hans omätliga popularitet i alla land och bland alla åldrar. *Historien om en moder*, ett sagodrama i förkortning, som i mitt tycke är affattadt i ett alltför allegoriskt språk, blef öfversatt till otaliga tungomål, gjorde en formlig världsomsegling och kom hjärtan att klappa och ögon att tåras öfverallt, därigenom att den ger oss en förklarad bild af döden och saknaden, en moders sorg, som vill återköpa sitt barn.

Det är då *mildheten* i sagoformen, som aldrig verkar direkt polemisk, därför att den rör sig med fantasigestalter, som blir dess kanske förnämsta tjusningskraft. *Den fula ankungen* kunde exempelvis kallas *sagan om individualiteten*. Den kan godt sägas vara en anklagelse mot människornas tyranni mot begåfningen, då den uppträder på ett från mängden afstickande sätt. Om ordspråket säger: den, som är slagen till en slant, blir aldrig en daler, kunde denna saga sägas vara en öfversättning af dess omvändning: den, som är slagen till en daler blir aldrig en slant, den, som är född till en svan, förändrar ej natur,

äfven om han utkläckes eller uppfostras af en anka. Men denna historia blir icke bitter och upprörande, ehuru den handlar om det dystra ämnet, hur det bästa blir misskändt, just *därför*, att det är bra, och orsaken är väl just den, att fantasiuppfinningens glans och glädje gjuter sig öfver det hela, det är ju blott djur det handlar om. Ingen kan egentligen känna sig förbittrad, hvarken på gumman, katten eller hönan, när svanen blifvit upptagen som gäst i den lilla stugan och får bannor, därför att den får en så underbar lust att flyta på vattnet. Och ändå äro hönan och katten visst icke vänliga mot den stackars s. k. ankungen, som är så »ful». »Kan du lägga ägg?» frågar hönan. »Nej,» säger ankungen. »Kan du spinna och gnistra och skjuta rygg?» frågar katten. »Nej,» säger ankungen. Då är det slut med deras tålamod. »Ja, håll då mun och bry dig inte om att ha några åsikter», förmana de båda, och hönan tillägger dessutom den dråpliga vishetsregeln, som är rättesnöret för många andra uppfostrare än hon: »Mig kan du tro. Jag menar väl med dig, jag säger dig obehagligheter, och därpå kan man känna igen sina verkliga vänner.»

Går man i minnet igenom listan på Andersens sagor, skall man förvånas af att finna, hvilken mängd af sådana det finnes, som införlifvat sig i det allmänna föreställningssättet som lustiga omskrifningar af någon allmänmänsklig önskedröm något allmänmänskligt lyte eller någon

genomgående parodi på en samhällsförvändhet. Denna förmåga att beteckna, namngifva och döpa med fantasiens dop hör endast till de allra största begåfningarna, det är egentligen att lyckas föda till världen en andlig gestalt, som sedan lefver sitt eget lif och verkar sitt eget verk i människornas sinnen. Blott några få af dessa titlar må anföras: *Djäfvulens trollspegel* eller missnöjesförhäxningen, när man fått en skärfva af satans spegel i ögat (i *Snödrottningen*), *Kejsarens nya kläder*, *Prinsessan på ärtan*, *Den fula ankungen*, *Jon Blund*, *Den lilla sjöjungfrun*, *Det är riktigt sant*, *Lyckans galoscher*, *Soppa på en korfsticka*, alla dessa kunna tjäna som exempel. — Om också i många af dessa ett folkuttryck kan vara stommen, kring hvilket det hela ordnat sig, äro dock många andra själfuppfunna och i dem alla ligger, genom beröringen med Andersens trollspö, nu ett slags trollkraft, som väckt vårt sinne för deras innebörd. Den på knappast en helsida berättade mästerliga sagan om *Prinsessan på ärtan*, hon, som ligger på tjugu bolstrar, under hvilka en ärta är placerad, för att pröfva, om hon är en riktig prinsessa, och som om morgonen klagar, att hon är sönderbråkad i hela kroppen — med hvilken mästerlig satir är den ej berättad, och hur har icke Andersen här förmått teckna den dumhögfärdiga inbilskheten, ömtåligheten för en vindfläkt, som tror detta vara fint, snobberiets skryt af att vara så ytterligt finskinnadt, så finfint att ingen vanlig män-

niska kan uppta täflan med denna ytterliga finfinhet. Eller låt oss tänka på den härligt genomkomiska idén i *Kejsarens nya kläder*, ett ingenting, som blir uppblåst till ett statsintresse genom några bedragares list och skicklighet att lägga an på och begagna sig af den mänskliga svagheten, med hvilken beundransvärd byggnadskonst är icke denna människosläktets dumhetssaga sammanfogad! Hur igenkänna vi oss icke alla som humbugens lättrogna offer! Det är nämligen så, att det ser ut som om människorna fattades af en dumhetens yra, när de uppträda i flock. Eljes förståndigt folk gripes af en stämningens smitta: antingen öfverdrifvet entusiastiskt bifall åt det, som de eljes knappt skulle gilla, eller ursinnigt förakt för det, som de eljes kanske rent af skulle beundra, om blott en eller två ledare upptaga tonen, leda strömningen. Det är på denna människonaturens benägenhet för att följa exemplet och när några börjat, instämma i den mänskliga fårahjordens korus, de listiga väfvarna bygga sitt försåt mot den mänskliga klarsyntheten. Och de lyckas! Det behöfs blott, att dessa bedragare säga sig kunna väfva de kostligaste kläder åt kejsaren och uppträda med föregifvandet, att man icke är en hederlig karl eller god ämbetsman, om man ej upptäcker den utmärkta beskaffenheten af deras väf: de vinna sin triumf därigenom, att alla förklara sig se, hvad de icke se. Man har sagt tron vara konsten att icke tvifla om det man icke ser, och härvid-

lag slår denna beskrifning på äkta tro verkligen in. Rädslan för allmänna oppinionen, för hotet att man *bör* tro en viss sak, dogmens makt öfver människosinnet, är här förträffligt framställd. Och slutet sätter kronan på sagan. Barnet med sin oförvillade blick, som ser, att kejsaren är naken, är den vise, den ende vise bland fullvuxna dårar, det är denna afslutning som kröner samhällssatiren, hyllningen åt det sunda förnuftets oförvillade blick.

Men om Andersen som epigramförfattande samhällssatirist är bitande och skarpsynt, är han som idyllmålare rent af förtjusande. Hans *Jon Blund,* hvilken barnsligt vacker sagogestalt är den ej — och den sagan är uppfunnen af honom själf. Han, som sprutar söt mjölk i ögonen på barnen, så att de icke kunna se honom, och sedan blåser dem helt sakta i nacken, han, som håller ett paraply under hvardera armen, ett för de snälla barnen, och på detta finnas bilder afritade, så att de få drömma, ett för de stygga barnen utan bilder, hvarför de »sofva dumt» utan drömmar, är han icke en drömtomte så vacker som en moders tanke, när hon sjunger sin vaggvisa för sin halfsofvande älskling, och alla erfara vi något af den ljufva trötthetens barnarysning af välbehag, när vi tänka oss denna lilla hypnotisör för barnavärlden.

Dylika förtjusande detaljer finnas öfverallt i sagorna. Låt oss erinra om Tummelisa och hennes födelse. En hustru, som ej har något barn,

går till en häxa, och denna ger henne en tulpan. När hon kysser blomman, springer den upp med en knall, och midt inne i blomman sitter en liten flicka, en tum lång. Det är *Tummelisa*. Hennes vagga blir ett grant lackeradt valnötsskal, och hon leker på bordet, där hustrun satt en tallrik, omkring hvilken det fanns en hel krans med blommor, som stucko sina stjälkar i vattnet. Här flöt ett stort tulpanblad och på detta satt Tummelisa och seglade från den ena sidan af tallriken till den andra. Kan man väl tänka sig något näpnare? Hon hade två hvita tagelstrån att ro med. Man är sannerligen hemmastadd i feernas och älfvornas lilleputtvärld, när man kan dikta en sådan saga som denna.

Ej mindre barnsligt genialiskt är Andersens återgifvande af den högtidliga officiella världen och hans godmodiga skämt med den formalistiska kärfheten i dess ceremonier och ståt. Den gamle kungen i *Reskamraten* är en högst olycklig far. Han har en stygg, förhäxad, men bedårande vacker dotter, som fordrar, att hennes friare skola gissa gåtor, som häxan lärt henne, och finner ett nöje i att aflifva dem, när de misslyckas. Den gamle hedersmannen tycker synd om alla dessa olyckliga friare, hvilka, dårade af prinsessans skönhet, underkasta sig denna lifsfarliga examen, och han börjar att gråta, när Johannes anmäler sig som friare, så att både äpplet och spiran falla på golfvet, och han måste torka sig i ögonen med nattrocken. Och när så

Johannes lyckas att gissa gåtan, uppför han sig, om ej precis så kungligt, så desto mera uppsluppet mänskligt, ty han blir så öfverlycklig att han helt enkelt beter sig som en pojke.

»Hejsan, hvad den gamle kungen blef glad! Han slog en kullerbytta, så att det rök om honom, och allt folket klappade händerna.»

En sådan muntergök till kung, som å andra sidan icke har långt efter tårar, är just en kung i barnens stil, som de kunna förstå sig på. Lika bra kunna de också förstå sig på den vackra, ädla prinsen i *Svinvaktaren*, som får afslag på sitt frieri af den dumma, högfärdiga prinsessan men förkläder sig till svinaherde för att pröfva henne och förmår henne att sälja sina kyssar för trolleksaker. Ty när han sedan straffar henne, är hans vrede af samma slag som barnkammarens förvisningsdom och hemmets skamvrå.

»Och så gick han in i sitt kungarike, låste igen dörren och sköt regeln för.»

Därför att Andersen hade en sådan barnslig känslonatur, som omsatte allt på känslans språk, just därför att han var denna individ, detta original, kunde han blifva tolken för barnahjärtat hos människan. Vi kunna icke glömma hans historier, de inprägla sig på ett underbart sätt i vårt minne, som om de vore dagboksblad ur vårt eget lif, det är en värld af känslor, som de framkalla. De kunna vara världsbilder i smått, en Iliad i ett nötskal har någon sagt, men de äro tillika hjärtehistorier. De äro världsbilder

och samhällssatirer, men de äro tillika bikter, som man eljes icke plägar finna ord för, när man skrifver offentligt, sådant som man icke kan framlägga, därför att man icke vill vara uppriktig med sitt allra innersta. Att Andersen kunde göra det, berodde därpå att han alltid och allestädes bekände: fult och vackert, dumt och kvickt. Stämningen och fantasien hos honom blir hans historia. Därför sväller hans stämningsbild ut till att bli en världsbild af otaliga lif, som erfarit detsamma som han, där du och jag känna igen oss, därför läsa vi det och glömma det aldrig. Hvarför hans sagor med så underlig makt gripa vår håg, hvarpå beror det alltså? Därpå att han djupt i sitt inre kände något rent personligt och aldrig tviflade, att hans känsla var rätt och genast utsade den och därigenom blef improvisatören, som ej ens brydde sig om, att han ofta blef den underlige, utskrattade och ensamme. Det är också anmärkningsvärdt att finna, hurusom Andersen, Danmarks största naturbegåfning, likasom Bellman, Sveriges största geni, bägge gingo omkring bland sin samtid som improvisatörer, barnsliga genier, föremål för andras undran och förvåning. Sammanfatta vi hans karaktärs egendomligheter, få vi en barnakaraktär, som ger oss en nästan fullständig bild af de olika egenskaper, som bilda barnalynnet. Vi finna retligheten, som lätt förlåter, men alls ej utesluter att i nästa stund brusa upp på nytt, aprilväderslynnet, som växlar och ofta nog i sina växlingar uppenbarar

sig med en nästan sublim pojkaktighetens våldsamhet, blygheten, som rent af flickaktig i sitt känslosvall, dock icke utesluter känslan af sitt eget värde — det är med ett ord både barnets ytterliga känslighet, dess mjuka, glada sinne, dess vackra trohet i tillgifvenhet och försonlighet jämte dess envishet i att vilja och oförmåga att resignera. Och dock är det märkvärdigt nog hos honom ingen oförmåga att liksom se ut öfver sig själf och se ned på sin egen barnslighet och narraktigheten i sin egen barnsliga natur. Han är den underbara blandningen af det reflekterande och impulsiva, som utgör de största diktarnas storhet — förmågan att vara på en gång barn och man, omedveten och medveten.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

